

ekonomika péče
hospodyně

péče o seniory
společnost péče

děti

penze

Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené práci v ČR

globální řetězec péče

reprodukční práce

migrantky

rodiče

senioři

neplacená práce

zařízení péče o děti

transnacionální mateřství

rodina

domácí práce

feministická ekonomika

média

peníze

chůva

rodičovství

Základní slabinou současného hlavního proudu neoliberálního ekonomického myšlení je, že chce být chytřejší než život. Dosáhnout toho se snaží převedením hospodářského dění ve společnosti na racionální matematická schémata a jejich povýšením na normu pro lidské chování a jednání. Dobré je to, co se vyplácí. Oblasti, které se do tohoto zjednodušujícího schématu nevejdou, jako právě neobyčejně komplexní oblast péče a starosti o druhé, stejně tak jako příroda jako základní ressource našeho života ekonomická teorie prostě ignoruje, nepočítá s nimi, protože jejich kvantifikace by byla nesmírně obtížná a je prakticky nemožná. Protože jak kvantifikovat bytí? Ale právě tato komplexita dává životu jeho cenu, smysl a důstojnost. Ekonomika sice k němu vytváří nutné materiální předpoklady, ale její slepota pro oblast péče a význam přírody jako základního kamene naší existence, společnost, v níž tento přístup ke světu získal vrch, destabilizuje a ohrožuje.

Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené práci v ČR

Publikace vychází díky podpoře Zastoupení Nadace Heinricha Bölla ve Varšavě v rámci projektu „Gender Democracy / Women’s and Gender Politics.

Editorka:
Magdalena Hornová

Autorky:
Petra Ezzeddine, Miluš Kotišová, Radka Dudová, Pavla Redlová, Zuzana Uhde, Marta Vohlídalová, Alena Wagnerová, Lada Wichterlová

Recenze: Karolína Černá, Adéla Souralová

Grafika: Zdeněk Robin Scholze
Korektury: Alena Králíková

Gender Studies, o. p. s., Praha 2012

ISBN: 978-80-86520-45-2

KONTAKTY

Gender Studies, o.p.s.
adresa: Gorazdova 20, 120 00 Praha 2
tel: +420 224 915 666, 777 910 941
tel./fax: 224 915 666
e-mail: office@genderstudies.cz
web: www.genderstudies.cz
www.rovneprilezitosti.cz
www.feminismus.cz

Dostává se vám do rukou publikace **Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené práci v ČR.** Neplacená práce – není zcela přesný termín, zahrnující práci v domácnosti nebo práci v souvislosti s péčí o dítě, jeho vychováváním a vzděláváním. Neplacená práce se týká také péče o stárnoucí rodiče, rodiče partnera/

partnerky, prarodiče a o osoby v širší rodině. Tímto a dalšími aspekty neplacené práce v kontextu celé současné ekonomiky společnosti, se seznámte v této publikaci.

Příspěvky sebralo a k vydání připravilo Gender Studies, o.p.s.

Předmluva	4
Lada Wichterlová	
Úvodem	8
Alena Wagnerová	
Od sociálních konfliktů ke společnosti péče	10
Zuzana Uhde	
Společnost nedostatkových peněz a marginalizace péče aneb Jaké peníze, taková společnost	23
Miluš Kotišová	
Muži, ženy a neplacená práce v domácnosti v číslech	39
Marta Vohlídalová	
Neplacená práce a reformy důchodového systému	46
Radka Dudová	
Stáří, péče a migrace	55
Petra Ezzeddine	
Chůvou od narození? Reprezentace filipínských hospodyň prostřednictvím agentur práce a médií v Česku	65
Pavla Redlová	
Medailonky	78

Předmluva

Lada Wichterlová

Neplacená práce – ne zcela přesný termín zahrnující práci v domácnosti, práce v souvislosti s péčí o dítě (i peněžitá pomoc v mateřství i rodičovský příspěvek jsou definovány jako pomoc či příspěvek, tedy nějaká nadhodnota k práci, která je vykonávána, ale nezaplacená), jeho vychováváním a vzděláváním – se týká také péče o stárnoucí rodiče, rodiče partnera/partnerky, prarodiče a o osoby v širší rodině. Nedílnou součástí této práce je starost o tyto činnosti, mentální práce spojená s jejich plánováním, managementem, dohledem nad jejich průběhem, kvalitou apod., jak upozorňuje **Marta Vohlídalová** v článku na téma dělby neplacené práce v domácnosti mezi ženami a muži v České republice.

Tyto práce mohou být a jsou poskytovány též za úplatu, mají jakousi vyčíslitelnou hodnotu. Proto je termín neplacená práce často matoucí a vhodnější je používat označení reprodukční práce (jako termín stojící proti termínu produktivní práce). Do terminologie, konceptu péče, reprodukční práce, ekonomiky péče a společnosti péče nás uvede **Zuzana Uhde**. Reprodukční práce jsou špatně finančně ohodnocené a většinou neposkytují osobám, které je provozují, zajištění v rámci systému sociálního zabezpečení. Nejsou z nich odváděny odvody do sociálního ani zdravotního pojištění, často se jedná o práci nelegální a nezdaňovanou, a osoby, které ji vykonávají, zpravidla nedisponují pracovní smlouvou, která by definovala jejich práva (nárok na dovolenou, počet pracovních hodin, příplatky za přesčasy atd.).

K této práci jsou využívány osoby s horší pozicí na trhu práce, například migrantky (ženy z Ukrajiny, Filipín apod.). „Podle Tronto je instituce pomocnice/pečovatelky v domácnosti nevyhnutelně nespravedlivá. Ačkoliv uznává, že nebezpečí vykořisťování a emocionální manipulace jsou podobné i v jiných tržně organizovaných pečovatelských profesích, kvůli odlišnému institucionálnímu uspořádání a na to navázaná očekávání jsou tato nebezpečí podle jejího názoru vyšší, pokud jsou vykonávána v prostředí soukromé domácnosti zaměstnavatelů.“¹ Podle výzkumu, který se zaměřil na privatizovanou péči vykonávanou nemigrantkami a zajišťovanou soukromými agenturami², dochází v České republice momentálně k rozvoji systému péče o děti prostřednictvím agentur, které tuto práci zprostředkovávají za odpovídající finanční úplatu. Z rozhovorů s majitelkami

1 Zuzana Uhde: Slepá ulička instituce nájemní domácí péče. Gender/rovné příležitosti/výzkum, roč. 13, č. 1/2012: Péče, kritika, analýza, alternativy, s. 15.

2 Adéla Souralová: „Nekupujete si lásku, kupujete si službu“: (Re)konstrukce péče o děti v prostředí agentur na hlídání. Gender/rovné příležitosti/výzkum, roč. 13, č. 1/2012: Péče, kritika, analýza, alternativy, s. 33.

agentur vyplývá, že české ženy hledají ke svým dětem profesionálky, mají vysoké nároky a jasnou představu o kvalitně odvedené péči, nemají zájem o slučování péče o děti s prací v domácnosti. Práce vykonávaná pomocnicemi prostřednictvím agentur pak vykazuje jiné znaky než práce prováděná pokoutně za nízkou úplatu. Agentury disponují smlouvami, které sankcionují rodiče za pozdní převzetí dítě do péče, určují práva a povinnosti chův, práce je legální, osoby, které ji odvádějí, jsou chráněny na trhu práce jako ostatní zaměstnaní. Agentury jsou však v ČR využívány nárazově, ne pro kontinuální péči, pravděpodobně proto, že jejich ceny jsou příliš vysoké. Je to však tržní cena za péči o dítě.

V současné době lze v ČR využívat k péči o předškolní děti především mateřské školy a jesle, kterých však je nedostatek. Na základě iniciativy ministerstva práce a sociálních věcí vznikl návrh zákona o dětské skupině. Ten právě prochází schvalovacím procesem s tím, že by měl řešit stávající situaci nedostatku míst v zařízeních péče o předškolní děti v ČR, rozšířit alternativy péče a redukovat množství neplacené práce, kterou odvádějí především ženy. Tento zákon umožní zjednodušením legislativního procesu snadnější zakládání míst péče o předškolní děti, čímž přispěje k redukci finančních nákladů na zakládání i provozování těchto zařízení. Dětské skupiny nebudou finančně dotované, zátěž spojená s jejich financováním bude ležet pouze na bedrech rodičů. Signál vývoje rodinné politiky je jasný – přenášení zodpovědnosti na rodinu, resp. jednotlivce. Nezáměr vlády o zařízení péče o předškolní děti je deklarován také nedostatečným zájmem o aktualizování zákonů týkajících se mateřských škol a jeslí. Revize a změny zákonů by mohly umožnit efektivnější fungování jednotlivých zařízení a lépe zohlednit potřeby rodičů a dětí, které se vyvíjejí a mění. Dalším důkazem přenášení zodpovědnosti na jednotlivce, popř. rodiny, je změna zákona o zdravotnických službách a podmínkách jejich financování z roku 2011, která od dubna 2013 již nedefinuje jesle jako zdravotnická zařízení. Jeselská zařízení nadále nebudou spadat do gesce ministerstva zdravotnictví, ani do žádného jiného systému, pod žádné jiné ministerstvo. Budou fungovat pouze na základě vázané živnosti. Na Slovensku byly zrušeny jesle jako zdravotnická zařízení již v roce 1991, důsledky této situace shrnul Daniel Gerbery v roce 2010 následovně: „V realite to znamená, že od roku 1991 neexistuje centrálny orgán (ministerstvo), ktorý by zodpovedal za fungovanie detských jasli, stanovoval štandardy a pod.“³ Dále pak uvádí Gerbery další implikace, jimiž jsou: omezení možnosti využívat důležitý nástroj rodinné politiky, absence centrálního orgánu limitující možnosti monitorování a ovlivňování kvality a výkonu jeslí, ani neexistující data o jeselských zařízeních, o počtech a kvalifikaci personálu, o poměru počtu dětí na počet personálu atd.

Existence různorodých, kvalitních zařízení péče o děti, včetně dětí mladších tří let, nastavení transparentního financování, vyčíslení cen za péči o děti a legalizace mimozákonných praktik přispějí ke snížení objemu reprodukční práce, kterou odvádějí především ženy buď jako práci neplacenou nebo zcela podhodnocenou. Přispěje to také k redukci zneužívání práce migrantek a osob hůře postavených na trhu práce, které jsou ochotné a/nebo nucené přistoupit na nevýhodné a nejisté podmínky práce.

3 Daniel Gerbery: Starostlivosť o deti a trh práce, Rodová perspektíva v ekonómii, ed. Jana Cviková, Bratislava, Aspekt, 2010, s. 55.

Doporučení

Rovná podpora, finanční i legislativní, různorodé péče o děti (jesle, mateřské školky, lesní školky, firemní školky, dětské skupiny, hlídání chůvami), určení adekvátního finančního podílu rodičů za služby péče o děti (odvíjející se od výše platu, počtu dětí a korespondující s reálnými finančními možnostmi rodin), vyčíslení péče o děti (přijmutí faktu, že péče o děti je nákladnou záležitostí).

Zaměřit se na kvalitu péče v jednotlivých typech péče o předškolní děti, vyžadovat ji, kontrolovat ji a vytvářet legislativní prostor pro její rozvoj. Institucionální péči o předškolní děti integrovat do vzdělávacího systému s cílem přispívat touto péčí ke snižování startovních pozic dětí z různých rodin.

*Právně formalizovat pozici pečovatelky/pomocnice v domácnosti, jejich nároky na mzdu, výši mzdy, přesčasy, placenou dovolenou, s cílem definovat systém práv těchto osob a způsoby kontroly jejich dodržování. Mezinárodní organizace práce vytvořila za tímto účelem v roce 2011 Úmluvu o pracovnících v cizích domácnostech, jak upozorňuje **Pavla Redlová** ve svém článku, který se týká filipínských hospodyní a jejich reprezentace v médiích a prostřednictvím agentur práce. Ke snížení objemu nelegální práce přispěje širší nabídka dostupné péče o děti, která nebude tlačit rodiny k využívání těchto hraničních alternativ, které ze své podstaty nesou řadu negativních rysů.*

Fakt, že je mezi partnery, ženy a muže, reprodukční práce nerovnoměrně distribuována, přispívá k nerovnostem žen a mužů na pracovním trhu, platovým rozdílům, horizontální i vertikální segregaci na trhu práce i rozdílné míře nezaměstnanosti mužů a žen. Nerovnosti na pracovním trhu se pak negativně promítají do dalších životních situací, např. výše penzí a obecně výhod sociálního zabezpečení žen. Dále tak multiplikují genderové nerovnosti. Systém penzí právě prochází reformou, na jejíž genderové dopady se ve svém textu zaměřuje **Radka Dudová**. Reprodukční práce má negativní vliv na výši penzí. Období na mateřské/rodičovské dovolené, nezaměstnanost v souvislosti s návratem na trh práce po mateřské/rodičovské dovolené, využívání flexibilních forem práce, aby bylo možné sladit péči o děti či starší osoby s prací, platové rozdíly žen a mužů – to vše v důsledku přispívá k tomu, že ženy čerpají nižší penze než muži. Obdobná situace nastává v případě rozvodu nebo rozchodu rodičů malých dětí, z nichž se jeden v rámci rodiny převážně věnuje neplacené práci, a tedy méně té produktivní, za kterou je finančně hodnocen. V budoucnu bude právě tato osoba značně znevýhodněna na základě toho, že celá neplacená práce (tudiž také často neviditelná), která jí byla odvedena, není nijak zhodnocena, a to ani partnerem, který díky ní mohl zcela naplno vykonávat své povolání, ani společností. Jedinou výjimkou je snad emocionální uspokojení, které tato práce může přinášet.

Péči o starší osoby se věnuje **Petra Ezzedine**. Zaměřuje se na agentury, které zprostředkovávají péči ukrajinských pečovatelek. Lze očekávat, že v souvislosti se stárnutím populace se využívání služeb těchto agentur bude v budoucnu rozšiřovat. Paralelně s tím se nejspíše bude rozšiřovat i nelegální práce v této oblasti. Text upozorňuje na negativa, která jsou spojena se situací zaměstnávání těchto pracovníků formou live-in, tedy kdy tyto osoby bydlí v domácnosti osoby, o kterou pečují.

Doporučení

Při formování daňových systémů, rodinné politiky, systémů sociálního a zdravotního pojištění a penzijního systému je potřeba brát v úvahu potenciál reprodukční práce a dopady, který má na jednotlivé aktéry. Nastavit tyto systémy jako maximálně solidární z toho důvodu, že péče je pilířem existence společnosti, celá společnost je za ni zodpovědná, je na ní závislá, žije z ní a čerpá, přičemž ji nedokáže ocenit.

Vytvoření koncepce a politiky péče o stárnoucí občany, zajištění dostatečné rozmanitosti možností péče, důraz na svobodné rozhodování seniorů, jaký typ péče by jim vyhovoval nejlépe, nastavení financování takovým způsobem, aby péče nebyla likvidační pro rodiny a stárnoucí občany.

Zvýšení finanční gramotnosti, která povede k informovanějšímu rozhodování při plánování životní dráhy.

Zabezpečit migrantkám jejich sociální práva, pobytový status a uznání kvalifikace, umožnit kratší proces sloučení transnacionálních rodin.

Větší dělba reprodukční práce mezi partnery. Podpora mužů ve výkonu reprodukční práce.

Ekonomickým myšlením, souvislostmi ekonomie a reprodukční práce, hodnotou péče a její rolí ve společnosti se zabývá **Alena Wagnerová**, která podněcuje k hlubšímu zamyšlení nad možnostmi stávajícího nastavení společnosti a jejího fungování či nefungování. S nepeněžními systémy a alternativními ekonomickými modely nás seznámí **Miluš Kotišová**.

Hrubé podcenění komplexu činností souvisejících s různými formami péče a starostí o druhé, od placených pečovatelských služeb po práci v rodině a při výchově dětí, náleží k notorickým nedostatkům ekonomie industriální společnosti. Kritika tohoto podcenění daného tím, že jako produktivní práce a práce vůbec je uznávána jen ta činnost, která se realizuje prodejem lidské pracovní síly na trhu práce, regulujícím její monetární ocenění, má dlouhou tradici. Již před 180 lety upozorňoval německý ekonom Friedrich List na absurditu skutečnosti, že chovem vepřů je možné se uživit, ale výchovou dětí a starostí o rodinu nikoliv. Přes tuto kritiku a již desetiletí s různou intenzitou vedený diskurs iniciovaný druhým ženským hnutím se na skutečnosti, že práce vykonávané mimo pracovní trh nejsou zahrnuty do výpočtů hrubého hospodářského produktu společnosti, dosud nic nezměnilo. A to i přesto, že existují návrhy, jakým způsobem by se tyto činnosti daly vyčíslit a do výpočtu hrubého produktu zahrnout.

V praxi tento neuspokojivý stav například znamená, že výkon dobře fungující rodiny, která se při výchově svých dětí obejde bez porady sociálních služeb a psychologů, se v hrubém společenském produktu neobjeví. Špatně fungující rodina, která tyto služby potřebuje, ale přispívá ke zvýšení hospodářských výsledků společnosti, protože tyto služby se realizují prostřednictvím trhu a v brutosociálním produktu se tedy odrazí. Objem neplacené práce je přitom v industriální společnosti obrovský. Podle některých výpočtů na jednu hodinu práce placené připadají dvě hodiny práce neplacené. Podle jiných tu jde o vztah jedna ku jedné, podle dalších dokonce o 28 % přesahuje počet hodin placených.

Právem můžeme tvrdit, že na svou efektivitu a výkonnost tolik hrdá ekonomika industriální společnosti stojí de facto na práci neplacené a práci placené nedostatečně. Tyto bezplatně především ženami odpracovávané hodiny jsou jakýmsi skrytým bohatstvím ekonomiky. Právě do oblasti neplacené práce totiž výrobní sektor přesunuje náklady na reprodukci a regeneraci pracovních sil, a tím snižuje své výrobní náklady a zvyšuje zisk. Proto se ekonomika a na ní závislá politika také tak brání tomu tyto činnosti patřičně zhodnotit a dát jim místo, které jim patří. Mělo by to totiž pro ekonomické myšlení a jeho sebeprojekci jako vědy nad vědami i pro dominantní postavení ekonomiky jako rozhodující společenské síly nedozírné následky. Muselo by to vést k radikální změně ekonomické teorie. Ta by musela ve svém uvažování zohlednit celou oblast vztahových činností, tedy péče a starosti o druhé, a s tím i přírodu jako základní zdroj jakékoliv produkce statků. Ekonomie orientovaná na efektivitu a maximalizaci zisku jako „hnací“ síly vývoje společnosti by se musela přetřansformovat v ekonomiku orientovanou na lidské potřeby a obecné blaho, ekonomiku udržitelného vývoje. To by ovšem znamenalo i přerozdělení společenských prostředků. Skončila by tím i dominance hodnoty směnné

nad hodnotou užitnou, tak charakteristická pro industriální společnosti. Tato dominance se mimo jiné podílí na podcenění oblasti péče a starosti, kde se tato nemonetarizovaná a emonetarizovatelná užitná hodnota lidskou vzájemností vytváří a bez níž tato pracovní oblast není myslitelná a perspektivně nemůže fungovat.

Tento radikální obrat by ovšem teprve znamenal skutečné osvobození člověka, nejen ženy, ale i muže. Místo toho ale můžeme sledovat, že ekonomika objevila specifický humánní kapitál uložený v ženské pracovní síle a namísto skutečného osvobození nabízí ženám zdánlivé osvobození od (tzv. neproduktivní) rodinné práce a výchovy dětí vytvořením podmínek pro jejich zařazení do pracovního procesu, čímž je de facto podřizuje také ekonomickému tlaku. Tuto tendenci můžeme zřetelně vidět ve kvazi emancipačních opatřeních v Německu, kde má výstavba dětských zařízení vytvořit rovné pracovní příležitosti pro ženy a jejich plné zařazení do pracovního procesu. Tím ovšem především vznikne možnost odčerpávat jimi v pracovním procesu vytvářenou nadhodnotu a monetarizací části domácích prací (viz fast food) i část jejich výdělků. Oblast starosti a péče zůstává v tradici industriálního myšlení neproduktivní a druhořadá. O získání hospodářské nezávislosti ženy na muži, jak to požadovalo socialistické ženské hnutí, tu nemůže být řeči, jen o zhodnocení humánního kapitálu ženy.

Základní slabinou současného hlavního proudu neoliberálního ekonomického myšlení je, že chce být chytřejší než život. Dosáhnout toho se snaží převedením hospodářského dění ve společnosti na racionální matematická schémata a jejich povýšením na normu pro lidské chování a jednání. Dobré je to, co se vyplácí. Oblasti, které se do tohoto zjednodušujícího schématu nevejdou, jako právě neobyčejně komplexní oblast péče a starosti o druhé, stejně jako příroda jako základní zdroj našeho života, ekonomická teorie prostě ignoruje. Nepočítá s nimi, protože jejich kvantifikace by byla nesmírně obtížná a je prakticky nemožná. Protože jak kvantifikovat bytí? Ale právě tato komplexita dává životu jeho cenu, smysl a důstojnost. Ekonomika sice k němu vytváří nutné materiální předpoklady, ale její slepota ve vztahu k péči a významu přírody jako základního kamene naší existence společnost, v níž tento přístup ke světu získal navrch, destabilizuje a ohrožuje.

Jakkoliv je důležité a naprosto nezbytné zabývat se konkrétními podmínkami a problémy oblasti péče a snažit se o jejich zlepšení upozorňováním na nedostatečnost dnešního stavu, jak to činí tato publikace, jakkoliv nesmíme přehlédnout i tu nejnepatrnější možnost zlepšit situace těch, a jsou to především ženy, kteří tyto ostrůvky lidské pohody a dobré vůle vytvářejí a pomáhají udržovat, je zároveň stejně nutné, abychom nezůstávali u pragmatického pohledu na tuto činnost v rámci systému, ale snažili se vykročit mimo něj a konfrontovat se s nehlubšími příčinami toho, s čím bojujeme.

O tento radikální pohled na skutečnost, v níž žijeme, jsem se pokusila v tomto úvodu.

Saarbrücken a Praha v září 2012

Od sociálních konfliktů ke společnosti péče

Zuzana Uhde

Nedostatečné ocenění péče a dalších souvisejících činností je základním tématem feministického myšlení. Jednotlivé směry feministické teorie k těmto otázkám přistupovaly z různých perspektiv, kritika nerovností, které vyvstávají z tradiční dělby práce mezi muži a ženami, ale představuje spojující červenou nit bojů za emancipaci žen. Zatímco ekonomické rozbory sledovaly zejména vztah mezi produktivní a reprodukční prací, respektive mezi placenou a neplacenou prací, morální teorie se zaměřily na hodnotu péče pro společenský i individuální rozvoj. Ani jedna z těchto jednostranně zaměřených analýz ale nemohla postihnout komplexní realitu tohoto problému, který se týká převládajícího principu ocenění, genderově zatížených struktur moci a rozdělování zdrojů, vymezení vztahu mezi soukromou a veřejnou sférou a dominantního ideálu nezainteresovaného a atomizovaného subjektu. Každý z těchto pohledů nicméně přinesl zásadní poznatky, které je nutné integrovat do jednoho celistvého rámce.

Marxisticky inspirovaný feminismus zpochybnil vyloučení činností spojených se sociální reprodukcí ze sféry produkce jakožto sféry, ve které je vytvářena hodnota. Podle autorek navazujících na marxistické rozbory, kterými jsou například Mariarosa Della Costa a Selma James,¹ se ženy svou prací v domácnosti podílejí na vytváření hodnoty, konkrétně v podobě reprodukce pracovní síly. Takto formulovaný vztah produktivní a reprodukční práce tudíž začlenil domácí práce a péči do jednoho ekonomického cyklu spolu s produktivní prací.² Ačkoli tyto analýzy přispěly ke zpochybnění dominantní interpretace toho, co se počítá jako příspěvek k ekonomicky produktivní práci a co je

- 1 Della Costa, M., James *The Power of Women and the Subversion of the Community*. Bristol: Falling Wall Press, 1973.
- 2 Viz Malos, E. ed. *The Politics of Housework*. London: Allison & Busby Ltd. Uvnitř marxistického feminismu se ovšem vedly spory ohledně otázky vztahu reprodukční práce v domácnosti a produktivní práce, respektive vztahu genderu/patriarchátu a třídního vykořisťování/kapitalismu. Některé autorky reprodukční práce redefinovaly jako samostatný patriarchální výrobní způsob. Ačkoli byl tento výklad, označovaný jako teorie dvou systémů, ve své době dominantní, z dnešní perspektivy se jeví oddělené analýzy specifického útlaču žen na jedné straně a vykořisťování a sociálních nerovností na straně druhé jako nedostatečné. K celé debatě mezi teoriemi dvou systémů a přístupy, které vztah kapitalismu a patriarchátu interpretují jako dvě vzájemně se posilující složky vnitřně dynamického systému kapitalistického patriarchátu či patriarchálního kapitalismu, viz Sargent, L. ed. *Women and Revolution. A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. Boston: South End Press, 1981.

zahrnuto do ekonomických modelů rozvoje, převládající paradigma práce, jež akcentuje subjekt-objektové instrumentální vztahy, vedlo marxistický feminismus k reduktivnímu uchopení vztahů péče.

V 80. letech se formuje nový směr feministického myšlení o péči a domácí práci vycházející z odlišných východisek, konkrétně z morální filosofie a vývojové psychologie. *Etika péče*, která staví na průlomové práci Carol Gilligan *Jiným hlasem*,³ přinesla do feministického myšlení obrat: na místo paradigmatu práce položila důraz na intersubjektivní založení lidské existence, poukázala na opomíjení morálního rozměru péče a na nutnost rozboru vztahu fyzické práce a citového pouta lásky.⁴ Základním východiskem feministické etiky péče je ontologické pojetí člověka situovaného v intersubjektivních vztazích vzájemné závislosti, v protikladu k dominantnímu liberálnímu pojetí nezávislého a atomizovaného jedince. Z tohoto hlediska společenské vztahy předcházejí individuální existenci a individuální autonomie je redefinována jako vztahový koncept. Individuální autonomie je vždy podmíněna materiálními a společenskými vztahy, není zažívána v sociálním vakuu, jedná se tudíž vždy o *vztahovou autonomii*.⁵ Vzájemnou závislost, která je kvintesencí lidské existence, je ovšem možné v současné společnosti přehlížet a popírat díky oddělení veřejné a soukromé sféry, kdy je práce a angažovanost ve veřejné sféře podmíněna často neviditelnou péčí v soukromé sféře.

Virginia Held i Joan Tronto, které rozvíjejí etiku péče, zdůrazňují, že péči je nutné chápat jako hodnotu i jako praxi. V praxi péče jsou přítomny pozitivní momenty intersubjektivních vztahů, odlišných od dominantní formy odcizených vztahů. Tronto opírá vymezení péče jako morálního konceptu o čtyři praktické fáze, pro které jsou specifické určité hodnoty: 1) starání se (caring about), kdy jsou uznány potřeby druhých a rozhodující hodnotou je pozornost; 2) opatrování (taking care of) jakožto přijetí odpovědnosti, která je zde klíčovou hodnotou; 3) poskytnutí péče (care-giving), kdy je přítomna fyzická práce a důležitou hodnotou jsou schopnosti; a 4) přijetí péče (care-receiving) jakožto zpětná vazba, ve které hraje roli vnímavost.⁶ Vztahy péče jsou ale prostoupeny mocí jako jiné společenské interakce. Normativní extrakce pozitivních hodnot přítomných v praxi péče tudíž neznamená, že reálné vztahy péče, které jsou situovány v širším společenském mocenském kontextu, představují absolutní naplnění těchto hodnot. Normativní potenciál péče proto může být podle Tronto plně realizován pouze ve společnostech, které jsou založeny na participativním a egalitárním rozhodování. Mocenské nerovnosti se podle Tronto projevují *privilegovanou nezodpovědností*, která umožňuje privilegiovaným

3 Gilliganová, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál, 2001.

4 Na rozdíl od některých autorek rozvíjejících etiku péče v tradicionalistickém rámci idealizovaného vztahu matky a dítěte (např. Noddings, N. *Caring. A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press), feministické autorky odmítly nostalgický obraz láskyplné rodinné péče a zaměřily se na péči jako na komplexní společenskou formu (srov. Held, V. *The Ethics of Care. Personal, Political, and Global*. Oxford, New York: Oxford University Press; Tronto, J. C. *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethics of Care*. New York & London: Routledge).

5 Viz Mackenzie, C., Stoljar, N. eds. *Relational Autonomy. Feminist Perspectives on Autonomy, Agency, and the Self*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

6 Tronto, J. C. *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethics of Care*. C.d., s. 106–108.

skupinám ignorovat potřeby a strádání druhých ve prospěch naplnění svých vlastních potřeb. Vztahy privilegované nezodpovědnosti rovněž slouží k udržení statusu quo: „Ti, kteří disponují mocí, nejsou ochotni připustit svou závislost na těch, kteří o ně pečují. Zacházet s péčí jako s ubohou a nedůležitou napomáhá udržovat pozice mocných ve vztahu k těm, kteří o ně pečují.“⁷ Tyto svoje analýzy Tronto dále rozvedla a aplikovala v kritice instituce nájemní domácí pomocnice.⁸

Hlavní kritické připomínky vůči feministické etice péče směřují k nedostatečné pozornosti, která je věnována materiálním nerovnostem, struktuře vlastnictví a třídním vztahům, jež naopak byly v centru pozornosti marxisticky založené feministické teorie. Tronto se dostává sice nejbližší k překonání této námitky, nicméně svou politickou teorii péče vypracovává spíše v hrubých obrysech v porovnání s její morální teorií péče. Zatímco marxistický feminismus do svých analýz sociální reprodukce nezahrnoval morální zkušenost subjektů péče, etika péče ze svého argumentačního aparátu vyloučila do značné míry koncepty k analýze strukturálních sociálních nespravedlností. Oba tyto momenty jsou nedílně přítomny v rozbořech *kritické teorie společnosti*. Jak jsem ukázala jinde, kritická teoretička Iris Marion Young dílčí teze marxistických analýz plodně propojila se symbolicko-kulturní rovinou rozboru péče.⁹ Young vychází z paradigmatu uznání, jež jí umožňuje propojit téma jak práce, tak péče, svůj přístup tedy zakládá materiálně i kulturně.¹⁰

Podobně jako teoretičky etiky péče Young rozpracovala kritiku ideálu nestranného rozumu jako vize univerzálního a nezajímavého racionálního subjektu, která je prosazována zejména v západní tradici liberálního politického myšlení.¹¹ Young ale nešla cestou hledání adekvátního vztahu mezi nestrannou spravedlností a partikulárními vztahy a emocemi, naopak radikálně odmítla tuto dichotomii. Podle Young je uznání odlišnosti a partikulárních potřeb v interakci s univerzálními principy základním východiskem spravedlnosti.

Politickým otiskem normativního ideálu nestranného rozumu je podle ní ideál soběstačnosti jako nezávislosti na druhých, který přizívuje ztotožnění smysluplné společenské činnosti s placeným zaměstnáním.¹² Podobně jako ideál nestranného

7 Tamtéž, s. 174.

8 Tronto, J. C. „Problém „chůvy“ ve feminismu.“ In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 13 (1): 3–11.

9 Viz Uhde, Z. (2010). „Kritická teorie Iris M. Young: analýza strukturálních nespravedlností a genderu.“ s. 9–40 in I. M. Young. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofie; Uhde, Z. (2011). *Feministická rekonstrukce kritického konceptu péče. Emancipace žen a globální spravedlnost*. Disertační práce. Praha: Filosofická fakulta UK.

10 Young, I. M. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofie, 2010. Young, I. M. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2000. Young, I. M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press. 1990.

11 Young, I. M. „Impartiality and the Civic Public: Some Implications of Feminist Critiques of Moral and Political Theory.“ S. 57–76 in Benhabib, S., Cornell, D. eds. *Feminism as Critique. On the Politics of Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 1988.

12 Young, I. M. „Autonomy, Welfare Reform, and Meaningful Work.“ S. 40–60 in Kittay, E. F., Feder, E. K. *The Subject of Care. Feminist Perspectives on Dependency*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2002.

rozumu je i ideál nezávislosti podle Young nejen iluzorní, ale zejména represivní. V moderní společnosti je smysluplná práce postupně reduktivně spojována pouze s výdělečným zaměstnáním a v pozdně moderním období vývoje této společnosti je navíc stále více spojována pouze s finančním ziskem. Představa nezávislé existence a individuální soběstačnosti je ovšem v rozporu s intersubjektivním založením lidské existence a vzájemnou závislostí jako základní podmínkou společenského života. Young poukazuje na to, že i ti, kteří mají placené zaměstnání, jsou závislí na druhých – zaměstnavatelích, spolupracovnících a těch, kteří o ně pečují nebo jim umožňují vyvázat se ze svých závazků péče. Péče a uchovávaní jsou nepostradatelné pro společnost a zároveň, protože zůstávají do velké míry nepovšimnuty, umožňují některým zdánlivě naplnit představu individuální soběstačnosti.

Feministická ekonomka Susan Himmelweit například ukazuje, že feministická kritika vyloučení péče a domácí práce ze sféry produkce bez kritiky dominantní definice práce otevřela prostor pouze pro limitované ocenění péče, tj. jen těch aspektů, které je možné uchopit jako odosobnělou práci řízenou efektivitou.¹³ K podobným závěrům dochází i Iris M. Young. Ta upozornila na obsahový rozdíl mezi neosobní prací a péčí včetně její materiální stránky, kterou nazývá *uchovávaním*,¹⁴ a poukázala na limity ocenění péče a uchovávaní podle principu výkonu: „Nemůžeme se dostat moc daleko tím, že uznáme přínos pečujících snahou o přeměnu tohoto přispění v peněžní výkon ve veřejném světě trhu a státu. Náležitě ocenit ty, kteří pečují, vyžaduje oddělit ocenění od principu výkonu.“¹⁵ Nejde tedy o to, aby se neplacené práce přizpůsobily institucionalizované kategorii práce, ale naopak koncept smysluplné práce by měl být přizpůsoben tak, aby zahrnoval různé činnosti jdoucí napříč soukromou a veřejnou sférou a aby zahrnoval činnosti prospěšné pro společnost.

Young k analýze společnosti přistupuje prostřednictvím kritiky strukturální nespravedlnosti z perspektivy marginalizovaných a vylučovaných skupin. Strukturální nespravedlnosti jsou podle Young „druhem morální křivdy, jenž je odlišný od křivd způsobených jedním individuálním člověkem, nebo od křivd, které úmyslně způsobuje represivní policejní stát. Strukturální nespravedlnost je důsledkem mnoha jednání individuálních a institucionálních aktérů, kteří sledují své vlastní cíle a zájmy, v rámci daných institucionálních pravidel a norem.“¹⁶ Analyticky odlišuje *nadvládu* a *útlak* jako dva aspekty strukturální nespravedlnosti, nicméně si je vědoma jejich překryvů v praxi. Své pojetí spravedlnosti Young dále detailněji rozpracovává analýzou pěti

13 Himmelweit, S. „The Discovery of “Unpaid Work”: The Social Consequences of the Expansion of “Work”. 1995. In *Feminist Economics* 1 (2): 1–19.

14 Young, I. M. „Feministické variace na téma dům a domov.“ S. 43–95 in táž *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. C.d., 2010.

15 Young, I. M. „Recognition of Love’s Labor. Considering Axel Honneth’s Feminism. 2007. S. 189–212 in Bert van den Brink and David Owen (eds.). *Recognition and power. Axel Honneth of the Tradition of Critical Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 210.

16 Young, I. M. „Odpovědnost a globální spravedlnost: model odpovědnosti založené na sociálních vztazích.“ s. 65–106 in Hrubec, Marek a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofie, 2008. s. 85.

základních forem útlaku – *vykořisťování, marginalizace, bezmocnosti, kulturního imperialismu a násilí*.¹⁷ Takový systematický rozbor nespravedlnosti umožňuje rovněž zachytit intersekcionální jakožto prolínající se systém jednotlivých askriptivních sociálních kategorií společenské hierarchizace. Zatímco teoreticky etiky péče odstupují od rozborů vykořisťování, Young tento koncept integrálně začleňuje do své teorie, vyhýbá se ale ekonomickému redukcionismu. Soustavně sice nepropojila svoje úvahy o základních genderových strukturách a o nespravedlnosti jakožto nadvládě a útlaku, vnitřní konzistence argumentace ovšem takové propojení umožňuje.¹⁸ Ženy podle Young tvoří sociální skupinu, která se nevyznačuje sdílenými vlastnostmi a společnou jednotnou identitou, ale spíše podobným postavením ve vztahu ke společenským strukturám a institucím.¹⁹ Základními sociálními strukturami podmiňujícími genderové vztahy jsou podle Young struktury *normativní heterosexuality*, jež definují význam těl, struktury organizující *genderovou dělbu práce* s důrazem na dělbu práce v rodině a oddělení „veřejné“ a „soukromé“ práce a *genderové mocenské hierarchie*.²⁰ Genderově specifická nadvláda je reprodukována zejména v důsledku strukturálních omezení a institucionalizovaných mocenských hierarchií, které zkušenosti, potřeby a přání žen odsouvají do pozadí a vylučují je z komunikativní praxe, čímž omezují možnosti většiny žen spolupodílet se na definování podmínek jednání a rozhodování o svém vlastním životě. Genderová dělba práce a struktury normativní heterosexuality pak reprodukují útlak v jeho pěti formách prostřednictvím rozdělování zdrojů a pozic, definice toho, jakou mají jednotlivé činnosti hodnotu a význam, a toho, co je chápáno jako smysluplné uplatnění ve společnosti, které jedinci přináší společenský respekt a ocenění.

Young při formulaci pozitivních prvků péče vycházela z kritiky genderových strukturálních nespravedlností, kterou zakotvuje v životní zkušenosti marginalizovaných skupin. Young zdůrazňuje, že není žádoucí, aby soukromé zcela splynulo s veřejným prostorem. Svoji kritiku ale zaměřila na takovou interpretaci vztahu mezi veřejnou a soukromou sférou, ve které jsou obě sféry charakterizovány jinými institucemi, odlišnými a hierarchicky hodnocenými aktivitami a vlastnostmi a ve které je veřejné ztotožňováno s racionalitou a soukromé s emocionalitou. V soukromé sféře jsou podle ní zakotveny klíčové hodnoty soukromí, bezpečí, individuální identity a uchovávání, které je třeba podporovat. Pomocí konceptu uchovávání jako specifického modu historicity a vyjádření individuality se Young dívá na péči a vytváření domova jako na tvořivé činnosti nezbytné pro kulturní

17 Young, I. M. *Justice and the Politics of Difference*. C.d.. 1990. s. 38–65.

18 Systematický výklad struktur genderové nadvlády a útlaku současně umožňuje propojit feministické úvahy s obecnější kritikou strukturálních nespravedlností jako výchozí bod artikulace feministické vize spravedlivé společnosti. Srov. Uhde, Z. „Kritická teorie Iris M. Young: analýza strukturálních nespravedlností a genderu.“ C.d., 2010.

19 Pro úvahy o identitě a subjektivitě zde vymezuje fenomenologickou kategorii *životního těla*. Gender podle ní tudíž neoznačuje identitu, ale určitou strukturální vazbu mezi institucionálními podmínkami, individuálními životními šancemi a jejich realizací. Young, I. M. „Živoucí tělo versus gender: Zamyšlení nad sociální strukturou a subjektivitou.“ s. 129–152 in též. *Proti útlaku a nadvládě*. C.d., 2010.

20 Young, I. M. „Serialita genderu: úvahy nad ženami jako sociálním kolektivem. 2008. In *Sociální studia* 5 (1): 121–142; Young, I. M. „Živoucí tělo versus gender: Zamyšlení nad sociální strukturou a subjektivitou.“ C.d., 2010.

a společenskou kontinuitu nikoli pouze s ohledem na biologickou reprodukci, ale zejména s ohledem na symbolickou reprodukci, která je současně důležitým aspektem utváření budoucnosti. Podobně jako teoreticky etiky péče se i Young ocitá na tenkém ledě, kde je nutné vymezit hranici mezi konzervativní představou domova a pozitivními hodnotami, které jsou s uchováváním a péčí neodlučitelně spojeny. V pozdně moderní kapitalistické společnosti je nadto konzervativní ideál domova paradoxně realizován v negativní podobě *komodifikovaného domova*, který Young spojuje s konzumní kulturou a akumulací soukromého vlastnictví, kde se domov stává vyprázdněným cílem sám pro sebe a výrazem sociální privilegovanosti. Komodifikovaný domov podporuje konzumeristickou a privatistickou identitu. V protikladu k tomu Young ale upozornila na potenciál reinterpretativní formy uchovávání jakožto kritického vztahu k individuální i kolektivní historii a jako zdroje rezistence vůči odcizené technické racionalitě.²¹

Pojem *péče* můžeme nyní vymezit jako rozvíjení intersubjektivních vztahů prostřednictvím starání se o druhé a o věci, na kterých druhým záleží nebo jsou nezbytné pro naplnění jejich potřeb a rozvíjení jejich schopností. Materiální aspekt péče můžeme spolu s Young nazvat *uchováváním*. V empirické rovině odkazuje pojem péče na intersubjektivní praxi péče, v rovině normativní na konstitutivní vztahy vzájemného uznání, hodnoty pozornosti, vnímavosti k potřebám druhých a vzájemné podpory, které jsou v praxi péče (alespoň částečně) realizovány. Současně platí, že péče není totožná s domácími pracemi, ne všechny domácí práce je možné označit za péči. Širší koncept než péče představuje pojem *sociální reprodukce*, který nás vede zpět k marxisticky inspirovaným analýzám, je ale možné jej integrálně začlenit i do jiného interpretačního rámce. Sociální reprodukci lze chápat synonymně s pojmem reprodukční práce.²² Sociální reprodukce zahrnuje jak osobní vztahy péče o druhé a o věci, které těmto vztahům dávají význam, tak neosobní zajištění materiálních potřeb reprodukce jednotlivců i společnosti a rovněž udržitelnost ve vztahu k okolnímu světu a prostředí.²³ Termíny placené a neplacené práce už v současnosti nevystihují hlavní rysy problému nedocení péče a domácích prací. Ačkoli je stále velká část těchto činností vykonávána jako neplacená, částečně byly tyto činnosti začleněny v procesu komodifikace do institucionalizovaných vztahů na trhu práce. Distinkce mezi produktivní prací na jedné straně a reprodukční prací (péčí a domácí prací) na druhé straně představuje první vrstvu vzorce rozdělování společenského uznání. V pozdně moderní kapitalistické společnosti ale vzniká druhá vrstva v podobě distinkce mezi prací zprostředkující uznání a prací, která uznání neposkytuje.²⁴ Komodifikace péče tak v sobě obsahuje paradox: zatímco otevírá možnosti určitého finančního ohodnocení péče, uvádí v chod dvojité zneuznání péče a domácí práce jednak jako ne-produktivní práce a jednak jako placené práce, která nemůže být zdrojem uznání, jež bylo redukováno na tržní úspěch.

21 Young, I. M. „Feministické variace na téma dům a domov.“ C.d., 2010.

22 Současná preference prvního pojmu je vedena mimo jiné kritickou distancí od klasického marxismu.

23 Pojem sociální reprodukce tak zahrnuje rovněž institucionalizované systémy vzdělávání, zajištění zdravotní péče, sociální služby i další oblasti nezbytné pro přežití a společenský rozvoj.

24 Srov. Honneth, A. ed. *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*. Praha: Filosofia. 2007; orig. 2003.

Komodifikací péče zde myslím rozšíření trhu jako organizačního principu do vztahů péče, jehož prostřednictvím se tato oblast stává součástí procesu akumulace zisku, který je veden specifickými hodnotami efektivity a maximalizace výkonu; péče i osoby, které péči poskytují, se tak stávají prostředkem, nikoli účelem pro sebe. Zatímco tento bod nebyl zdůrazňován marxistickým feminismem, feministická etika péče i feministická kritická teorie péče expanzi instrumentální logiky do vztahů péče kriticky reflektují. Je ale nutné zdůraznit, že pokud platíme za péči, neznamená to samo o sobě, že poskytovaná péče je horší. Pouhý transfer peněz nutně nevede ke komodifikaci péče, směna peněz získává význam komodifikace ve vztazích řízených imperativy trhu, jež jsou provázány se strukturou vlastnictví.²⁵ Negativní důsledky komodifikace péče jsou dále akcelerovány v kontextu strukturálních sociálních a kulturních nerovností.

Úsilí o ocenění péče a domácí práce bylo tedy v praxi přeloženo do potřeby začlenění péče a domácích prací mezi placené činnosti na trhu práce, bez zpochybnění logiky fungování tohoto systému,²⁶ což vedlo v podmínkách pozdního kapitalismu k vytvoření nízko placeného a nejistého sektoru péče. V posledních dvou dekáдах po pádu východního bloku současně došlo k dalšímu posílení liberálního ideálu atomizovaného individualismu, který postupně ovládl diskurs emancipace.²⁷ Pod vlivem tohoto dominantního ideálu je rovněž formulováno pojetí kombinace soukromého a pracovního života, v jehož základech stojí tržní logika investic do lidského kapitálu jako nástroje zajištění konkurenceschopnosti. Pojetí emancipace žen je zde zjednodušeno na zaměstnanost žen-matek prostřednictvím podpory flexibilních forem zaměstnání.²⁸ V tomto kontextu dochází dále k odklonu od podpory státních institucí péče o děti i starší a postižené, která byla nahrazena podporou tržního modelu péče, kde rodiny nakupují služby péče na trhu. Politicky využívaný argument, že tržní model péče, který vytvoří nové pracovní příležitosti v soukromém sektoru pečovatelských služeb, umožní zapojení více žen v placeném zaměstnání a jejich větší ekonomickou nezávislost, se ukazuje jako zavádějící právě v důsledku konstrukce pečovatelského sektoru jako druhořadého zaměstnání.

25 Viz Anderson, E. *Value in Ethics and Economics*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.

26 Podle Marcuseho ženy vstupem na trh práce získaly pouze represivní rovnost. Kritiku represivních mechanismů rozvinuté kapitalistické společnosti Marcuse rozpracoval zejména v práci *Jednorozměrný člověk*. Hlubinné mechanismy represivní svobody v podmínkách pozdně moderního kapitalismu a technologického rozvoje spatřoval v potlačení lidské přirozenosti a manipulaci s lidskými potřebami systémem masové spotřeby. Viz Marcuse, H. *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko, 1991; orig. 1964.

27 Např. Nancy Fraser, Alison Jaggar nebo Hester Eisenstein upozorňují, že odhlédnutí od materiální kritiky ideologie kapitalismu a konzumerismu a příklon k individualismu uvnitř feminismu hlavního proudu, vedlo k nezamýšleným důsledkům a negativní kooptaci feministické kritiky do systému. Viz Fraser, N. „Feminismus, kapitalismus a lest dějin. 2009. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 10 (2): 1–9; Jaggar, A. M. „Zachraňte Aminu“: Globální spravedlnosti pro ženy a interkulturní dialog. 2010. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11 (1): 3–16; Eisenstein, H. *Feminism Seduced: How Global Elites Use Women's Labor and Ideas to Exploit the World*. Boulder & London: Paradigm Publishers, 2010.

28 Srov. Jenson, J. „Writing Women Out, Folding Gender In: The European Union ‚Modernises‘ Social Policy. 2008. In *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 15 (2): 131–153; Williams, F. „Towards a Transnational Analysis of the Political Economy of Care. 2011. S. 21–38 in Mahon, R., Robinson, F. eds. *Feminist Ethics and Social Policy Towards a New Global Political Economy of Care*. Vancouver: UBC Press.

Negativní důsledky upřednostňování tržního modelu péče jsou současně funkcí třídního postavení i „rasově“ –etnických vztahů ve společnosti: na jedné straně jsou tržní služby péče finančně dostupné pouze pro vyšší a střední třídy, na druhé straně jsou tato místa se znevýhodněným a rizikovým statutem konstruována pro ženy z minoritních skupin a nižších tříd. Tento trend je předmětem řady studií, které se věnují zaměstnávání marginalizovaných žen (často imigrantek) jako pečovatelek v soukromých institucích a jako nájemních pomocnic a pečovatelek v soukromých domácnostech.²⁹ Ačkoli ne všechny domácí pomocnice a pečovatelky jsou nutně imigrantky, transnacionální praktiky péče ve větší míře zviditelnily omezení ocenění péče v logice nákladů a zisků.³⁰

Současné tendence obecně charakterizují jako proces *deformované emancipace*. Deformovaná emancipace poukazuje na procesy ztržnění soukromého a podřízení ideje emancipace imperativům trhu v kontextu strukturálních sociálních a kulturních nerovností. Tyto procesy vedou k sociální polarizaci a vytváření nových forem třídní a kulturní dělby práce mezi ženami. Deformovaná emancipace tak pojmenovává situaci, kdy je emancipace žen v podobě, v jaké je dnes prosazována, vnitřně spjata se strukturami globálních nerovností.³¹

Materiální základ deformované emancipace leží ve strukturách globálního kapitalismu, který se prosadil jako kvalitativně odlišný globální ekonomický systém. Po pádu bývalého východního bloku, kdy bylo dosaženo extenzivního šíření kapitalismu, který efektivně absorboval všechny světové regiony, nastupuje podle sociologa Williama Robinsona intenzivní šíření kapitalismu, které se v globální ekonomice stalo nezbytnou strategií akumulace zisku a které se vyznačuje ztržněním a komodifikací oblastí společenského života, jež byly dříve z těchto vztahů vyloučeny.³² Ztržněním soukromého se ovšem soukromé nestalo veřejným, jak požadovalo feministické hnutí, nýbrž zůstalo soukromým uvnitř privátní ekonomické sféry. Současně v pozdně moderní kapitalistické společnosti dochází k rozpojení strategií akumulace zisku a předpokladů sociální reprodukce. Pohyblivý globální kapitál již není závislý na konkrétním místě a na konkrétních lidech. Náklady na sociální reprodukci jsou přenášeny na stát a komunity (zejména v chudých zemích) nebo komodifikovány a začleněny do procesu akumulace zisku (zejména v bohatých zemích). Procesy deformované emancipace však zpětně tento globální

29 Srov. např. Anderson, B. *Doing the Dirty Work. The Global Politics of Domestic Labor*. London & New York: Zed Books, 2000.; Ehrenreich, B., Hochschild, A. R. eds. *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: A Metropolitan/OWL Book, 2002.; Hochschild, A. R. „Láska a zlato. Globální řetězce péče.“ 2008. S. 107–128 in Hrubec, M. a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia; Hondagneu-Sotelo, P. *Doméstica. Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence*. Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press, 2001.; Parreñas, R. S. *Servants of Globalization. Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press, 2001.; Zimmerman, M. K., Litt, J. S., Bose, C. E. eds. *Global Dimensions of Gender and Care*. Stanford: Stanford University Press, 2006.

30 Více viz Uhde, Z. „Slepá ulička instituce nájemní domácí péče.“ In *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2012. 13 (1): 12–23.

31 Více viz Uhde, Z. „Autoritářství trhu: kritická diagnóza deformované emancipace žen.“ 2012. In *Filosofický časopis* 60 (1): 55–76.

32 Robinson, W. I. *Teorie globálního kapitalismu*. Praha: Filosofia. [2009; orig. 2004].

ekonomický systém reprodukuje jak v ideologické rovině konzumerismu, tak i v rovině materiální.

Kritika komodifikace péče v sobě ovšem nezahrnuje idealizaci tradičního uspořádání genderových vztahů, v nichž je péče z větší části neplacená a společensky nedostatečně oceňovaná. V moderní společnosti, ve které se peněžní směna stala určující formou společenských vztahů, vede idealizace vztahů péče mimo peněžní systém k zastírání vykořisťování pod rouškou „přirozeného“ řádu genderových vztahů. Peněžní směna ovšem není totožná s komodifikací péče. Proměna společenské formy péče a pronikání péče do společenské sféry upozorňuje na proměňující se formulace požadavků uznání péče nad rámce primárních vztahů v rodině. Ve společnosti tudíž vznikají požadavky společenského ocenění péče mimo soukromou sféru, které však princip výkonu ovládaný tržními hodnotami nemůže naplnit. Iris M. Young interpretuje současné proměny péče, které lze popsat jako pronikání péče do společenské sféry, jako projev úsilí o redefinici společenského ocenění a zpochybnění platnosti principu výkonu. Podle ní ocenění péče prostřednictvím principu výkonu, který je kritériem uznání ve vztazích na trhu práce, nenaplnuje požadavky uznání ve vztazích péče, respektive vede ke zploštění uznání na peněžní ekvivalent.³³

Požadavky různých společenských aktérů na ocenění péče nikoli pouze jako soukromé činnosti za dveřmi domácnosti, ale ani ne pouze jako jakékoli jiné neosobní činnosti na trhu práce, jdou za rámec jak tradičního modelu péče, tak tržního modelu péče. Tyto požadavky tak nemohou být naplněny prostřednictvím podpory tržně orientovaných pečovatelských zařízení, daňových odpočtů a příspěvků na „nákup“ péče na trhu. Tržní normy vztahů, které vedou ke komodifikaci, se řídí odlišnými principy efektivity a zisku, které nejsou slučitelné s normami péče. Tržní model péče nejen kolonizuje vztahy péče imperativy trhu, péči ale také zasazuje do nespravedlivých společenských struktur, ve kterých je péče poskytována na základě vlastnictví zdrojů, nikoliv na základě potřeb. Tržní model péče je ve stávající mocensko-ekonomické struktuře vlastnických vztahů hybatelem deformované emancipace, která vytváří novou kulturní a třídní dělbu práce mezi jednotlivými skupinami žen v globálním rámci, současně ale také reprodukuje stávající sociální nerovnosti a fixuje tradiční genderovou dělbu práce mezi muži a ženami. Veřejný model péče sice automaticky nezaručuje spravedlivé uspořádání a současně kvalitní péči, avšak na rozdíl od tržního modelu péče jsou genderově, třídně i kulturně egalitární vztahy s veřejným modelem péče vnitřně v souladu. Navíc materiální i emocionální dostupnost péče pro všechny vyžaduje systém veřejného zajištění péče, který zohledňuje potřeby péče i nižších sociálních tříd. Veřejný model péče, který by dostal požadavku motta „osobní je politické“, musí stát mimo tržní vztahy soukromé ekonomiky. Veřejná péče může mít podobu kolektivně vlastněné participativně organizované instituce, státní či neziskové instituce, dobrovolné komunitní péče či zaměstnaneckého poměru ve veřejném sektoru bez kamenné instituce.³⁴ Joan Tronto ukazuje, že pozorná,

33 Young, I. M. „Recognition of Love's Labor: Considering Axel Honneth's Feminism.“ C.d, 2007.

34 Posledně zmiňovaná forma předpokládá, že o děti či osoby vyžadující péči je postaráno v domácnosti pečovatelky, či jinde mimo jejich vlastní domácnost. Tato forma je nazývána různě,

empatická a osobní péče je slučitelná s institucionální péčí, ovšem mimo rámec trhu, a formuluje principy takové instituce. Jak uvádí „uspokojení spotřebitelů nemusí být to samé jako adekvátní poskytnutí péče“. ³⁵ Instituce zajišťující péči podle těchto principů současně nezbavují osoby, o které je pečováno, či jejich příbuzné možnosti participace na rozhodování o poskytnuté péči.

Veřejný model péče pak může vytvořit institucionální základ pro rozvoj *společnosti péče*. Ačkoli se dnes často mluví o ekonomii péče, termín společnost péče lépe vystihuje skutečnost, že péče je komplexní společenská praxe, kterou nelze redukovat na materiální rozměr reprodukce. Ekonomická perspektiva neumožňuje náležitě zohlednit intersubjektivní vztahy, vzájemnost a hodnoty, které jsou s praxí péče spojeny. Principy společnosti péče je možné strukturovaně vyložit v rovině ontologické, morální, politické a sociální. V rovině ontologické jde především o odmítnutí atomistické ontologie, která na jedince nahlíží izolovaně od společenských vztahů jako na nezávislé a soběstačné aktéry. Společnost péče je naopak založena na intersubjektivní ontologii, která vychází ze vzájemné závislosti jedinců a konstitutivního významu intersubjektivních vztahů pro individuální i společenský rozvoj. V rovině morální je společnost péče založena na sociálních normách spojených s praxí péče, kterými jsou hodnoty vzájemného uznání a pozornosti, uchovávaní, vnímavosti k potřebám druhých a vzájemné podpory. Koncept péče ale není možné obsahově přetěžovat. Praxe péče je jednou z forem vztahové praxe, nikoli všeobecně platný vzorec. Young podobně jako Tronto ukazuje, že hodnoty péče nejsou v rozporu s hodnotami spravedlnosti a rovnosti, které je ale nutno interpretovat v souladu s intersubjektivní ontologií. Spravedlnost nemůže být vedena nestrannými principy a musí zohlednit rovněž partikulární vztahy ke konkrétním druhým. V politické rovině společnost péče navazuje na požadavky na propojení soukromé a veřejné sféry, v sociální rovině pak na požadavky redefinice principu výkonu jako měřítka společenského ocenění a omezení platnosti tržních norem jako organizačního principu společenských vztahů.

např. denní matky, což není ideální, protože toto pojmenování reprodukuje genderové rozdělení práce a odpovědnosti za péči. Pokud má být tato forma progresivní, předpokládá, že pečující osoba je zaměstnána místní samosprávou či jinou veřejnou institucí, která monitoruje a rovněž pomáhá zajistit kvalitu vztahu i prostředí, ve kterém je o osoby pečováno. „Denní pečovatelky“ jako samostatně výdělečně činné osoby spadají do kategorie tržního modelu péče, ve kterém může docházet k negativní komodifikaci péče a upřednostnění zisku nad potřebami péče, který ale zejména nezajišťuje dostupnost péče pro všechny bez ohledu na vlastnictví zdrojů.

35 Tronto, J. C., „Creating Caring Institutions: Politics, Plurality, and Purpose.“ 2010. In *Ethics and Social Welfare* 4 (2): 158–171, s. 159.

Anderson, B. *Doing the Dirty Work. The Global Politics of Domestic Labor*. London & New York: Zed books.

Anderson, E. (1993). *Value in Ethics and Economics*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.

Della Costa, M., James. *The Power of Women and the Subversion of the Community*. Bristol: Falling Wall Press, 1973.

Ehrenreich, B., Hochschild, A. R. eds. *Global Woman. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: A Metropolitan/OWL Book, 2002.

Eisenstein, H. *Feminism Seduced: How Global Elites Use Women's Labor and Ideas to Exploit the World*. Boulder & London: Paradigm Publishers, 2010.

Fraser, N. „Feminismus, kapitalismus a lest dějin.“ 2009. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 10 (2): 1–9.

Gilliganová, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál, 2001; orig. 1982.

Held, V. *The Ethics of Care. Personal, Political, and Global*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006.

Himmelweit, S. „The Discovery of “Unpaid Work”: The Social Consequences of the Expansion of “Work” 1995. In *Feminist Economics* 1 (2): 1–19.

Hochschild, A. R. „Láska a zlato. Globální řetězce péče.“ s. 107–128 in Hrubec, M. a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia, 2008.

Hondagneu-Sotelo, P. *Doméstica. Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence*. Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press., 2001.

Honneth, A. ed. *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*. Praha: Filosofia, 2007; orig. 2003.

Jaggar, A. M. „Zachraňte Aminu“: globální spravedlnosti pro ženy a interkulturní dialog.“ 2010. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11 (1): 3–16.

Jenson, J. "Writing Women Out, Folding Gender In: The European Union ,Modernises' Social Policy." 2008. In *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 15 (2): 131–153.

Noddings, N. *Caring. A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 2003; orig. 1984.

Mackenzie, C., Stoljar, N. eds. *Relational Autonomy. Feminist Perspectives on Autonomy, Agency, and the Self*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Malos, E. ed. *The Politics of Housework*. London: Allison & Busby, 1980.

Marcuse, H. *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko, 1991; orig. 1964.

Parreñas, R. S. *Servants of Globalization. Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press, 2001.

Robinson, W. I. *Teorie globálního kapitalismu*. Praha: Filosofia, 2009; orig. 2004.

Sargent, L. ed. *Women and Revolution. A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. Boston: South End Press, 1981.

Tronto, J. C. *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethics of Care*. New York & London: Routledge, 1994.

Tronto, J. C. „Creating Caring Institutions: Politics, Plurality, and Purpose.” 2010. In *Ethics and Social Welfare* 4 (2): 158–171.

Tronto, J. C. „Problém „chůvy“ ve feminizmu.” In *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2012. 13 (1): 3–11.

Uhde, Z. „Kritická teorie Iris M. Young: analýza strukturálních nespravedlností a genderu.” 2010. S. 9–40 in I. M. Young. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia.

Uhde, Z. *Feministická rekonstrukce kritického konceptu péče. Emancipace žen a globální spravedlnost*. Disertační práce. Praha: Filosofická fakulta UK, 2011.

Uhde, Z. „Autoritářství trhu: kritická diagnóza deformované emancipace žen.” 2012. In *Filosofický časopis* 60 (1): 55–76.

Uhde, Z. „Slepá ulička instituce nájemní domácí péče.” 2012. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 13 (1): 12–23.

Williams, F. "Towards a Transnational Analysis of the Political Economy of Care." 2011. s. 21–38 in Mahon, R., Robinson, F. eds. *Feminist Ethics and Social Policy Towards a New Global Political Economy of Care*. Vancouver: UBC Press.

Young, I. M. „Impartiality and the Civic Public: Some Implications of Feminist Critiques of Moral and Political Theory.“ s. 57–76 in Benhabib, S., Cornell, D. eds. *Feminism as Critique. On the Politics of Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988.

Young, I. M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

Young, I. M. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Young, I. M. „Autonomy, Welfare Reform, and Meaningful Work.“ 2002. s. 40–60 in Kittay, E. F., Feder, E. K. *The Subject of Care. Feminist Perspectives on Dependency*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Young, I. M. „Recognition of Love's Labor. Considering Axel Honneth's Feminism.“ 2007. s. 189–212 in Bert van den Brink and David Owen (eds.). *Recognition and power. Axel Honneth af the Tradition of Critical Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Young, I. M. „Serialita genderu: úvahy nad ženami jako sociálním kolektivem.“ 2008. In *Sociální studia* 5 (1): 121–142.

Young, I. M. „Odpovědnost a globální spravedlnost: model odpovědnosti založené na sociálních vztazích.“ 2008. s. 65–106 in Hrubec, Marek a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia.

Young, I. M. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia, 2010.

Young, I. M. „Živoucí tělo versus gender: Zamyšlení nad sociální strukturou a subjektivitou.“ 2010. s. 129–152 in táž. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia.

Young, I. M. „Feministické variace na téma dům a domov.“ 2010. s. 43–95 in táž *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia.

Zimmerman, M. K., Litt, J. S., Bose, C. E. eds. *Global Dimensions of Gender and Care*. Stanford: Stanford University Press, 2006.

Společnost nedostatkových peněz a marginalizace péče aneb Jaké peníze, taková společnost

Miluš Kotišová

Úvod

Při zkoumání tématů péče, marginalizace a bezmocnosti, dichotomie genderové dělby moci i práce, hranice mezi soukromým a veřejným aj. (S. Sevenhuijsen, Z. Uhde, I. M. Young aj.) zůstává stranou jeden strukturální mechanismus prvořadého významu. Doufáme-li například, že **vzájemná závislost** (východisko konceptu vztahové autonomie) představuje základní podmínku lidské existence a **péče a zajištění potřeb** bude jedním z hlavních principů organizace jak veřejného, tak soukromého života, respektive že může existovat nějaký udržitelný nebo prosaditelný veřejný model péče (Z. Uhde, 2013), potom je na místě se pečlivě podívat, jak jsou šance těchto myšlenkových úběžníků od počátku zadupávány do hlíny už samotným institutem *nedostatkových* peněz. Peníze by nám měly zprostředkovávat, ale průkazně čím dál méně zprostředkovávají neutrální a spolehlivé sdělení o ve společnosti vytvářených hodnotách a jejich v čase proměnlivých potřebách. Co víc, bylo narušeno *trio konstitutivních vlastností peněz* a s rostoucí *financionalizací hospodářství*¹, zdá se, významně posiluje společenská i individuální tendence věnovat se sice emocionálně studenějším, chudším (ne)vztahovým vzorcům chování, zato ekonomicky výhodným, které jednotlivce v tržní soutěži dále zvýhodňují na úkor jiných. Jak napovídají ostatně i sebekritické feministické výzkumy (J. Tronto, 2002), vůči tomuto svodu nejsou imunní ani feministicky smýšlející aktérky/-ři. Jako by tedy otazníků nebylo málo, feministické/-čtí teoretičky/-ci a praktičky/-ci si musejí zodpovědět fundamentální otázku, do jaké míry platí, že „[nedostatkové] peníze dávají ženám svobodu“ realizovat svou emancipaci, jaký má tato „svoboda“ rozměr a jaká úskalí skrývá, jakým způsobem institut peněz křiví křehký organismus lidského společenství, jaký vliv má na prožívání

- 1 Lze již hovořit o faktickém *monetárním overkillu*; paradoxně na jedné straně máme investory, kteří „nemají“ kam investovat, a na druhé straně existují miliony hlady umírajících lidí, pro které „není“ práce (protože zmnožit peníze lze dnes i bez lidské spolu-práce a účasti). V analogii k vojenské terminologii, kdy *overkill* znamená všeobecnou přezbrojenost neboli schopnost lidí zničit se navzájem a vyhladit život na zemi několikanásobně.
- 2 Je důležité pochopit rozdíl mezi penězi koncipovanými jako nedostatkový (více méně centralizovaný) zdroj a mocenský nástroj a penězi jakožto dostatkovým zdrojem (více méně decentralizovaným, vznikajícím „organicky“ a situovaně zároveň s ochotou „investovat se“, neboli tvořit, vytvářet, produkovat, ale i reprodukovat).

životního prostoru rozpolceně, dichotomicky, jako prostoru soukromého a veřejného, a konečně, zda člověk na obojku systému nedostatkových peněz je vůbec schopen pomýšlet na péči o druhé, jestliže, zdá se, přestává vnímat svůj hlavní úkol – slovy Patočkovými – „péče o svou duši“.

Povinnosti a zkušenosti, z nichž se v pozdním moderním světě vykupujeme

Odjakživa lidé postihují vnitřní svět svůj a druhých projekcí sebe sama navenek, „(vy) dáváním se“ světu: vytvářením artefaktů, stop, vazeb, opečováváním (obhospodařováváním) své nejbližší domoviny... Vyjadřují tak přirozeně, co umí v daném okamžiku a danými prostředky o sobě světu sdělit (jsem, potřebuji, tvořím, dávám, přijímám, umím, cítím, myslím, žiji v naději), ale i to, do jaké míry svět kolem sebe dokážou pochopit (a tedy jej měnit, přivlastnit si jej nebo přijímat a sžívat se s ním v určité symbióze). Od těchto zhmotněných „vydání“ se pak člověk navrácí k sobě (i sebe v důsledku mění, přivlastňuje se či přibližuje se k sobě pro změnu v psychologickém smyslu). Tento cyklus zrcadlení se neustále a v různých variacích opakuje. Můžeme zřejmě říct, že *před úsvitem dělby práce člověk vstupoval do kontaktu s druhými více jako celá bytost*.

Toto radikálně znesnadily peníze³ tím, že člověka osvobodily od činností, pro které neměl snad žádoucí podmínky, které mu nešly od ruky, nezbyval mu na ně čas nebo jej nudily: „peníze“ (zde myšleno platidla obecně) utvrdily dělbu práce, specializaci.⁴ Georg Simmel (1921) však upozornil na nikoli nepodstatnou skutečnost, že „v povinnostech, z nichž se člověk vykupuje, často dosud tkvějí i určitá méně zjevná práva a významy, jichž se vzdává zároveň s oněmi povinnostmi“. Jinými slovy se rovněž vzdáváme určitých forem prožívání a souznění. Specializace nepochybně, k našemu pozvolnému a sotva postřehnutelnému vnitřnímu ochuzování, deformuje zkušenostní pole našich osobností, přičemž výsledkem jsou spíš neprolínající se monokultury lidských životů. Mezi takové monokultury můžeme začlenit i genderově segregované životy žen (nevyužívají práva na seberealizaci prací/nevyužívají daru mateřství) a mužů (nevyužívají daru otcovství např.).⁵

Je ale možné všeobecně říct, že institut peněz už z podstaty brání tomu, abychom se (vy) dávali světu bytostně naplno?

3 Zajímavá je souvislost vzniku písma s „účetnictvím“ – záznamem hodnoty, počtu. Peníze v dnešním světě jsou znovu jakýmsi (čistě matematickým) zápisem o počtu (hodnotě). To otevírá nové možnosti vývoje.

4 Dnes si oboje (dělbu práce, specializaci), jako téměř dokonalé perpetuum mobile, vynucují.

5 Jen na okraj, na vysokou rozvodovost můžeme pohlížet v tomto světle nikoli jako na nepřímý a nezamýšlený důsledek vyšší emancipace žen, ale spíš jako přímý důsledek individuálního vyhraňování (vymezování se), tedy specializace lidského života (nejen zúžení práce) a rozestupování se lidských zkušeností a zájmů, které se stávají tím pádem [mj. i díky nedostatku času] čím dál méně sdílitelnými jak v rodině, tak mezi přáteli, ale i mezi kolegy (monokultury dané pro změnu hierarchií a pracovním zařazením ve firmě).

Čtyři mezilidské vztahové vzorce

Podle kognitivního antropologa Alana P. Fiskea (1991) můžeme v zásadě vysledovat čtyři základní vztahové vzorce mezi lidmi:

Tržní ocenění (MP) - (obchodní) transakce mezi cizími lidmi, kteří se nehodlají setkávat opakovaně, jedna strana před druhou blafuje, obě na sebe vyvíjejí tlak a zatajují vlastní kupní/prodejní možnosti. Neosobní utilitární směna.

Hledání rovnosti (EM) - vyrovnaná směna v průběhu času, rovnováha poskytnutých laskavostí, na straně příjemce laskavosti narůstá sociální dluh a závazek, na straně poskytovatele laskavosti dochází k umazávání dluhu nebo připsání plusové hodnoty. Něco za něco. Běžné u vrstevnických vztahů.

Řazení podle autority (AR) - sjednaná nerovnost, v průběhu času se rozhoduje o tom, kdo má větší váhu, postavení nebo dominuje nad ostatními. Nerovná směna, dominantní osoba získává zvýhodněný přístup ke zdrojům, i když přebírá i jistou povinnost podporovat také své podřízené.

Komunitní sdílení (CS) - lidé přispívají podle svých možností a berou si, co potřebují. Téměř výhradně se to týká uzavřené skupiny přátel, nukleární rodiny, někdy i širší rodiny, jen zřídka se vyskytuje mimo tento výčet.

Své vztahové vzorce Fiske nadto včlenil do matice čtyř funkčních polí Ichaka Kalderona Adize; ten rozlišuje jednak dva časové horizonty jednání (krátkodobý, dlouhodobý) a dva různé účinky chování ve vztahu k druhým lidem (účinné, úsporné). Adizes se domnívá, že nelze vždy současně usilovat o maximalizaci jak účinnosti (tj. dosažení výsledku, naplnění lidské potřeby), tak úspornosti či efektivity (tj. provádění nutných činností s co nejmenší mírou mrhání „zdrojů“).

	ÚČINNÉ	ÚSPORNÉ
KRÁTKODOBÉ	tržní ocenění (MP)	hledání rovnosti (EM)
DLOUHODOBÉ	řazení podle autority (AR)	komunitní sdílení (SC)

Tabulka 1: Fiskeho matice (1991)

Psychologický dopad peněz

Trojice badatelek Kathleen D. Vohs, Nicole L. Mead a Miranda R. Goode (2006) provedly zajímavý experiment, v němž ověřovaly svou hypotézu, že už pouhé nepřímé připomenutí peněz (př. obrázek mincí zavěšený viditelně na zdi) může učinit účastníky méně citlivými vůči potřebám druhých lidí a snížit znatelně jejich ochotu nabídnout druhému pomoc. Velkou roli v této proměně sehrál vnitřní stav pociťovaný jakožto *soběstačnost* jedince (angl. self-sufficiency), kterýžto stav typicky provází právě vztahování se k druhým lidem formou tržního oceňování (viz Fiske, angl. market pricing mode, 1991).

Je na místě se ptát, jestli takový vliv mají peníze obecně, nebo jen určitým způsobem nastavený institut peněz (např. nedostatková měna), protože peníze mohou nabývat různých podob, jak uvidíme dále.

Tři konstitutivní vlastnosti peněz

Filosof J. Sokol vyzdvihuje svobodu, kterou lidstvu daly peníze, ale zároveň vypočítává tři jasné podmínky či vlastnosti, jež peníze musejí nedělitelně splňovat, aby zmíněnou svobodu (vedle své primární relativní funkce přiřazování hodnoty věcem, službám, práci aj.) vůbec mohly poskytovat, a to:

1. musí existovat jednomyslná shoda v rámci společenství, že peníze členové budou přijímat jako platidlo (volná směnitelnost),⁶
2. peníze musí být důvěryhodné a dávat nám jistotu, že opravdu zastupují nějakou hodnotu a nejsou jen tak snadno, tj. bezpracně, podvodně vykouzlitelné, vyrobitelné či napodobitelné nebo dokonce – dodávám k J. Sokolovi – *dočasně účelově demonstrovatelné v jakémsi pofiderním spektaklu* (ať už pomocí tzv. multiplikované expanze depozit, účetní machinací či pomocí různých derivátů a rizik měněných a rozkládaných na dále obchodovatelné a zpeněžitelné dluhy a pojistky) – podmínka nepadělatelnosti⁷, a
3. peníze nemají žádnou hodnotu samy o sobě, naplňují svou funkci a slouží společenství jen tehdy, pokud „obíhají“.

6 Tím došlo k odpoutání od uzavřené – dvoustranné, příp. difúzní reciprocity v uzavřené komunitě – [chcete-li svazující, do určité míry závislé] směny k nevzájemným, otevřeným – nezavazujícím [individuům osvobozujícím] – nákupům a prodejům.

7 Proto se v minulosti měnila matérie peněz, od kávových zrnků, přes lastury, býky, po cigarety, zlato až po dnešní bankovky s vodotiskem a dalšími bezpečnostními prvky – v dosud marné snaze ztížit „vykouzlitelnost“ peněz (virtuální bity v soukromých bankách, tvořící většinu dnešních „existujících“ peněz, žádný vodotisk nemají).

Financionalizace ekonomiky

V posledních desetiletích dochází k prudké *financionalizaci* světové ekonomiky, při níž se ekonomické aktivity skokově posunují od výroby a lidmi poskytovaných služeb k finančnictví a v důsledku toho již dnes roste světové HDP drtivou většinou díky čiré *sebe-kapitalizaci* peněz (Šikula, 2009; in Potůček, 2011). Jinými slovy není třeba lidské práce pro vytváření HDP. Spolu s rostoucí automatizací výrobních procesů to znamená, že v celosvětovém měřítku znatelně ubývá a trvale bude ubývat důstojných pracovních míst, tj. takových, které se neřadí do kategorie prekarické práce (u nás např. Keller). Tím vzroste výrazně převis poptávky po zaměstnání, nahraditelnost/propustitelnost pracovníků, což nepochybně dále sníží hodnotu lidské práce jako takové.

Je snad čím dál jasnější, že výše zmíněné podmínky {2 a 3} dobrého fungování peněz nejsou naplněny – je problematická samotná zprivatizovaná tvorba nových peněz (jako dluhu) bankami.

Blíží se velký monetární třesk?

Belgický ekonom a akademik Bernard Lietaer si povšiml, že v posledních desetiletích dochází po celém světě k obrovskému nárůstu nově vznikajících místních a komplementárních (tj. nenárodních) měn a pustil se do jejich studia a srovnávání. Ve své knize *Budoucnost peněz* v roce 2001 došel k počtu kolem 2000 měn, v současnosti je jich údajně až o třetinu více. Přičítá to jednak úžasným možnostem nových technologií, ale také postupné ztrátě důvěry v tradiční (nedostatkové!) peníze a obecně bankovníký systém, který tvorbu peněz kontroluje a peníze nerovnoměrně (re)distribuuje.

Lietaer tyto měny v principu dělí do dvou velkých skupin: nedostatkové (národní) a dostatkové. Podle Lietaera druh v komunitě nastolených peněz (nedostatkových, dostatkových) zřetelně ovlivňuje celkovou společenskou dynamiku, kvalitu přediva mezilidských vztahů, potažmo i obsah individuálních aspirací, z(ne)viditelňuje ty nebo ony kulturní hodnoty a podle toho se v ní přerozděluje moc (a to i bez ohledu na výsledky voleb). Nedostatková měna, jak ji známe, vzniká v drtivé míře jako soukromý dluh (v systému frakčních rezerv v soukromých bankách⁸), podporuje individualizaci, soutěživost, drolí a atomizuje společnost, přelévá peníze a koncentruje je zcela předvídatelně (dle matematických zákonitostí působení úroku a složeného úroku) u čím dál menší společenské skupiny - bez nadsázky - „nadbohatých“. Oběhovost peněz je v případě „reálné“ ekonomiky omezená, zatímco až omračující v případě spekulativních (transnárodních) pohybů peněz. Dvěma klíčovými institucemi pro tvorbu peněz jsou: centrální banka (jen malé procento celkového objemu peněz, kolem 5-10 %, tvoří

⁸ Za pozornost stojí skutečnost, že banky dlouhodobě upouštějí od schvalování *dlouhodobých* (investičních) firemních úvěrů, zato soustředí se na *krátkodobé* – rychloobrátkové – spotřebitelské úvěry, které jsou ze všech nabízených půjček zatíženy nejvyšším úrokem. Objem takto vytvořených dluhů (čti nových peněz) je zdaleka nejvyšší.

bankovky a mince) a komerční banky. Ač se to zdá na první pohled absurdní, nově vytvořených dluhů (úvěrů, půjček) je vždy více než reálně existujících peněz, z nichž je možné dluhy splatit.⁹ Tato skutečnost je hlavním hybatelem soutěživosti, dravosti a v krajních případech i naprosté bezohlednosti vynucené nemilosrdnou gilotinou dne splatnosti. M. Kennedy (1995) prokázala, že instituce úroků zasahuje do života nás všech a prodražuje život obecně, nejen těm, kdo si u bank půjčili a půjčují. Absurditou na druhou je pak okolnost, že státy zachraňují „zadlužené“ soukromé banky před bankrotem tím, že samy zvyšují svůj (veřejný) dluh u bank, tedy tvůrců valné většiny peněz.

Měna dostatková (příp. nízkoprahová) vzniká decentralizovaně v *okamžiku směny*, je jí právě tolik, kolik je jí zapotřebí, dokonce může přirozeně zanikat a mizet z oběhu (je jí dostatek, nikoli nadbytek!). Umí tedy podle všeho ohodnotit jakoukoli věc či službu, která se stane předmětem dvoustranné nebo difúzně reciproční směny. Dostatková měna podle tohoto badatele posiluje kolektivního ducha společenství, podněcuje sdílení, komunikaci. Doplnková měna se „točí rychleji“, motivuje lidi více k tomu, aby vymýšleli další a další pracovní příležitosti pro ostatní či aby se sami aktivněji nabízeli k práci (vstupní bariéra k získání takto koncipovaných dostatkových peněz je minimální).

Lietaer popisuje celou plejádu měnových systémů a dílčích prvků, jimiž se jednotlivé systémy liší, a přichází s dalším významným poznatkem, že totiž kromě dělení na dostatkové a nedostatkové můžeme komplementární měny (tj. doplňkové k národní měně) rozdělovat podle povahy jejich uplatnění do skupin na jednoúčelové – víceúčelové – univerzální měny anebo pro změnu podle geografického rozptýlení na místní – regionální – měny v rámci hnutí/profesní či „cechovní“ – celonárodní, ale i přeshraniční měny. Mohou pochopitelně existovat kombinace zmíněných vlastností, např. celonárodní jednoúčelová dostatková měna nebo místní univerzální nedostatková měna. Řečené měny mohou být navíc konvertibilní s měnou tradiční či s jinými komplementárními měnami, anebo existovat izolovaně.

Celonárodní	Univerzální
Jednoúčelové	Lokální

Tabulka 2: měny podle účelu a geografického působení (Kotišová M., 2012)

⁹ Z důvodů místa není možné se zde rozepisovat o principu frakčního bankovníctví (multiplikovaná expanze depozit) a o spojitě roli složeného úroku či minimální stanovené povinné rezervy, kterou banka nemůže rozpůjčovat.

Příklady tří doplňkových (principiálně dostatkových, popř. nízkoprahových) měn

Curitibská doplňková měna – „odpad, který je Vašimi penězi“

Starosta brazilského města Curitiba Jaime Lerner v roce 1971 řešil následující patovou urbanistickou situaci: jak zbavit *favelas*, chudé čtvrti z chatrčí a z vlnitého plechu, hald odpadků, které nebylo jak odvézt, neboť chyběly přístupové cesty, a proto se odpadky hrozivě hromadily a představovaly značné hygienické riziko ohrožující zdraví. Nebyly peníze na srovnání země buldozerem a vybudování řádných ulic. Lerner, původním povoláním architekt, přišel na základě systémové analýzy hlavních problémů se zajímavou úspornou alternativou. Na okraj těchto chudinských čtvrtí dal umístit kovové popelnice s nápisy: sklo, papír, plasty, bioodpad apod. Pro lidi neumějící číst byly navíc popelnice barevně odlišené. Za odnesený a roztříděný odpad dostávali obyvatelé favelas jízdenky městské hromadné dopravy nebo potraviny. Jízdenky dali šanci těmto lidem (díky nové možnosti dojíždět) najít si práci v centru. Tato lokální měna měla hned trojí dopad: problém odpadu byl účinně vyřešen (do projektu se zapojilo až 70 % obyvatel včetně škol), obecní rozpočet vyjde celý systém v souhrnu na méně peněz, nezaměstnaní lidé si dokonce mohli najít práci.

V Curitiba ale vznikla další pozoruhodná lokální měna (trh): *sol criado*. Slouží k financování obnovy historických budov. Územní plán specifikuje standardní a maximální počet poschodí v každé městské zóně, přičemž výstavba standardního počtu podlaží je bez poplatků. Když ale například desetipodlažní hotel s půdorysem 10 tis. m² chce vystavět pět dalších poschodí, musí si kromě vyřízení stavebního povolení zakoupit prostřednictvím města 5x 10 tisíc m² na účelově vytvořeném trhu s historickými budovami, zalesněnými nebo jinými veřejnými prostranstvími. Za utržené peníze od stavbyčtivého podnikatele pak majitelé oněch budov a ploch zajistí rozvoj, opravu či nezbytnou údržbu (tj. budovy a plochy zůstávají původnímu majiteli). (Lietaer, str. 181-185)

Japonská měna zdravotní péče *hureai kippu*

Japonsko se tempem stárnutí populace řadí za americkou Floridu na druhé místo na světě. Tato okolnost vznáší velké nároky na fungování zdravotnictví a sociální služby. Od roku 1998 existuje podle Lietaera v Japonsku přes 300 systémů časových kreditů *hureai kippu* (doslova „lístky pečovatelského vztahu“), které získávají dobrovolníci za svou péči o starší lidi či tělesně nebo duševně postižené. Různé denní úkony a pomoci mají různé hodnoty – nejvíce ceněné jsou práce pochopitelně v době mimo běžnou denní dobu (9–17hod). Získané kredity mohou využít jednak sami v pozdějším věku, nebo je postoupit svým rodičům žijícím na opačném konci země, anebo je darovat potřebným. Tento typ dobrovolné služby je pro vyšší kvalitu péče a projevovaný zájem dobrovolníků mezi samotnými starými lidmi mnohem oblíbenější než ostatní, resp. placené (soukromé,

ale i státem zajišťované) služby.

Japonsko mimochodem už v roce 2003 oficiálně pilotně testovalo či používalo na 600 různých systémů doplňkových měn. Více si lze přečíst v práci autralanky Elisabeth J. Miller *Both Borrowers and Lenders: Time Banks and the Aged in Japan*, která je dostupná na internetu.

Vzdělávací měna saber pro multiplikaci efektu učení

B. Lietaer¹⁰ sám navrhl pro brazilské ministerstvo školství jednoúčelovou celonárodní doplňkovou měnu, jejímž cílem je ve stanoveném období zvýšit počet absolventů vysokých škol a současně v co nejvyšší možné míře vytvořit pobídky pro sdílení a multiplikaci znalostí na všech stupních škol, vedle toho přispět k mezigeneračnímu dialogu. Systém je koncipován následovně: ministerstvo školství odhadne, o kolik studentů navíc mohou v určitém roce v budoucnosti (dejme tomu 2020) přijmout brazilské univerzity, vynásobí tento počet výší školného (případně dotací na jednoho studenta) a výsledná suma představuje objem nově vydané měny zvané *saber* (1 saber = 1 real). Měnu začínají používat sedmiletí žáci, jež si s ní mohou platit kondice a doučovací hodiny u starších žáků. I tito žáci si pak platí doučovací hodiny u starších dětí, a tak dále až po sedmnáctileté a smnáctileté, kteří se hlásí na vysoké školy a čeká je hrazení školného. Školné lze úplně nebo částečně uhradit z nashromážděných *saberů*. Po stanoveném roce 2020 tato měna začíná s každým rokem ztrácet na hodnotě vždy 20 % - jde o motivační a protiinflační prvek v jednom. Univerzitám pak ministerstvo školství proplatí v národní měně, realech, 50 % hodnoty *saberů*. I tak na transakci univerzity vydělají.

Jiné myšlení o penězích

Německému obchodníkovi a mysliteli **Sylvii Gesellovi** (1862-1930) jsme zavázáni za cenný postřeh o **vlivu rychlosti oběhu peněz** na reálnou ekonomiku a za úvahu, že váznutí oběhu peněz zapříčiňuje hospodářské krize. V systému nedostatkových peněz je rychlost jejich oběhu zákonitě stěžejní. (Dnešní zdánlivý paradox souběžné existence monetárního overkillu - nedopočitatelného nadbytku peněz - a současně váznutí oběhu peněz je vysvětlitelný tím, že většina peněz se točí velmi rychle mimo reálnou ekonomiku v obrovském spekulativním kasinu.) S vizí předcházet stagnaci oběhu peněz navrhl Gesell následující peněžní reformu – zavést demuráž, záporný úrok (lidově „kolkovné“), tj. peníze ztrácejí časem na hodnotě. V praxi to funguje tak, že se po určité době (např. po měsíci) musí na bankovku nalepit kolek v ceně 1 % nominální hodnoty. Držitelé takových peněz jsou motivováni co nejdříve se s penězi rozloučit, dát druhým vydělat, dokonce včas platit daně apod. Po jeho smrti obec Wörgl v rakouských Tyrolech se svou obecní

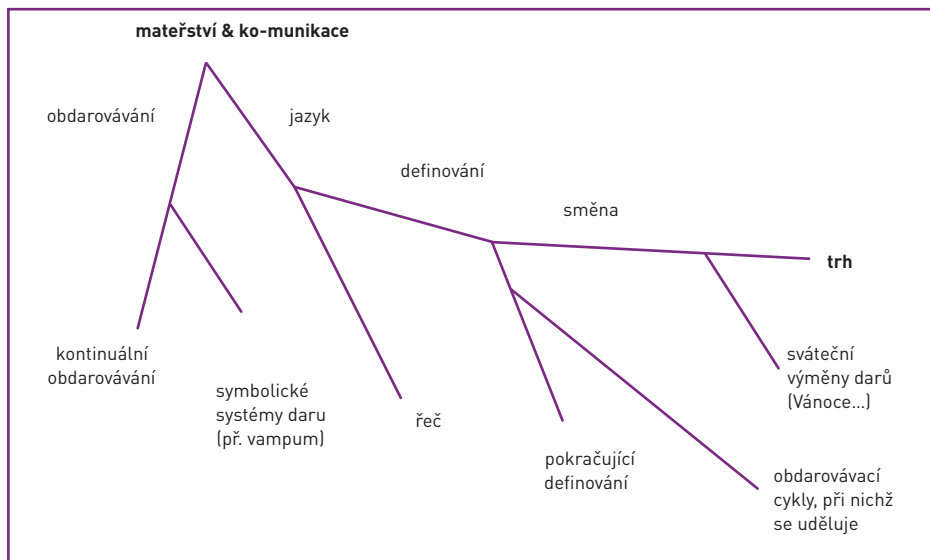
10 Dostupné z: <http://www.lietaer.com/2010/01/the-saber/>

měnou přesně podle Gesellova návrhu dokázala smysluplnost a platnost jeho závěrů a překlenula s ní třináct měsíců v hluboké hospodářské krizi. Úspěch „nových peněz“ upoutal pozornost významných osobností té doby, např. francouzského ministra financí Édouarda Daladiera, dále ekonoma Irvinga Fischera, ovšem vyděsil centrální banky či vlády natolik, že poměrně záhy zasáhly a utnuly těmto experimentům život (také v Bavorsku). Bylo ověřeno, že doplňková měna obíhá v reálné ekonomice několikanásobně rychleji v porovnání s měnou národní (tradiční, monopolní). Lietaer dokonce tvrdí že „záporný úrok“ lze vysledovat za všemi velkými vzrůsty v lidské historii – stavbami egyptských pyramid, gotických katedrál ve středověku apod. (B. Lietaer, 2001).

Kostarický filozof a ekonom **Alberto Martín** (jeden z mála filosofů, kteří nezavrhli peníze coby legitimní předmět svého myšlení) došel – možná jako první? – už v padesátých letech k metafyzické teorii peněz, volaje, jistěže i pod vlivem nastupujících moderních technologií, po absolutní dematerializaci peněz – *informačního oběživa*, neboť matérii peněz považoval za bezpředmětnou a jmenovitě adoraci zlata a stříbra (rádoby rezervy monetárního systému, přitom nijak neobíhající, tedy neschopné plnit funkci peněz!) za projev zavádějícího fetišismu. Jeho návrh nové **organické monetární architektury**, která k tvorbě nových peněz nepotřebuje banky (!), je nezávislá na politickém vlivu a která by podle něj provždy přenechala historii negativní jevy, jako je inflace, nezaměstnanost, rozevírání nůzek mezi bohatými a chudými a další, předběhl svou dobu a v posledních letech řada doplňkových měn buď znovu objevuje, nebo se snaží aplikovat tuto jeho radikální myšlenku (velmi blízké jsou jeho návrhu tzv. *systémy zpětného započítávání pohledávek* – např. měna a stejnojmenná komunitní švýcarská banka WIR existující kontinuálně již přes 60 let).

Velmi inspirativní pohled na peníze a směnu nabízí také **Genevieve Vaughan**, americká feministická myslitelka, ve své knize *For-giving: a feminist critique of exchange* (1997). Ta pokládá obdarovávání a přijímání za nutný předpoklad lidského vědění, v tomto smyslu hovoří o člověku jako o *homo donans*. Ko-muni-kaci vykládá jako obdarovávání (z latinského munus – dar), tak se konec konců komunity vytvářejí, pro komunikaci i komunity je typický zájem o druhého (angl. *other-orientation*). Formuluje vlastní teorii jazyka vyrůstajícího z logiky obdarovávání. Jsme sociální bytosti, jazyk nám umožňuje zahrnovat druhé do společného prožívání světa. Prvotním „jazykem“ (ale i ekonomik) daru je pro ni mateřská péče, jazyk následuje až druhý v řadě. Domnívá se, že lidský vývoj nehnela kupředu ani tak abstraktnost jazyka jako taková, ale právě jeho schopnost „hojně obdarovávat“, odrážet nově vynořované kolektivní potřeby utvářením *nových inkluzivních vztahů* (str. 21). Oproti tomu peníze jsou pro Vaughan jazykem o „jediném slově“, vidí proto směnu (potažmo trh) jako pomýlenou, neuspokojivou formu komunikace, která se od původní schopnosti obdarovávat posunula k povinné směně, při níž se každá strana snaží dát rozhodně méně, než dostane (v podobě peněz), přitom je samozřejmě jasné, že „z rovné směny by nikdy nemohl vzejít žádný zisk“. Velkým tématem je u ní, podobně jako už ostatně pro Aristotela nebo později Derridu, znovu a znovu se na různých úrovních ve společnosti utvářející *sebepodobné* reprezentace „jeden-mnoho“ (dávající základ

nerovnovážným hierarchickým mocenským uspořádáním; angl. *one-many*), které se od jazyka, přes peníze dostaly až do politiky a vytvářejí velmi odolné pomocné myšlenkové i materiální struktury pro skupiny privilegovaných.¹¹

Obr. Možná genealogie ko-munikace od darů, přes jazyk ke směně (G. Vaughan, 1997)

Blízká budoucnost peněz

Z výše uvedeného snad vyplývá zřetelně, že stát je v otázce peněz ve velmi nevýhodném, nerovném, nezdravém, ba paralyzujícím postavení: je dlužníkem, ale současně i vykupitelem bank. Politický argument „nedostatku peněz“, imperativ krizového oddlužování, hrubého osekávání veřejných rozpočtů apod., se tím ocitá, jak jsme ukázali, v poněkud jiném světle. Důležité je **demokratizovat monetární systém** jako takový. Pak bude naděje, že vzniknou příznivější podmínky pro spravedlivější, sociálně citlivější nebo k potřebám vnímavější zorganizování společnosti. Tehdy bude demokracie moc splatit „svůj největší dluh“ společenské svobody, jak o ní přemítá M. Vodrážka [2012].

Kromě již zmíněných doplňkových měn, kterým se věnuje B. Lietaer (ale i další: Peter North, Molly Scott Cato, Dave Boyle...), jdou jiní myslitelé ještě dál a **uvažují o penězích již v přímé souvislosti se způsobem a kvalitou rozhodování**, přístupem k informacím ve společnosti a dosaženou úrovní kolektivní inteligence¹²; mezi nimi **Jean-François Noubel**.

11 Stokoruna může „představovat“ cokoli od jídla, oblečení až po lidskou práci. 1 člověk na vrcholu společenské pyramidy si může osobovat právo vyjadřovat myšlenky za jiné.

12 Kolektivní inteligence je (zjednodušeně) schopnost kolektivu nacházet lepší řešení nebo více možných řešení určité životní situace nebo problému.

Ten rozlišuje tři druhy kolektivní inteligence: 1) původní kolektivní inteligenci (př. hudební těleso, fotbalové mužstvo apod.), 2) pyramidální kolektivní inteligenci (reprezentace „jeden-mnoho“ v hierarchickém seskupení) a konečně 3) globální kolektivní inteligenci. Pro první a třetí formu kolektivní inteligence je společně charakteristické ustavení tzv. *holoptického prostoru* – v něm všichni zúčastnění, byť z různých míst, vidí živou skutečnost v její úplnosti, jakoby zblízka a mohou jednat nezávisle (svobodně), a přece koordinovaně (v síti).¹³ Zatímco u druhého typu kolektivní inteligence figurují nedostatkové peníze, Noubel je přesvědčen, že podmínkou globální kolektivní inteligence, z těchto třech nejpokročilejší, je existence *otevřených peněz a ekonomie daru* (!). Představuje si, že tak bude rozetnut gordický uzel, na který poukázal Rousseau, když hovořil o nutném demokratickém deficitu příliš velkých společenství.¹⁴

Zdánlivě jsem odběhla od hlavního tématu, ale dovolím si uzavřít tuto část provokativní úvahou. V Sumeru trvalo lidem několik staletí (!), než si uvědomili, že matematický zápis na čelech schránek, kam si ukládali hůlky, jimiž zaznamenávali hojnost úrody, jim úplně stačí, že není vlastně třeba dál vkládat hůlky do schránek a konečně že i samotné schránky jsou zbytečné. Je myslitelné, že se nacházíme v podobné situaci? Nebylo by možné obejít se bez peněz (hůlek), jak je známe (viz Martén, materie není podstatná), a vrátit se (alespoň zčásti) při organizování státu, zákonodárství, voleb atp. jen k čistému komunikování a přímému naplňování potřeb a poskytování péče (což dnes moderní technologie umožňují), čímž by se lépe uskutečňoval ideál plnoprávného občanství?

Pokusím se pro názornost uvést konkrétní příklad. Nezávislé uskupení Česká prezidentka v září 2012 spustilo inovativní občanskou **Kampaň jinak**¹⁵, která umožňuje voličům/voličkám sebeorganizovat se v týmech, které pracují na strategických otázkách kandidujících osobností. Program kandidujících je zhuštěn do jedné dvou klíčových otázek, na něž začínají odpovídat a své návrhy i v míře možné realizovat samotní voliči. V budoucnu se nabízí pokusit se prosadit zákon o „alternativním plnění daňové povinnosti“ s tím, že práce některých občanů/občanek vložená do Kampaně jinak bude – při splnění určitých kritérií – uznána jako forma daně odvedené státu. Tímto způsobem (de facto doplňkovým měnovým systémem) lze účinně podpořit občanskou společnost, znovu např. zapojit do komunity lidi nezaměstnané, dát první šanci čerstvým absolventům vysokých škol, vytvořit otevřený prostor různým talentům, překročit současně zdi kamenných vládních institucí, sdílet zkušenost „parlamentarismu“ uprostřed větší (tekuté) skupiny lidí, snížit prostor pro korupci a zároveň šetřit prostředky státního rozpočtu (uznána by byla jen vykonaná, dobrá práce).

13 Beth Noveck [Wiki Government, 2009] jinými slovy říká, že všechny úspěšné systémy kolektivní inteligence musejí umět zprostředkovávat „vizuální deliberaci“, tj. věrně zrcadlit aktuální stav věcí pro zájemce, účastníky procesu. Díky tomu se může holoptický prostor vynořit i v podmínkách ryze virtuálního týmu složeného ze zdánlivě anonymního a na pohled neřiditelného tisícíhlavého „davu“. (pozn. autorky)

14 Na podrobnosti zde bohužel není prostor, více o tomto tématu si můžete přečíst a zúčastnit se experimentu s otevřenými penězi na webových stránkách <http://flowplace.webnode.com/>, <http://www.metacurrency.org/> nebo <http://people.thetransitioner.org/>.

15 Více na: www.otazkyprocr.cz

Kuře, které hrabe „zadarmo“ – pátý vztahový rámec

Svobody nabývá člověk i jinými cestami než prostřednictvím peněz, mezi jinými hrou, tj. *ludickou činností*. Hra je vybočení, příležitost osvobodování se z dělbý rolí, specializace, únik z těsné kazajky „systémů s vyšlapanými životními dráhami“ (angl. *path-dependent systems*, Vincent Ostrom). Ve hře je možné „převyprávět svůj příběh jinak“ (Max Frisch), rozvíjet své vědomí (Vladislav Šolc, 2012). Mám za to, že na rozdíl od tradiční nedostatkové měny, ochuzující lidskou zkušenost, alternativní měny – ať už doplňkové měny či otevřené peníze (angl. *open money*, fr. *monnaies libres*)¹⁶ – vedou člověka ke znovuobjevování vnitřní svobodné motivace, k zájmu a „věrnosti v pohybu“ (Martina Pachmanová, 2001), k sobě samému, ke druhým i přírodě. Nové peníze mohou podle všeho vznikat jakoby v *nitru člověka*, s jeho veskrze svobodnou aktivitou, jež je prodchnutá „mocí k“ (G. Vaughan)¹⁷ – darovanou světu, na němž mu záleží. Ke čtyřem Fiskovým podobám mezilidských vztahů můžeme tedy přidat pátý, který snoubí účinek krátkodobý a dlouhodobý; nazvěme jej *Dvoji obdarování*: hluboce smysluplný akt tvoření (obdarování sebe sama), vydávající plody i neznámému (vzdálenému, dosud nenarozenému...) společenství/jednotlivcům. Tj. dárce zřejmě předem nezná konkrétního příjemce svého daru a je plně soustředěný na obsahovou kvalitu „své tvorby“. Předobrazem může být mezi jinými životní úsilí Boženy Němcové, bioložky Dagmar Dykyjové, vědce Antonína Holého, Gionova „muže, který sázel stromy“.

Probíhající reformy peněžního systému

Ve Velké Británii reformátoři Joseph Huber a James Robertson [1996] již několik let požadují zásadní **reformu bankovníctví**. Ve snaze omezit rozsah spekulativní ekonomiky chtějí striktně **oddělit investiční od běžného bankovníctví** (vklady na běžných účtech). Bude pak platit, že banka nemůže bez souhlasu klientů volně a dle svého uvážení nakládat s vloženými penězi na běžný účet jako s vlastními a ve vlastní prospěch, bude sloužit pouze jako úschovný trezor (návrat k tradiční roli banky). Ovšem klíčovým požadavkem je, že **veškeré peníze nově bude moci vydávat jen centrální banka**, nikoli soukromé banky, ty by hospodařily už jen s tím, co si vydělají. Tento krok by naopak přinesl peníze do státní pokladny v podobě „*razebného*“ (angl. *seigniorage*): stát by pochopitelně nemohl nijak zasahovat do toho, kolik nových peněz centrální banka vydá, nicméně všechny nové peníze by putovaly do ekonomiky přes státní rozpočet. Nezávislá komise vedená bývalým členem měnového výboru britské centrální banky Johnem Vickersem (ustavená v roce 2010) podpořila první bod reforem (ovšem jen změkčené oddělení retailového a investičního bankovníctví, bez skutečného oddělení majetku), změny musí být provedeny na pokyn ministerstva financí do roku 2019.¹⁸ Neziskové výzkumné středisko Positive Money se

16 Otevřené peníze – nový koncept otevřené monetární architektury, v této kapitole není bohužel místo na to, pojednat o nich více.

17 v protikladu k „moci nad“ (tamtéž)

18 Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/135953-britanie-tlaci-na-odtrzeni->

intenzivně snaží prosadit k projednání v britském parlamentu i druhou část reformy.¹⁹

Japonsko se ukazuje jako vůdčí a odvážný experimentátor na poli peněžních systémů. Zato novozélandská centrální banka je mezi prvními na světě, která uznává výhody doplňkové měny a její protiinflační působení. Tamější ministerstvo práce a sociálních věcí například využívá vlastní systém doplňkové měny v politice zaměstnanosti. (B. Lietaer) Roste obliba tzv. sdružených soukromých půjček, mikrofinancování od vícera jednotlivců v oblasti rozvojové a humanitární pomoci nebo poloinstitucionalizovaných půjček mezi jednotlivci bez bankovního zprostředkovatele (angl. *peer-to-peer lending*), které se rozbíhají už i v České republice.²⁰

Závěrečné poznámky

Díky obsáhlému desetiletí trvajícimu výzkumu americké politoložky Elinor Ostrom (letos zesnulá), jež za svou celoživotní práci v oblasti veřejných statků získala v roce 2009 jako první žena Nobelovu cenu za přínos ekonomii, víme, že **forma vlastnictví jako taková není určující pro kvalitní naplnění určité potřeby komunity**. Ostrom (nebyla jistě jediná) přesvědčivě rozkládá zažitě paradigma dvou forem vlastnictví – státního a soukromého – a připojila k nim třetí (bez určení vlastnických práv nad zdrojem), a to správcovské nakládání s veřejným statkem (není nutně totéž co majetek státu). Proto vyzdvížení péče i mimo soukromí a snaha o její ocenění v rámci jakéhosi veřejného modelu péče nemusí nutně vést k uspokojivému vyřešení dilematu. Marginalizace a nedocení péče je podle mne spíš odrazem **ubývání vztahovosti** ve společnosti (ať už k vlastní duši či k druhým), konkrétně vinou přehrávání v peněžním systému ustanoveném a uměle udržovaném jako nedostatkový zdroj.

Tímto neodmítám navrhovaný „veřejný model péče“, chci jen nabídnout **možný test** jeho smysluplnosti v podobě dvou otázek, který by v každém případě měl návrh ustát, a to: 1) „nevýkupujeme se“ jím z nějakých důležitých povinností a životních zkušeností a 2) nenutíme tím jiné vzdávat se nějakých důležitých povinností a životních zkušeností? – v obou případech ve snaze uspět na trhu práce a v soutěži o zdroje regulovanými nedostatkovými penězi?

Mám za to, že k **debatě o penězích jako možném dostatkovém zdroji** (nebo symbiózu různých forem měn) a o tom, jaké změny, jakou infrastrukturu a legislativu by si tento myšlenkový posun vynutil, by byly otevřené i mnohé pravicové (liberální i konzervativní) kruhy, které nerady slyší slovo nedostatek (zejména v ekologických souvislostech), neboť věří ve schopnost člověka nacházet nové dostatkové zdroje, a co je důležité, jako základní

retailových-a-investicnich-operaci/

19 Znění návrhu zákona: <http://www.positivemoney.org.uk/wp-content/uploads/2012/02/Bank-of-England-Creation-of-Currency-Bill-Smaller.pdf>

20 Dostupné z: <https://www.bankerat.cz/>

dostatkový zdroj vidí lidské poznání a vědění (viz Mojmir Hampl, 2004). Tato debata by tedy jistě mnohé překvapila novými netušenými možnostmi rozuzlení „veřejného dluhu“, tzv. nedostatku financí pro určité sektory, marginalizace celých skupin obyvatelstva a konečně i antagonistické rozkládání české společnosti podle zastaralých přesvědčení. Změnit kulturu peněz je, přiznejme si, požadavek radikální. Cíleně vytvořit a naplánovat novou kulturu však nelze (německý neuropsycholog Peter Kruse), neboť jde o složitý emergentní jev. Lze jediné vědomě zvyšovat diverzitu, svobodu prostředí atp., a tím dát do pohybu a snad i urychlit přirozené vývojové procesy. V českém prostředí se může začít zlepšováním legislativy pro družstevnictví i v jiných oblastech než bydlení – tedy rozšiřováním alternativ vedle bank (Nada Johanisová, 2008), výzkumem a státem garantovanými pilotními projekty doplňkových měn (příkladem nám může být Japonsko), osvětovými programy monetární – nikoli finanční – gramotnosti.

Literatura

Yearly Report of the Worldwide Database of Complementary Currency Systems.
Dostupné z: <http://ijccr.net/2012/05/29/2007-yearly-report-of-the-worldwide-database-of-complementary-currency-systems/>

Dyson Ben, Greenham Tony, Ryan-Collins Josh a Werner A. Richard, TOWARDS A TWENTY-FIRST CENTURY BANKING AND MONETARY SYSTEM (nezávislá komise pro bankovníctví, návrh reformy bankovníctví), 2009. Dostupné z <http://www.neweconomics.org/sites/neweconomics.org/files/Submission-ICB-Positive-Money-nef-Soton-Uni.pdf>

Fiske, Alan P., Structures of Social Life: The Four Elementary Forms of Human Relations. New York: Free Press [Macmillan], 1991.

Gender, rovné příležitosti, výzkum. Péče: kritika, analýza, alternativy, ročník 13., číslo 1/2012.

Gender Studies, Sokačová, Linda (ed.), Krize jako nový začátek, nebo promarněná šance?

Genderové aspekty finanční krize, 2010.

Hampl, Mojmir. Vyčerpání zdrojů. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha: 2004.

Huber J. a Robertson J., Creating. New Money: A Monetary Reform for the Information Age, New Economics Foundation, 2000.

Johanisová, Nada. Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem: výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku, 2008.

Kennedy, Margrit. Interest-free Money, SEVA International. 1995.

Dostupné z: <http://userpage.fu-berlin.de/~roehrigw/kennedy/english/Interest-and-inflation-free-money.pdf>

Lietaer, B.. Budoucnost peněz. Paradigma, 2003.

Lietaer, Bernard. Complementary Currencies in Japan Today: history, Originality and Relevance. In: International Journal of Community Currency Research. Vol. 8, str. 1-23.

Lietaer, B.. A Proposal for a Brazilian Education

<http://www.scribd.com/doc/101247951/Bernard-Lietaer-A-Proposal-for-a-Brazilian-Education-Complementary-Currency-Saber>

Mareš, Milan. Příběhy matematiky. Příbram: Pistorius&Olšanská, 2011.

Martén, Alberto. Teoría metafísica del dinero. Kostarika: San José, 1951.

Noubel, Jean-François. Intelligence Collective: la révolution invisible, 2004.

<http://publishing.yudu.com/Library/Au48x/IntelligenceCollecti/resources/index.htm?referrerUrl=http%3A%2F%2Fwww.yudu.com%2Fitem%2Fdetails%2F18167%2FIntelligence-Collective---la-r--volution-invisible>

Ostrom, Elinor, a Hess, Charlotte, eds.. *Understanding Knowledge as a Commons*. Cambridge: MIT, 2007.

Potůček, M.. *Cesty z krize*, Praha: SLON, 2011.

Simmel, Georg. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006.

Sokol, J.. kap. *Peníze a hodnoty* (str. 179-189). In Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů, 2007.

Tronto, Joan. *Problém „chůvy“ ve feminismu*. In: Gender, rovné příležitosti, výzkum. Péče: kritika, analýza, alternativy, ročník 13, číslo 1/2012, str. 3.

Uhde, Zuzana. *Slepá ulička instituce nájemní domácí péče*. In: Gender, rovné příležitosti, výzkum, Péče: kritika, analýza, alternativy, ročník 13, číslo 1/2012. str. 13.

Vaughan, Genevieve, *For-Giving: a Feminist Critique of Exchange*, 1997.

Vodrážka, Mirek. *Demofilie – politická pedofilie*. In: A2, 4/2012.

Vohs, K.D., Mead, N.L., & Goode, M.R., *Merely Activating the Concept of Money Changes Personal and Interpersonal Behavior*, 2006 Dostupné z: <http://www.carlsonschool.umn.edu/assets/101518.pdf>

Doporučené zdroje

Finance Innovation Lab. Dostupné z: <http://thefinancelab.org/>.

International Journal of Community Currency Research. Dostupné z: <http://ijccr.net>.

Miller, Elisabeth J.. *Both Borrowers and lenders: Time banks and the aged in Japan*.

Doktorská práce. Australian National University, 2008. Dostupná online:

<http://hdl.handle.net/1885/47990> nebo <https://digitalcollections.anu.edu.au/bitstream/1885/47990/5/01front.pdf>

Svobodné peníze (Monnaie Libre – Creation Monétaire). Dostupné z: <http://monnaieilibre.creationmonetaire.info/>

Votruba, Adam. *Paradox úroku*. Brno: Doplněk, v tisku.

Muži, ženy a neplacená práce v domácnosti v číslech

Marta Vohlídalová

Někteří autoři se domnívají, že v současné době se v souvislosti s rostoucí mírou individualizace ve vyspělých západních společnostech rozpadají jasné modely rodinných rolí muže jako živitele a ženy jako pečovatelky o děti a o domácnost a že definice sociálních rolí v páru je do velké míry otázkou vyjednávání mezi partnery (Beck, Beck-Gernsheim 1995, Beck 2004, Singly 1999, Giddens 1992).¹ Mnoho sociologů a socioložek, kteří pracují s empirickými daty, však uvádí jasné evidence, že navzdory rostoucí individualizaci stále převládá poměrně tradiční rozdělení genderových rolí v rodinách a že velkou většinu domácích prací i pečovatelské práce v rodině vykonávají stále především (pracující) ženy (Bierzová 2006, Brines 1994, Hochschild 1989, Chaloupková 2005, Křížková 1999 aj.)

V následujícím textu se zaměřuji na to, jak vypadají genderové nerovnosti v oblasti participace na domácích pracích a péči o děti, případně další členy rodiny, v současné době v České republice. Sleduji, jakým způsobem se tyto nerovnosti proměnily zhruba od poloviny 90. let do současnosti, a kladu si otázku, jaké faktory dnes ovlivňují dobu, kterou muži a ženy tráví těmito činnostmi. Vycházím přitom z dotazníkového šetření „Životní dráhy 2010“, které na přelomu let 2010 a 2011 realizovalo oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., ve spolupráci s CVVM. Výzkum zahrnoval rozsáhlý reprezentativní vzorek 4010 respondentů a respondentek ve věku 20–65 let.

Neplacená práce v domácnosti nezahrnuje pouze samotný výkon činností péče o domácnost a její členy, jak tento pojem běžně chápeme, ale je možné pod ni zahrnout také tzv. mentální práci spojenou s těmito oblastmi – tedy starost o tyto činnosti, případně jejich zajištění, dohled na jejich kvalitu apod. Je však zřejmé, že tato „mentální“ práce se velice těžko měří a k jejímu zkoumání se hodí spíše kvalitativní výzkumné metody. Vzhledem k tomu, že v této kapitole vycházím z kvantitativních dat, ponechávám proto tuto oblast stranou a soustředím se pouze na „fyzický“ výkon činností péče o domácnost a její členy.

1 Text vznikl za podpory grantových projektů „Proměny forem a uspořádání partnerského a rodinného života z hlediska konceptu životních drah“ (poskytovatel GA ČR, č. P404/10/0021) a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378025.

Participace na neplacené práci v domácnosti podle sociologických výzkumů

Zapojení mužů a žen do domácích prací bývá v dotazníkových šetřeních obvykle zjišťováno tak, že jsou respondenti a respondentky požádáni, aby odhadli, kolik hodin denně tráví domácími pracemi (případně kolik hodin denně tráví domácími pracemi jejich partneři a partnerky). Stejně jako v jiných případech, kdy žádáme respondenty, aby odhadli určitou sumu času (nebo např. peněz, dní), se i v případě kvantifikace času, který tráví domácími pracemi, setkáváme s problémem zkreslování odhadu. Například, pokud mají ženy odhadnout, kolik času tráví domácími pracemi jejich partneři, jejich odhady se obvykle odlišují od toho, jak vidí své zapojení sami muži (Bierzová 2006, Chaloupková 2005). Zatímco muži obvykle vypovídají o vyšším zapojení do domácích prací, ženy přisuzují svým partnerům často nižší míru participace na těchto činnostech.² Tento moment přitom může naznačovat, že si muži začínají uvědomovat potřebu své vyšší participace na péči o domácnost. Přestože se podle toho nechovají, reflektují tento relativně nově vznikající ideál a vylepšují v souladu s ním svůj obraz před tazatelem či tazatelkou. Tohoto jevu si ve své studii *The Second Shift* všímá také americká socioložka Arlie Hochschild (1989), podle které velká část, zvláště pak mladých párů, interpretuje rozdělení domácích prací jako rovnoměrné a spravedlivé, přestože se reálná situace od tohoto ideálu značně liší. Zejména kvalitativní studie (např. Maříková, Vohlídalová 2007) však ukazují, že i přes tato omezení lze odhad času, který respondenti a respondentky tráví domácími pracemi, považovat za ukazatel, který má vztah k sociální realitě a k tomu, jak je výkon domácích prací respondenty a respondentkami prožíván a interpretován.

Studie týkající se rozdělení neplacené práce v českých domácnostech provedené v posledních dvaceti letech opakovaně ukazují, že nerovnosti v zatížení žen a mužů, pokud jde o jejich zapojení do péče o domácnost a členy rodiny, jsou velice vysoké. Podle studie z poloviny 90. let trávili ekonomicky aktivní muži domácími pracemi v průměru 10 hodin týdně, zatímco u žen to bylo 25 hodin týdně. Pracující ženy tedy domácími pracemi trávily 2,5krát delší dobu než pracující muži (Křížková 1999: 206–207). Pozdější studie provedená na datech z roku 2002 přitom opět ukázala, že ženy v ČR věnují domácím pracím mnohem vyšší počet hodin než muži. Podle této studie trávily ženy domácími pracemi (s výjimkou péče o děti a další členy rodiny) v průměru 1,8krát více času než muži³ (Chaloupková 2005: 66). Obě studie se také shodují, že téměř všechny z běžných činností z oblasti domácích prací (jako jsou např. pravidelné nákupy, praní, vaření apod.) vykonávají ženy. Ukázalo se přitom, že mužskou doménou nejsou překvapivě ani drobné opravy v domácnosti, které jsou tradičně považovány spíše za mužskou záležitost (Křížková 1999). Na jejich výkonu totiž poměrně často participují i ženy.

Další studie, která pracovala s daty z roku 2005, pak sledovala výhradně rodiče dětí do 18 let věku (Bierzová 2006). Právě rodiče dětí přitom představují zvláštní skupinu, pokud jde o rozdělení domácích prací a péče. Ukazuje se totiž, že příchod dětí vede často

2 Na straně žen přitom takový rozpor překvapivě není patrný.

3 Podle této studie trávily ženy domácími pracemi v průměru 23 hodin týdně, zatímco muži pouze 13 hodin.

i v partnerství, kde se partneři rovným dílem dělili o výkon domácích prací, k tradičnímu přeuspořádání rolí – tedy k tomu, že zodpovědnost za domácí práce, ale také fyzický výkon těchto aktivit, začne spočívat převážně na ženě. Pokud vezmeme v úvahu celou populaci rodičů s dětmi, doba, kterou stráví ženy péčí o domácnost, děti a další její členy, byla podle této studie více než 2,3krát delší než čas, který těmito činnostmi trávili muži.⁴ V případě ekonomicky aktivních rodičů se tento rozdíl mírně snižoval – ekonomicky aktivní matky trávily domácími pracemi a péčí o děti 1,9krát více času než pracující otcové⁵ (Bierzová 2006: 21–22). Přestože by bylo nasnadě vysvětlit tyto rozdíly odlišnou angažovaností mužů a žen na pracovním trhu (tj. nižším počtem odpracovaných hodin v placeném zaměstnání na straně žen), ukázalo se, že tomu tak není a že celková zátěž matek prací (ať už placenou či neplacenou) zůstává výrazně vyšší než v případě otců (Bierzová 2006).

Jaké jsou rozdíly v zapojení mužů a žen do péče o domácnost a její členy v současnosti a proměnily se tyto nerovnosti ve srovnání s výsledky předchozích studií?⁶ Podle šetření Životní dráhy z přelomu let 2010 a 2011 tráví muži podle svých odhadů domácími pracemi v průměru 9,4 hodin týdně, ženy pak 21 hodin týdně, což je 2,2krát více času než muži. Soustředíme-li se pouze na ekonomicky aktivní muže a ženy, u mužů dosahuje tento ukazatel hodnoty 12,5 hodiny týdně, zatímco u žen je to necelých 18 hodin týdně, tedy 1,4krát více času než u mužů. Pokud tedy tyto údaje srovnáme se zjištěním z poloviny 90. let, podle kterých strávily ženy těmito činnostmi 2,5krát více času než muži (Křížková 1999), zdá se, že se genderový rozdíl v čase věnovaném domácím pracím od poloviny 90. let mírně snížil, zejména pak v populaci ekonomicky aktivních mužů a žen. I tak je ovšem v angažovanosti mužů a žen v této oblasti stále patrný značný nepoměr. Jak ale upozorňuje socioložka Jana Chaloupková, snižování genderové mezery v čase, který lidé věnují domácím pracím, je způsobeno spíše poklesem času, který těmito činnostem věnují ženy, než prodlužováním času, který jim věnují muži (Chaloupková 2005: 67).

Podobné genderové rozdíly jsou patrné také, pokud jde o druhou významnou složku neplacené práce v domácnosti, a to péči o děti a další nesoběstačné členy rodiny. Zatímco ženy věnují péči podle svých odhadů v průměru 16 hodin týdně (v případě ekonomicky aktivních žen je to pak necelých 10 hodin týdně, v případě ekonomicky neaktivních žen dokonce 32 hodin týdně), v případě mužů je to pouze kolem 6 hodin týdně (a to bez ohledu na jejich ekonomickou aktivitu).

Celkové zatížení mužů, a zejména pak žen, neplacenou prací v domácnosti v současné době ilustruje graf 1. Jsem si vědoma toho, že čas strávený prací v domácnosti a čas strávený péčí o děti a další nesoběstačné členy rodiny se mohou překrývat a do celkového času tak může být tato doba započítána dvakrát (Bierzová 2006). Odhady respondentů a respondentek však reflektují to, že lidé tyto činnosti vnímají jako velice časově náročné.

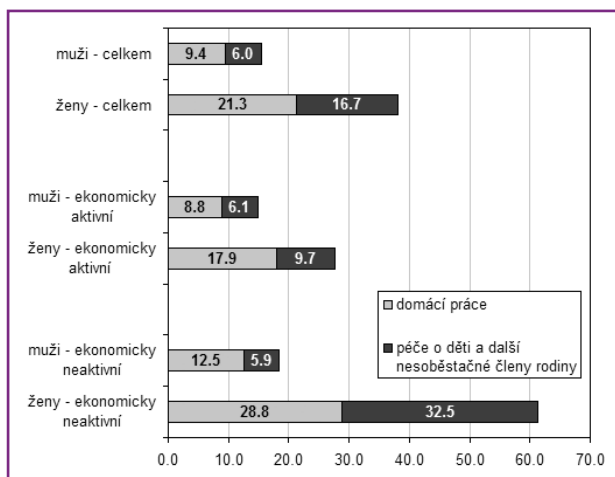
4 Podle svého odhadu trávily ženy v této studii péčí o domácnost a její členy v průměru 9,1 hodin denně, muži pak 3,9 hodin denně.

5 Pracující matky trávily domácími pracemi a péčí v průměru 5,7 hodin denně, zatímco muži kolo 3 hodin denně.

6 Jsem si přitom vědoma, že výsledky jednotlivých studií je obtížné porovnávat z důvodu odlišných metodologií a zacílení vzorků, následující srovnání je tedy třeba chápat jako orientační.

Jestliže jednotlivé položky sečteme, zjistíme, že muži tráví neplacenou prací v domácnosti podle svých odhadů celkem 15,4 hodin týdně, zatímco ženy celých 38 hodin týdně, tedy téměř 2,5krát více času. Tento údaj pochopitelně značně vychyluje skupina ekonomicky neaktivních žen (zejména matek na rodičovské nebo těch, které celodenně pečují o nesoběstačné osoby). Soustředíme-li se pouze na ekonomicky aktivní muže a ženy, ukazuje se, že zatímco pracující muži tráví neplacenou prací v domácnosti včetně péče 14,9 hodin týdně, u žen je to 27,6 hodin (tedy 1,8krát více času). Přepočteno na pracovní úvazek, odpovídá tato zátěž neplacenou prací dalšímu přibližně 70% pracovnímu úvazku (!). Je tedy zřejmé, že takové pracovní nasazení žen v oblasti domácí sféry může v kombinaci s jejich vysokou angažovaností na pracovním trhu vést ke značnému vypětí a stresu a k tomu, že jim zbývá jen minimální množství volného času, který mají samy pro sebe. Extrémní zatížení žen domácími pracemi a pečovatelskou prací mnohým z nich ubírá značné množství psychických i fyzických sil, které by mohly investovat jinak.

Graf 1: Kolik hodin týdně trávíte v průměru péčí o domácnost a její členy?

Zdroj: Životní dráhy 2010, N= 4010.

Jaké charakteristiky ovlivňují míru participace na domácích pracích a péči o děti v českých domácnostech?

Je zřejmé, že ne všichni muži a ne všechny ženy nesou stejnou míru zátěže druhou směnou a že mezi nimi existují výrazné rozdíly. Podle Jany Bierzové (2006: 25) je proměnnou, která má zásadní vliv na čas strávený prací v domácnosti, vedle pohlaví respondenta jeho osobní příjem. Příjem je přitom možno interpretovat jako ukazatel, který do jisté míry odráží i náročnost povolání a postavení v zaměstnání. Čím vyšší je příjem (a s ním potažmo i náročnost povolání a pracovní pozice), tím menší objem času respondent či respondentka tráví prací v domácnosti (tamtéž). Podrobnější analýza dat

ze šetření Životní dráhy 2010⁷ provedená zvlášť na souborech mužů a žen přitom ukázala, že příjem hraje významnou roli pouze ve skupině žen. Zatímco muži se na domácích pracích podílejí málo, ať už jsou jejich příjmy vyšší či nižší, ženy s vyššími příjmy jsou z domácích prací částečně vyvázaný, pravděpodobně díky delegaci těchto činností na placené služby nebo další členy rodiny (podle našeho šetření využívalo placených služeb péče o domácnost podle svých slov pouze necelých 7 % domácností.) V případě péče o děti pak příjem nehraje statisticky významnou roli, a to ani u žen ani u mužů.

Podle již zmiňované studie Jany Chaloupkové (2005) se ukazuje, že čím více času jedinec tráví v zaměstnání, tím méně času věnuje výkonu domácích prací. Toto tvrzení zní sice logicky, aktuální data z výzkumného šetření Životní dráhy 2010 tuto závislost však nepotvrzují u mužů, ani u žen. Faktorem, který hraje důležitou roli, je však skutečnost, zda je respondent či respondentka ekonomicky aktivní nebo ne, přičemž ekonomická aktivita hraje roli především ve skupině žen. Zatímco ekonomicky neaktivní ženy tráví domácími pracemi i péčí o děti výrazně více času než pracující ženy, u mužů ekonomická neaktivita zvyšuje počet hodin strávených péčí o domácnost jen mírně a v případě péče o děti nemá dokonce vliv žádný. Ukazuje se tedy, že zatímco ekonomicky neaktivní ženy věnují svůj čas především péči o domácnost a její členy, ekonomicky neaktivní muži investují svůj čas spíše do jiných životní oblastí a aktivit.

Další klíčovou proměnnou, která ovlivňuje čas strávený domácími pracemi, je také přítomnost nezletilých dětí v domácnosti. Rodiče dětí mladších 18 let tráví domácími pracemi více času než ostatní respondenti a respondentky. V případě žen je přitom tento rozdíl velice výrazný, v případě mužů o poznání menší, byť stále statisticky významný. Věk dětí je pak klíčovou proměnnou, která ovlivňuje dobu strávenou péčí o děti, a to srovnatelným způsobem u mužů i u žen. Čím menší dítě, tím více času věnují rodiče péči. Výsledky analýzy také naznačují, že v případě participace na domácích pracích hraje statisticky významnou roli také příslušnost ke generaci – mladší ženy tráví domácími pracemi podle svých odhadů méně času než ženy starší. Tento vztah však platí pouze ve skupině žen, zatímco u mužů se čas věnovaný těmto činnostem s věkem nemění. Zdá se tedy, že počet hodin, který ženy věnují domácí práci, skutečně postupně klesá, zatímco u mužů se jejich angažovanost příliš nemění (Chaloupková 2005).

Závěrem

Výše uvedená analýza poukázala na velké nerovnosti, které v současné době v české společnosti přetrvávají mezi muži a ženami, pokud jde o výkon neplacené práce

⁷ K analýze byla použita lineární regrese, jejíž výhodou je, že umožňuje sledovat vliv jednotlivých proměnných očištěný od vlivu ostatních proměnných zahrnutých do analýzy. Lineární regrese byly provedeny zvlášť pro vysvětlované proměnné „počet hodin strávených domácími pracemi“ a „počet hodin strávených péčí o děti a další nesoběstačné členy rodiny“ (v případě péče o děti byla regrese provedena pouze na podsouboru rodičů s nezletilými dětmi). Jako vysvětlující proměnné byly použity: ekonomická aktivita, nejvyšší dosažené vzdělání, osobní příjem, počet hodin strávený výdělečnou činností, skutečnost, zda respondent/ka žije ve společné domácnosti s partnerem/kou a generace. V případě domácích prací byla přidána ještě proměnná „nezletilé děti v domácnosti“, v případě péče o děti pak do analýzy vstupovala proměnná „věk nejmladšího dítěte“.

v domácnosti. Podle zjištění z výzkumného šetření Životní dráhy 2010 tráví ekonomicky aktivní ženy těmito činnostmi přibližně dvakrát více času než pracující muži. Jestliže vezmeme v úvahu všechny ženy, včetně ekonomicky neaktivních, objem času, který tráví těmito činnostmi, je dokonce 2,5krát vyšší než v případě mužů. V kontextu české společnosti, kde je tradičně vysoká participace žen na pracovním trhu a kde většina ekonomicky aktivních žen pracuje na plný úvazek, znamená tato „druhá směna“ v rozsahu téměř 28 hodin týdně pro ženy významnou zátěž.

Přestože se v rámci feministického myšlení objevují hlasy, které se snaží o přiznání vyšší prestiže neplacené práci v domácnosti (např. Fraser 2004), oblast neplacené práce, která je tradičně spojena zejména se ženami, stále dosahuje mnohem nižší prestiže než sféra práce placené. Tato nesouměřitelnost je však v současných společnostech velice silně zakořeněna a proměna těchto myšlenkových stereotypů je (pokud vůbec) možná jen velice pomalu a v dlouhodobém horizontu (viz např. Havelková 1995). Domnívám se proto, že důraz je třeba klást zejména na spravedlivější redistribuci této neplacené, přesto však náročné, vysilující a nezbytné práce mezi muži a ženami. Je totiž zřejmé, že enormní zatížení žen neplacenou prací v domácnosti je značně znevýhodňuje, a to pokud jde o oblast placeného zaměstnání, účast na veřejném životě, ale i možnosti a příležitosti osobního rozvoje.

Jak poukazují Ulrich Beck a Elizabeth Beck-Gernsheim (1995), mají-li být zmírněny rozpory mezi požadavky současných pracovních trhů a nároky rodinného života ve vyspělých zemích, musí dojít mj. i ke zrovnoprávnění možností, práv a povinností mužů a žen ve sféře soukromé i veřejné. Pokud by totiž ženy mohly rovnoměrně sdílet se svými partnery povinnosti týkající se péče o děti a domácnost, zbylo by jim také více času a fyzických i intelektuálních sil, které by mohly investovat mj. do své práce, zájmů nebo třeba jen obyčejného odpočinku. Tato zjištění poukazují mj. na to, jak důležité je věnovat pozornost genderovým dopadům veřejných politik, například pokud jde o plánování politik péče o děti, případně jiné nesoběstačné členy rodiny. Tyto politiky by neměly utvrzovat tradiční genderové stereotypy ženy-pečovatelky a muže-živitele, ale naopak by měly podporovat rovnější, a tedy i spravedlivější, sdílení rolí např. v podobě zodpovědnosti za péči o děti a domácnosti mezi partnery.

- Beck, U. *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. Praha: SLON, 2004.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press, 1995.
- Bierzová, J. „Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi“. 2006. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Vol. 7, No. 1. s. 19-26.
- Brines, J. „Economic dependency, Gender, and the Division of Labour at Home“. 1994. *American Journal of Sociology* 100 (3): 652-688.
- Fraser, N., Honneth, A. *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia, 2004.
- Giddens, A. *The Transformation of Intimacy. Sexuality, love & eroticisms in modern societies*. Cambridge: Polity Press, 1992.
- Havelková, H. „Dimenze “gender” ve vztahu soukromé a veřejné sféry“. 195. *Sociologický časopis* 31 (1): 25-38.
- Hochschild, A. R. *The Second Shift*. New York: Penguin Books, 2003.
- Chaloupková, J. „Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti“. 2005. *Sociologický časopis* 41 (1): 57-77.
- Křížková, A. „The Division of Labour in Czech Households in the 1990s´“. 1995. *Czech Sociological Review* 7 (2): 205-214.
- Maříková, H., Vohlídalová, M. *Trvalá nebo dočasná změna? Uspořádání rolí v rodinách s pečujícími otci*. Sociologické studie 2007:11. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2007.
- Singly, F. de. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999.

Neplacená práce a reformy důchodového systému

Radka Dudová

Český důchodový systém byl až do roku 1996 silně rovnostářský a redistributivní – vyšší příjmy, a tedy vyšší odvody na důchodové pojištění, se příliš neodrážely ve výši výsledné důchodové dávky.¹ To znamenalo, že všichni lidé, pokud dosáhli nároku na důchod (tj. odpracovali určitý počet let), získali důchod v dostatečné výši, a to i v případě, že jejich příjmy byly celoživotně nižší (např. proto, že se věnovali ve větší míře neplacené práci a angažovali se méně na formálním pracovním trhu). Vzhledem k tomu, že neplacená pečovatelská práce byla (a stále je) v mnohem větší míře doménou žen než mužů, byla jim dále kompenzována také nižším věkem odchodu do důchodu (podle počtu dětí). Od roku 1996 došlo ale k celé řadě změn v parametrech důchodového systému. V roce 2012 byla navíc Poslaneckou sněmovnou Parlamentu ČR schválena důchodová reforma v podobě zavedení druhého, soukromého kapitálového pilíře. Jaký dopad mají tyto reformy na lidi, kteří svůj život trávili nejen placenou, ale i neplacenou prací, nutnou jak pro reprodukci společnosti, tak i pro fungování celého ekonomického systému – a omezili kvůli tomu (či byli okolnostmi nuceni omezit) svou výdělečnou aktivitu? Jaký vliv mají tyto změny na ekonomické zajištění žen v důchodu a na ocenění jejich neplacené práce, kterou vykonávaly v průběhu života, v důchodovém věku?

Při hodnocení penzijních systémů a jejich reforem je klíčové, v čem je autory viděn smysl penzí. Pokud převažuje hledisko ochrany před chudobou ve stáří a zajištění důstojného života, jako pozitivní se jeví vyšší míra redistribuce. V případě, že větší roli hraje perspektiva zachování životní úrovně co nejvíce srovnatelné s předdůchodovým obdobím, jako pozitivnější se jeví princip ekvivalence (zásluhovosti) a maximální navázání důchodových příspěvků na odvody pojistného. Je pak zřejmé, že lidé, kteří neodpracovali potřebnou dobu (jelikož se např. věnovali péči o děti či jiné osoby), a ti, kteří dosahovali nízkých příjmů (jelikož např. volili takové povolání, které jim umožní kombinovat práci a péči), budou mít nárok na podstatně nižší důchody. A ty jim nemusí zajistit důstojnou životní úroveň.

1 Viz např. Dušek, L. and J. Kopecksi. "Policy risk in action: Pension reforms and social security wealth in Hungary, Czech Republic, and Slovakia." 2008. In *Czech Journal of Economics and Finance* 58 (7-8): 329-358.

Zatímco mainstreamoví analytici hodnotí zpravidla užší navázání výše důchodu na předchozí pracovní příjem jako spravedlivější (čím více člověk do systému odvede, tím více z něj poté dostane, tzv. aktuární spravedlnost), feministické autorky a autoři interpretují jako spravedlivý takový systém, který ženy nepenalizuje za jejich odlišné životní a pracovní dráhy a zejména za to, že část života věnovaly péči či volily takové zaměstnání, které jim umožnilo kombinovat práci a péči.² V oboru feministické ekonomie se prosazuje požadavek integrovat do výpočtů i neplacenou práci – práci reproduktivní i produktivní, kterou vykonávají (zpravidla) ženy bez nároku na finanční odměnu v domácnostech a která je ale nutná pro udržení chodu ekonomiky a obecně reprodukci společnosti. Z tohoto pohledu se jako spravedlivé jeví ty systémy, které tuto neplacenou práci ženám kompenzují např. redistribucí od mužů směrem k ženám, či od výše příjmových skupin ke skupinám s nižšími či žádnými příjmy (tzv. sociální spravedlnost).³

V této kapitole se budu zabývat dopady důchodové reformy v ČR na ženy. Přitom předesílám, že si uvědomuji, že ženy netvoří homogenní skupinu s jednotnými zájmy. Jejich zájmy se mohou naopak velmi lišit v závislosti na jejich postavení v zaměstnání, příjmu, věku nebo rodinném uspořádání, v jakém žijí. To, co je výhodné pro jednu skupinu žen, může být naopak nevýhodné pro druhou. Přesto v této analýze hodnotím dopady penzijního systému na ženy jako skupinu, přičemž beru v úvahu průměrné údaje týkající se této skupiny jako celku. Je ale třeba stále mít na paměti, že tyto dopady mohou být ve skutečnosti na různé skupiny žen různé.

V této studii se přikláním k chápání starobních důchodů v první řadě jako nástroje pro zachování důstojné životní úrovně ve stáří a ochrany před chudobou. Domnívám se, že starobní důchod nelze chápat jen jako finanční zajištění „zasloužené“ účasti na pracovním trhu a přímo úměrné výši odvodů z příjmů v průběhu celého života. Tento úzký ekonomický pohled nebere v úvahu podíl žen a mužů na neplacené práci či na takových pracovních aktivitách, které jsou sice nízko finančně ohodnocené, ale přesto nutné pro fungování společnosti a ekonomiky a jejich celoživotní vykonávání by proto nemělo znamenat pád pod hranici chudoby v důchodovém věku. Analyzuji dopady reformy penzijního systému v ČR v širším socioekonomickém kontextu, tj. vzhledem k odlišné pozici žen na pracovním trhu a k jejich vyššímu podílu na nutné, ale neplacené reproduktivní práci.

Východiska

Při analýze genderových souvislostí nedávných a současných důchodových reforem v České republice vycházím z následujících faktů:

- 2 Viz Vlachantoni, A. "Financial inequality and gender in older people." 2012. In *Maturitas* 72 (2): 104-107.
- 3 Viz Ginn, J. *Actuarial fairness or social justice? A gender perspective on redistribution in pension systems*. Center for Research on Ageing and Gender. Working Paper 37/04. Guildford: University of Surrey, 2004.

Ženské pracovní dráhy jsou jiné než pracovní dráhy mužské (podle kterých byly současné evropské penzijní systémy původně vystavěny). Ženy mnohem častěji přerušují pracovní aktivitu z důvodu péče o děti, případně o další závislé osoby. Ženy o něco častěji zažívají období nezaměstnanosti, případně pracují v různých nestandardních režimech, které jim nezakládají nárok na důchod.⁴ Častěji než muži pracují na částečný úvazek. Své pracovní dráhy přizpůsobují reálné i očekávané povinnosti primárního pečovatelského úkolu.

Pracovní příjmy žen jsou v průměru nižší než příjmy mužů. To je způsobeno několika faktory: Ženy mnohdy samy volí taková povolání, která jim umožní kombinovat pracovní a pečovatelské povinnosti. Zaměstnavatelé vztahují na ženy obecně určitá očekávání a stereotypy, které následně vedou k tomu, že ženy jsou přijímány jen na určité pozice a jsou jim nabídnuty nižší mzdy. Navíc přetrvává rozdíl v příjmech mužů a žen, který není vysvětlitelný ničím jiným než pohlavím a vypovídá o mzdové diskriminaci žen na pracovním trhu.⁵

Vzhledem k proměnám rodinného a partnerského života již nelze očekávat, že ženy v důchodu sdílí životní úroveň svého muže (a po jeho smrti žijí z pozůstalostního důchodu), a tak dochází k vyrovnání rozdílů v pracovních a poté penzijních příjmech mužů a žen. Důchodové systémy (stejně jako celý systém sociálního pojištění) v Evropě byly vystaveny na předpokladu, podle kterého jsou muži pracujícími živiteli rodiny, zatímco ženy jsou zejména manželkami a matkami, vykonávajícími neplacenou práci v domácnosti.⁶ Toto rozdělení rolí již neplatí. Ženy jsou ve velké míře samy pracovně aktivní a budují si tak své vlastní penzijní nároky. Heterosexuální manželství zároveň nepředstavuje jedinou formu soužití a navíc je jeho trvání omezeno vzhledem k vysoké rozvodovosti.

Pokud vezmeme v úvahu ženy jako skupinu, obecně platí, že čím více jsou penzijní nároky navázány na předchozí pracovní kariéru a příjmy, tím vyšší jsou rozdíly v pokrytí a výši nároků mezi muži a ženami. To znamená, že jsou méně výhodné pro ženy. Pečovatelské povinnosti u žen znamenají omezení jejich zaměstnanosti, relativní snížení jejich výdělků, a tím i schopnost platit příspěvky na důchodové pojištění. Dopady rodičovství na zaměstnanost se v různých zemích liší – v České republice jsou jedny z nejvyšších. Zaměstnanost matek s dětmi mladšími 15 let je zde jen 52%, zatímco zaměstnanost stejně starých žen bez dětí v tomto věku je o 22 % vyšší. Zaměstnanost matek dětí do 15 let je v současné době nižší již jen v Itálii, Maďarsku a na Maltě. V ČR je také největší rozdíl mezi zaměstnaností mužů a žen ve věku 25–34 let.⁷ Velký je také rozdíl v míře nezaměstnanosti žen a mužů – mezi třicátníky je míra nezaměstnanosti žen více než dvojnásobná. V porovnání s jinými evropskými ženami znamená rodičovství pro české ženy výraznější omezení jejich výdělečné aktivity, zpomalení profesního růstu a snížení

4 Viz např. Fudge, J. and R. Owen.. *Precarious Work, Women and the New Economy: The Challenge to Legal Norms*. Oxford: Hart Publishing, 2006.

5 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics. Staženo 14. 9. 2012.

6 Lewis, J. *Women and social policies in Europe: Work, family and the state*. Aldershot: Ashgate, 1993.

7 OECD 2007, podle Hašková, H.. "Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání." 2011. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 40-52.

pracovních příjmů po relativně dlouhou dobu, což se mnohdy promítá do celé jejich pracovní dráhy. V následujících kapitolách se budu zabývat tím, jak tato skutečnost ovlivňuje výši jejich důchodů, zejména v souvislosti s aktuálními změnami důchodového systému.

Změny českého důchodového systému od roku 1996

Věk odchodu do důchodu

V České republice se věk odchodu do důchodu postupně prodlužuje od roku 1996, zároveň dochází k jeho sblížování pro muže a pro ženy. Věk odchodu do důchodu u žen byl v ČR odstupňován podle počtu dětí, což je evropská rarita. Evropský soud v roce 2011 rozhodl, že odlišný věk odchodu do důchodu pro muže a pro ženy odporuje evropské legislativě o rovných platech. Na základě tohoto rozhodnutí bylo doporučeno, aby se důchodový věk matek s více dětmi prodlužoval rychleji tak, aby v roce 2031 došlo k jeho sjednocení s muži. Pro ženy tak reformy znamenaly výraznější snížení důchodového bohatství ve srovnání s časem před reformami a vyžadovaly od nich větší míru přizpůsobení než od mužů. Přesto je ale v systému, kde se neustále posiluje míra ekvivalence (viz dále), sporné, nakolik dřívější odchod do důchodu pro ženy znamenal výhodu.

Minimální nutná doba pojištění

Potřebná doba pojištění pro nárok na starobní důchod činila do roku 2010 celkem 25 let při dosažení důchodového věku. Tato doba bude postupně prodlužována až na 35 let. V evropském srovnání se jedná o relativně dlouhou dobu, která bude s velkou pravděpodobností problematická pro osoby s nejistým postavením na pracovním trhu – lidi, kteří pracují na krátkodobé a přerušované smlouvy, na dohody o provedení práce a různé typy brigád. Počet těchto lidí v ČR přitom v souvislosti s ekonomickou krizí roste a je jich více mezi ženami než mezi muži⁸. Pro ženy je stále problematičtější najít stálé pracovní místo zakládající nárok na pojištění, které by mohly skloubit s povinnostmi péče o děti, a to zejména vzhledem ke zvyšujícím se nárokům na flexibilitu a nerespektování zákoníku práce ze strany zaměstnavatelů (např. neochota poskytovat volno na ošetřování člena rodiny).

Míra ekvivalence a redistribuce – redukční hranice

V minulých letech byla postupně oslabována míra redistribuce v českém důchodovém systému. Došlo k navyšování redukčních hranic pro stanovení výpočtového základu procentní výměry důchodu (redukční hranice jsou určité příjmové stropy, které vedou

8 Hašková, H. "Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání." 2011. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 40-52.

k tomu, že vyšším příjmům je při výpočtu důchodové dávky věnována menší váha). Přitom se snižovala procentní váha nižších příjmů a zároveň zvyšovala procentní váha vyšších příjmů. Míra redistribuce byla navíc oslabena tzv. zastropováním odvodů na sociální (a důchodové) pojištění, které bylo zavedeno v roce 2008. To prakticky znamená, že od určitého příjmu již pracovník či pracovnice neodvádí žádné příspěvky na sociální pojištění.⁹ Od roku 2011 navíc došlo k dalšímu posílení míry ekvivalence v souvislosti s rozhodnutím Ústavního soudu z roku 2010. Ten shledal zákonné ustanovení zakotvující redukční hranice v tehdejších výších jako protiústavní, neboť ve svých důsledcích negarantuje právo na přiměřené hmotné zabezpečení a znevýhodňuje určité skupiny pojištěnců – konkrétně ty s vyššími příjmy. Zvyšování míry zásluhovosti má obecně negativní dopad na výši důchodových dávek u žen. Pokud je výše dávek silně navázána na výši odvodů, která je zase logicky navázána na výši platů, v důchodovém systému se výrazněji odrážejí genderové nerovnosti existující na pracovním trhu.

Rozhodné období pro stanovení výše důchodu

Rozhodné období, tedy doba, ze které se počítají příjmy pro výpočet starobního důchodu, bylo v České republice postupně prodlužováno – nejprve na období od roku 1986 až po odchod do důchodu, následně na 30 let bezprostředně předcházejících odchodu do důchodu, a nyní na dobu mezi 18. rokem pojištěnce až po jeho přiznání důchodu (s vyloučením příjmů před rokem 1986). Rozhodné období, ze kterého se počítá důchodová dávka, tedy bude postupně zahrnovat celou pracovní dráhu jednotlivce. Tento způsob výpočtu je pro ženy méně výhodný vzhledem k jejich přerušovaným a „nestandardním“ pracovním drahám – výše důchodu bude nutně rozmělněna roky, po které žena omezila svou výdělečnou aktivitu a věnovala se spíše neplacené práci ve své osobní nebo rodinné sféře namísto budování kariéry, případně pracovala nižší počet hodin nebo nemohla nalézt dobře placenou práci kvůli stereotypům zaměstnavatelů týkajících se matek malých dětí. Tomu je přitom možné se vyhnout zahrnutím kratší doby do výpočtu výše důchodu.

Pozůstalostní důchody

Pravidla pro nárok na vdovský/ vdovecký důchod jsou nejen v ČR, ale i v ostatních evropských zemích neustále zpříšňována. V ČR byla od roku 2012 zrušena jednorázová výplata ve výši jednorázového pozůstalostního důchodu, na kterou měla osoba nárok v okamžiku, kdy uzavřela nový sňatek – tzv. odbytné. Byla také zkrácena doba, po které může nárok na pozůstalostní důchod vzniknout znovu, jestliže se opětovně splní některá z daných podmínek, a to z pěti na dva roky po zániku dřívějšího nároku. Postupné omezování pozůstalostních důchodů znamená směřování k většímu individualismu v systému. Každý si své nároky musí zasloužit sám svou vlastní výdělečnou prací, nikoliv skrze příspěvky někoho jiného. To posiluje motivaci ke vstupu na pracovní trh a oslabuje tradiční model

⁹ V roce 2012 tento strop činil 1 206 576 Kč. To znamená, že pracující odvede příspěvky na sociální (tj. i důchodové) pojištění jen z této částky. Z toho, co si v daném roce vydělá navíc, již příspěvky neodvádí.

muže živitele a ženy pečovatelky. Na druhou stranu tak ale dochází k oslabení jednoho z prvků, které vyrovnávají pozici mužů a žen v důchodovém systému vzhledem k jejich odlišným pracovním drahám a představují způsob ocenění ženské pečovatelské práce v rodině v závěrečném životním období. Pozůstalostní důchody představují dle mého názoru problém, protože víceméně bezdůvodně zvýhodňují určité skupiny žen před jinými (ty, které přišly o manžela úmrtím, před těmi, které o něj přišly rozvodem). Jejich prostřednictvím jsou v podstatě privilegovány určité typy soužití a dochází k redistribuci od svobodných přispěvovatelů ke vdaným (ženatým). Proto nepředstavují cestu, kterou by bylo záhodno se dát při hledání způsobu, jak zvýšit genderovou spravedlnost v důchodovém systému v současné pozdně-moderní společnosti.

Zavedení II. pilíře důchodového systému – soukromé kapitálové fondy

Obecně lze říct, že soukromé spořicí důchodové fondy, ať už je účast v nich povinná či dobrovolná, odrážejí a zvýrazňují existující nerovnosti na pracovním trhu. Pracující na nízko ohodnocených a méně jistých pracovních pozicích (mezi nimiž převažují ženy), zpravidla nemohou naspořit mnoho – a to ani v případě, že je spoření povinné. U nižších a nepravidelných vkladů ve fondech navíc platí, že větší část úspor padne na administrativní náklady – také proto, že ceny za vedení účtu jsou vyšší u nižších vkladů. V systémech založených pouze na soukromém fondovém spoření neexistuje solidarita či redistribuce.

Britská badatelka Jay Ginn poukazuje na to, že v individuálním penzijním kapitálovém spoření jsou ženy jako skupina znevýhodněny několika způsoby.¹⁰ Příspěvky vložené na důchodový účet na počátku pracovní dráhy mají vyšší váhu v celkové uspořené částce vlivem složených úroků. Ženy ale v první fázi své kariéry zpravidla dosahují nižších výdělků, protože kombinují placenou práci s prací neplacenou – pečovatelskou, a zpravidla nedosahují vyšších výdělků, dokud jsou jejich děti závislé na jejich osobní péči. Jejich příjmy jsou celoživotně nižší než příjmy mužů, a nemohou tedy spořit tak vysoké částky. Administrativní poplatky a další náklady s vedením fondového účtu představují vysoké náklady a u nízkých vkladů mohou výrazně uspořené částku snížit.

V roce 2012 byl Poslaneckou sněmovnou přijat návrh vytvoření druhého pilíře založeného na kapitálovém financování na základě dobrovolného rozhodnutí (opt-out ze základního důchodového pojištění). Základem reformy je možnost vyvedení 3 % sociálního pojištění do penzijních fondů (v roce 2012 činily odvody zaměstnance na důchodové pojištění 6,5 % z hrubého příjmu). Mezi experty a tvůrci politik panuje předpoklad, že opting out se vyplatí zejména mladým mužům s vyšším vzděláním a tedy vyššími příjmy, nevýhodný bude naopak pro kategorie občanů s nižšími příjmy a také pro většinu žen (vzhledem k tomu, že soukromý pilíř nebude obsahovat žádné náhradní doby pojištění). Tyto skupiny nebudou schopny spořit dostatečně vysoké částky dostatečně dlouho, aby se jim částečné vystoupení z veřejného pilíře na konečné výši jejich důchodu vyplatilo.

10 Ginn, J. "European Pension Privatisation: Taking account of gender." 2004. In *Social Policy and Society* 3 (2): 123-134.

Zavedení II. pilíře přitom představuje nezanedbatelné veřejné náklady. Při předpokladu racionálního chování dojde ke vstupu do II. pilíře pouze u těch jedinců, pro něž je to (velmi) výhodné, což může mít na průběžný systém výrazně negativní vliv na straně příjmů.¹¹ Celková suma prostředků ve veřejném pilíři se tak ztenčí a deficit bude muset být sanován z jiných veřejných zdrojů, nebo bude muset dojít k reformám, které zajistí jeho udržitelnost. To pak může mít záporný vliv na ty účastníky důchodového pojištění, kteří jsou závislí na veřejném pilíři a na základní důchodové dávce (tj. z větší části na ženy). Významné jsou také veřejné náklady na transformaci systému – přechod z plně veřejného na částečně soukromý důchodový systém. Ty jsou zpravidla neneseny generací, která je v době přechodu v pracovním věku. Musí totiž zároveň přispívat do dobíhajícího veřejného průběžného systému (a hradit tedy důchody současných důchodců), ale zároveň i do nově vzniklých spořicíh fondů (a financovat tak své vlastní důchody). V ČR se předpokládá částečné pokrytí těchto transformačních nákladů formou zvýšení daně z přidané hodnoty, tento záměr je ale poměrně vágně formulovaný a nemá dostatečnou politickou podporu.

Závěr

Ženy jako skupina jsou na pracovním trhu znevýhodněny: dosahují nižších výdělků, jejich podíl v řídicích a rozhodovacích pozicích je nízký, jsou častěji zaměstnány na tzv. sekundárním pracovním trhu – s krátkodobými smlouvami, nedobrovolnou flexibilitou a obecně špatnými pracovními podmínkami. Velkým dílem je to důsledkem jejich postavení v rodině a v rodičovství: ženy jsou zpravidla primárně zodpovědné za péči o děti a další závislé členy rodiny. Mnohem více než od mužů se od nich očekává, že svou pracovní aktivitu přizpůsobí pečovatelským povinnostem a budou kombinovat práci a péči a věnovat se neplacené práci. Výše důchodových dávek ale v důsledku důchodových reforem stále více odráží předchozí výdělků z oblasti placené práce; neplacená práce, nutná pro reprodukci společnosti, v nich dostatečně odrážena není.

Obecně v posledních desetiletích v evropských zemích dochází k posílení míry ekvivalence důchodů a jejich závislosti na úspěších na pracovním trhu, a zároveň ke zhoršování postavení žen na pracovním trhu (rychlejší zvyšování nezaměstnanosti ve srovnání s muži, rostoucí podíl pracovních smluv na dobu určitou a nedobrovolných částečných úvazků).¹² To má jednoznačně vliv na postavení žen v důchodovém systému, ačkoliv se reformy navenek prezentují jako genderově neutrální, neboť zachovávají stejné podmínky pro obě

11 Viz Jahoda, R., M. Křivánek, et al. *Možnost zavedení „opt-out“ – vyvázání se ze základního povinného důchodového pojištění*. Závěrečná zpráva projektu MPSV HR 164/07. Brno: Masarykova univerzita, 2008. Podle: MPSV. *Podkladový materiál pro rozhodnutí o zavedení možnosti opt out ze základního důchodového pojištění*. Materiály MPSV předkládané na jednání vlády ČR 26. ledna 2009. Praha: MPSV, 2009.

12 Steinhilber, S. The gender implications of pension reforms. General remarks and evidence from selected countries, *UNRISD: United Nations Research Institute for Social Development*, 2005.

pohlaví. Stejně ale neznamená rovné, vezmeme-li v úvahu neplacenou práci, kterou stále vykonávají ženy ve výrazně vyšší míře. Ženy jsou pak závislé na státu, aby tato jejich práce došla uznání a určitého finančního ocenění například ve formě redistribuce zabudované do sociálního systému (včetně systému důchodového).

Reformy, ke kterým došlo v ČR v posledních dvou desetiletích a které v současnosti probíhají, mají významné genderové dopady – nejen na ženy zastávající v rodinách pozice „pečovatelek“, ale také na ženy v marginálních a nejistých pracovních pozicích, s nízkými příjmy, kombinující pečovatelské povinnosti s potřebou uživit svou rodinu. Ve skutečnosti skoro všechny přijaté změny dopadají v průměru více na ženy než na muže. To se týká dílčích parametrických změn ve stávajícím veřejném průběžném důchodovém systému, ke kterým došlo v letech 1996-2012. Mezi ty patří postupné prodlužování věku odchodu do důchodu, prodloužení povinné minimální doby pojištění na 35 let, prodloužení rozhodného období pro výpočet výše důchodové dávky z deseti let na celou pracovní dráhu, posilování zásluhovosti zavedením třetí redukční hranice, omezování pozůstalostních důchodů atd. Týká se to i v současnosti schvalované důchodové reformy, která zavádí tzv. druhý pilíř – soukromé kapitálové důchodové pojištění s možností částečného vystoupení z veřejného průběžného systému. V důsledku to znamená, že neplacená práce spojená s péčí o děti, domácnost, své okolí a komunitu, kterou ženy vykonávají v nepoměrně vyšší míře než muži, je v logice důchodového systému stále méně doceněna. Důchodové zajištění (včetně veřejného průběžného pilíře) je tvůrci politik i veřejností stále více vnímáno jako úrok z dlouhodobého střežení či výnos z investice, nikoliv jako kolektivní mezigenerační zodpovědnost motivovaná solidaritou a sociální soudržností.

Dušek, L. and J. Kopeckí. "Policy risk in action: Pension reforms and social security wealth in Hungary, Czech Republic, and Slovakia." 2008. In *Czech Journal of Economics and Finance* 58 (7-8): 329-358.

Fudge, J. and R. Owens. *Precarious Work, Women and the New Economy: The Challenge to Legal Norms*. Oxford: Hart Publishing, 2006.

Ginn, J. *Actuarial fairness or social justice? A gender perspective on redistribution in pension systems*. Center for research on ageing and gender. Working Paper 37/04. Guildford : University of Surrey, 2004.

Ginn, J. "European Pension Privatisation: Taking account of gender." 2004. In *Social Policy and Society* 3 (2): 123-134.

Hašková, H. "Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání." 2011. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 40-52.

Jahoda, R., M. Křivánek, et al. *Možnost zavedení „opt-out“ – vyvážení se ze základního povinného důchodového pojištění*. Závěrečná zpráva projektu MPSV HR 164/07. Brno: Masarykova univerzita, 2008.

Lewis, J. *Women and social policies in Europe: Work, family and the state*. Aldershot: Ashgate, 1993.

MPSV. *Podkladový materiál pro rozhodnutí o zavedení možnosti opt out ze základního důchodového pojištění*. Materiály MPSV předkládané na jednání Vlády ČR 26. ledna 2009. Praha: MPSV, 2009.

Steinheilber, S. *The gender implications of pension reforms. General remarks and evidence from selected countries*. UNRISD : United Nations Research Institute for Social Development, 2005.

Vlachantoni, A. "Financial inequality and gender in older people." 2012. In *Maturitas* 72 (2): 104-107.

Stáří, péče a migrace

Petra Ezzeddine

„Jak jsme se rozhodly pro Jelenu? Na začátku jsme hledaly na internetu, kdo, co a za jaký peníze...“

(Blanka 53 let, zaměstnavatelka ukrajinské ošetrovatelky)

Poslední desetiletí můžeme ve zvýšené míře (nejenom v České republice) sledovat změny rodinné struktury, rostoucí zapojení žen na trh práce, alternativní modely rodinného života a demografický trend stárnutí populace, který se setkává s institucionálními trendy oslabení modelu sociálního státu a s nárůstem neo-liberální globalizace (Kofman, 1999). Zejména střední třída na „Západě“ má tendenci ve větší míře využívat pomocnice v domácnosti (chůvy, pečovatelky, hospodyně atd.) jako řešení veřejného problému nedostatečné péče o děti, staré a nemocné lidi. Na druhé straně migrantky jako poskytovatelky placené péče opouštějí své domovy, protože je to pro ně jediný způsob, jak zabezpečit svou rodinu (Ezzeddine, 2012). Tím je současná sociální organizace společnosti systematicky propojena se strukturami globální ekonomiky a sociálních nerovností (Hochschild, 2000).

Výzkum placené péče v domácnosti je v České republice pouze v začátku. Výzkumy se orientovaly zejména na péči o děti (Ezzeddine 2012, Suralová 2012 a Redlová 2012). V textu se zaměřím na nový fenomén domácí péče, kterým je péče o seniory, kterou poskytují migrantské ošetrovatelky z Ukrajiny. V metropolitní oblasti Prahy vznikly v letech 2009-2012 tři nové agentury, které výhradně zprostředkovávají péči ukrajinských ošetrovatelek o seniory a dlouhodobě nemocné a do doby mého pilotního výzkumu zaměstnávaly přibližně 120 ukrajinských migrantek. Zaměřím se na sociální podmínky péče o seniory v domácím prostředí a zkušenosti migrantek s tímto typem placené práce v domácnosti. Budu analyzovat, jakým způsobem konstruují péči o seniory sociální aktéři/aktérky, kteří jsou do ní zapojeni: a) ukrajinské migrantky jako poskytovatelky péče, b) agentury, které tento „produkt“ prodávají, c) klienti a klientky – děti a příbuzní seniorů, kteří péči o své blízké objednávají. Vycházím z pilotního etnografického výzkumu¹,

1 Pilotní výzkum Ageing, Care and Migration byl financován z programu Erste Fellowship for Social Researchers: Generations in Dialogue 2010/2011

v jehož rámci jsem uskutečnila 12 semi-strukturovaných rozhovorů s pečovatelkami, 12 semi-strukturovaných rozhovorů se zaměstnavateli/-kami (většinou dětmi lidí, o které migrantky pečují) a třemi majiteli a majitelkami agentur, které „prodávají“ tento specifický produkt péče. Po delším rozhodování (které souviselo s etickou stránkou výzkumu a zvolenou metodologií) jsem učinila také tři rozhovory s klienty/klientkami, o které pečují ukrajinské pečovatelky. Ty jsem použila zejména pro kontextualizaci zbylých dat. Pro lepší pochopení zkoumaného problému jsem analyzovala také webové stránky agentur, jejich propagační materiály a bylo mi umožněno nahlédnout do pracovních smluv pro výkon práce pečovatelek. Zde považuji za důležité zdůraznit, že jsem studovala toto téma pouze v ekonomicky specifické metropolitní oblasti Prahy, kde si vzhledem k ceně poskytovaného servisu mohly péči dovolit rodiny s vyšším příjmem.

I když česká sociální politika oficiálně proklamuje důležitost rodinné péče, realita je složitější. Jak ukázal můj pilotní výzkum, rozhodnutí zapojit do péče o své staré a nemocné příbuzné (převážně rodiče) jinou – cizí osobu mělo pro rodiny více důvodů. První souvisela s nemožností propojit své zaměstnání s koordinací péče o staré lidi. Hovoří Helena (52 let, bankovní úřednice) a Jitka (49 let):

„Já bych ráda se o matku postarala sama, kdyby byla možnost být méně hodin v práci za slušný peníze... Ale když nebudu chodit do práce, tak z těch sociálních dávek nevyživím svou rodinu, děti ještě studují. A jaký pak budu mít já důchod? To nejde, v téhle době určitě ne.“

„Tak já jsem si to vybavila v práci, ale bylo to těžký. Jste v práci jenom čtyři hodiny, ale pak přiletíte domů, čeká vás tam někdo, který potřebuje péči. Musíte s ní cvičit řeč, chůzi, venku na procházku. Navařit, uklidit... pak ještě doma vás čekají děti. Taky jim se musíte věnovat. Já byla hrozně unavená. Takhle ráno mámu dám do kupy a pak přijde Oxana na 8 hodin. Jde s ní ven, cvičí s ní. Navaří pro celou rodinu, poklidí. Já už to nevládala fyzicky.“

Dalším důvodem zaměstnání ošetřovatelky byla únava z péče o staré a nemocné lidi jako takové, jelikož starší lidé často trpí nejenom zdravotními problémy, ale také kognitivními poruchami a poruchami chování. Je potřebné si uvědomit, že rodinní pečovatelé nejsou profesionálními ošetřovateli, kteří jsou pro tento typ práce speciálně vyškoleni (což ale neznamená, že ani oni neprožívají podobné pocity frustrace a únavy).

„Já jsem byla na zhroutil. Měla jsem vztek někdy na to jeho (otcovo) chování, někdy jsem nevěděla, jestli to ještě svou péči nezhoršuji. Vždyť nejsem lékařka. Taky jsem se s nikým nestýkala, neměla čas na svou rodinu, přátele. Byla jsem izolovaná. Ale jakoby jsem se chtěla o něj postarat. Brala jsem to jako svou povinnost. Ale tak po třech měsících jsem si řekla, a dost!“

(Jiřina, 53 let)

Rodinní příslušníci – zejména ženy (od kterých se to také tradičně společensky očekává) – vyjadřovali během rozhovorů napětí mezi povinnostmi vrátit péči svým rodičům, pocity viny,

že se o ně nepostarali, když je nejvíc potřebovali, a zodpovědností k vlastním rodinám. Izolace, čas na zájmy a koníčky, stejně jako čas na vlastní rodinu byly vedle finančních důvodů udávány jako ty hlavní k rozhodnutí zaměstnat zahraniční pečovatelku. Rodiny pečlivě zvažovaly různé možnosti péče o své seniory – od kolektivního státního zařízení péče o dlouhodobě nemocné, přes domov důchodců až po soukromé pečovatelské zařízení. Vzhledem k tomu, že státem zřizovaná zařízení nemají kvůli špatným podmínkám péče dobrou pověst, řešením se pro mé informátory stalo zaměstnání ukrajinských migrantek, které pečovaly o seniory v jejich vlastním prostředí, na které jsou zvyklí a emočně fixovaní. Proto se rodiny rozhodly kontaktovat agentury, které se specializovaly na dovoz zahraničních ošetřovatelek.

Pomocnice nebo ošetřovatelky?

„Agentura... vám obstará zkušené pomocnice a hospodyně ze zahraničí, které vám a vašim blízkým poskytnou dlouhodobou pomoc ve vaší domácnosti.“

(Agentura C)

„Jelikož máme dostupné zkušené a prověřené pomocníky a hospodyně; můžeme vám zajistit pomocníka, který se zaměří na jakékoliv specifické potřeby klienta.“

(Agentura B)

Jak ukázal můj výzkum, péče o staré lidi v domácím prostředí je pracovními agenturami inzerována výlučně jako pomoc v domácnosti. V průběhu rozhovorů agentur s potenciálními klienty byla ale zdůrazňována profesionalita zahraničních ošetřovatelek, která je založena na příslušné kvalifikaci a zkušenostech z práce ve zdravotnictví v zemi původu. Ukrajinské ošetřovatelky charakter svého zaměstnání samy hodnotily výhradně jako kvalifikovanou práci a vnímaly ji spíše jako přemostění k budoucí práci ve zdravotnictví, jako návrat ke své původní profesi.²

„Já jsem něco jako zdravotní sestra, normálně nosím takový úbor, dávám injekce, všechno jak v nemocnici, jen jsem u někoho doma. Je to více zdravotnická práce. Něco, co jsem studovala. Už to není jenom úklid.“

(Irina, 39 let)

Agentury nabízejí na svých webových stránkách jakýsi komplexní „produkt“ péče. Ten zahrnuje také služby, které se dotýkají spíše organizačního chodu domácnosti, například

2 Jak ukazují výsledky našeho výzkumu, migranti a migrantky v České republice mají problémy s nostrifikací svého odborného vzdělání. České státní instituce oficiálně uznali pouze 30 procentům ukrajinských migrantek jejich původní vzdělání - jednalo se převážně o vysokoškolské vzdělání. Problémem je i délka nostrifikace vzdělání-ta se pohybuje mezi 6 měsíci až 1 rokem), celý proces je také pro migranty a migrantky finančně nákladný (náklady za ověřené překlady a byrokratické poplatky).

úklidu, vaření, nakupování nebo žehlení. Jak ukázal výzkum, právě vágní specifikace – „běžný úklid v domácnosti“ – může pro obě strany, klienty a ošetřovatelky, přinést mnohé konfliktní situace. Zaměstnavatelé mají pocit, že si objednali celý servis, a ukrajinské ošetřovatelky vnímají péči o domácnost jen jako doplňkovou službu jejich zdravotní péče.

„Jako my jsme si objednali celý servis u agentury, včetně úklidu. Tak to prostě vyžadujeme. Je toho moc, uznávám. Ale to jsme si objednali a zaplatili. Je to jako každá jiná služba.“
(Jitka 49 let)

„No, já prostě nepovažuji umývání oken každý měsíc za běžný úklid. Každý den uklízím a oni (děti opečovávaného člověka) přijdou, že potřebují uklidit sklep. To přece nemám ve smlouvě.“
(Světлана, 37 let)

Další problematický bod tohoto typu práce se dotýká tzv. live-in domácí péče, kdy ošetřovatelky bydlí v domácnosti toho, o koho pečují. Když vykonáváte svou práci na stejném místě jako své zaměstnání a tento prostor není vaším osobním prostorem, je těžké udržet hranici mezi zaměstnáním a osobním časem. Nedostatek osobního prostoru a vlastního soukromého života může vést k pocitům sociální izolace a frustrace. O to více to platí v situaci migrantek, které žijí geograficky vzdálené od svých nejbližších a přátel. A to i přesto, že mé informatorky nebyly v hostitelské společnosti žádnými nováčky – většina z nich měla za sebou alespoň půlroční pobyt v České republice.

„Těžký na této práci je, že bydlíš tam, vlastně ve své práci. A nemáš svůj život. Já si nemohu pozvat kamarádky k sobě, to si nepřeji. Tak ven se dostanu taky málo, a někdy je mi hodně smutno. Myslím, že tuto práci vydržím dělat tak rok... nanejvýš.“
(Yana, 38 let)

„Jako já nemám žádný život. Já i bydlím tam, kde pracuji. Mám volné jenom neděle, tak jsme se dohodly, ale prostě jsem tam zavřená s tou starou paní, ona toho už moc nenamluví... A spí. Já se dostanu venku, jen když jdu nakoupit. Chybí mi lidi.“
(Oxana, 41 let)

Placenou péči v domácnosti je velice obtížné formalizovat (Hondagneu-Sotelo 2000). To můžeme sledovat také v pracovních smlouvách, které agentury připravují pro migrantky. Smlouvy, které jsem měla možnost vidět, obsahovaly vágní a všeobecné závazky, které mohou být interpretovány různým způsobem. Příkladem může být následující formulace pracovní smlouvy:

*„Měsíční výdaje za pomocnici a hospodyně činí 20 000 CZK za **6 plných pracovních dnů** v týdnu (navíc **plná strava** a ubytování v domě zaměstnavatele).“*
(Agentura A)

Z rozhovorů s rodinami, které ukrajinské pečovatelky zaměstnávaly, a výpovědí migrantek vyplynulo, že právě jídlo (konkrétně jeho přiměřené množství) a intenzita práce (zejména čas na osobní volno) byly vnímány jako konfliktní oblasti pracovního vztahu.

„No, v té smlouvě bylo napsáno, že má pracovat šest dnů v týdnu. A prostě ona vždy tam seděla u televize, když jsem přišel večer. Tak jako chápu, že nemá furt pracovat, ale když jsem ji řekl, že může umýt ještě okna, tak se tvářila divně. Jako ona má vědět, co všechno musí dělat za ty peníze...”

(Karel 53 let, zaměstnavatel)

„Jako já jsem nenakupovala, nákup udělala vždy dcera nebo syn toho nemocného pána. A on jí většinou ty výživy, jinak málo... A prostě já jsem byla hladová. To tahat ho na záchod, sprchovat ho... to je těžká práce. Tak mně bylo trapný to jim říct, tak si kupuji ještě sama jídlo. I když ve smlouvě to je, to ano.”

(Alisa, 35 let)

Zde musím připomenout, že i když tzv. live-in péče o seniory přináší migrantkám socio-psychologické problémy, může mít také pozitivní dopady na jejich ekonomický status. Redukuje životní náklady (zejména vydané za ubytování) během jejich pracovní migrace a zvyšuje tak remittance, které zasílají svým rodinám. V roce 2011 činila průměrná mzda na Ukrajině 248 EUR, zatímco v České republice 1060 EUR. Měsíční mzda ukrajinské ošetrovatelky se pohybuje kolem 610 EUR měsíčně (závisí na agentuře a nárocích na péči).³ Mé informátorky často zmiňovaly akumulaci remitencí jako primární motivaci pro in-home péči a roční pracovní smlouvu jako šanci naspořit si „dobré peníze”.⁴ Právě jasné definovaná délka kontraktu měla pro migrantky důležitou psychologickou funkci:

„Pro mně je důležité, že vím, že takhle budu pracovat jenom rok. Já si už počítám dny v kalendáři. Uvidím děti na Vánoce a přes prázdniny. Chci zůstat v Čechách déle, ale ne v téhle práci. Našetřím peníze, a pošlu domů. Ale rok je víc než dost.”

(Natalia, 41 let)

Druhá skupina ukrajinských pečovatelek (6 migrantek), která pracovala v tzv. live-out servisu, pracovala za nižší mzdu 5 až 8 hodin denně a do domácnosti pouze docházela. Tento typ práce preferovaly již zkušené migrantky (některé i se zkušeností s tzv. live out péčí), které si vybudovaly podpůrné sociální sítě, které jim pomohly při nalezení (a udržení) doplňkové práce. Tato skupina během rozhovorů vyjadřovala své obavy z psychologicky náročné práce tzv. live-in péče. K péči o seniory si hledaly ještě další práci, která by jim zvýšila příjem. Po večerech a o víkendech pracovaly jako uklízečky, pokojské nebo chůvy.

3 Statistická data pro Českou republiku jsou dostupná na http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/prace_a_mzdy_prace.
Statistická data pro Ukrajinu jsou dostupná na <http://job.ukr.net/news/samye-vysokie-zaprplaty-v-kieve-a-samye-nizkie-na-rernopolwine/>.

4 Leontiyeva, Tollarova 2011 argumentují, že průměrná výše remitencí, které zasílají z České republiky ukrajinské migrantky, se pohybuje kolem 1220 EUR.

Některé ženy tak pracovaly 9 až 12 hodin denně.

„No, tak musí to být taková citlivá ženská...”

Bridget Anderson (2000:113) argumentuje: „Placená práce v domácnosti reprodukuje lidi a sociální vztahy nejenom tím, co dělají (utírání prachu, žehlení), ale také způsobem, jakým se to dělá (jako doplněk k manažerovi domu). V tomto duchu znamená placená práce v jejím samotném základu reprodukci.”

Placená péče o seniory v domácnosti je založena zejména na reprodukování tradičních genderových vztahů. I když se jedná o fyzicky náročnou práci, předpokládá se, že ji bude vykonávat žena. Platí to o to více pro tzv. in-home servis, ve kterém ošetřovatelka žije a pracuje v jedné domácnosti, což je v České republice méně obvyklá forma pečovatelské služby (na rozdíl například od situace v Německu a Rakousku). Dle agentur, které poskytují tento typ servisu, je stále v České republice vnímán jako problematický. Lidé nejsou zvyklí sdílet svůj intimní domácí prostor s „někým cizím“. Vnímají to jako výrazný průnik do svého osobního prostoru.

„Tady byl problém přesvědčit lidi, že forma in-home servisu je prostě výhodnější. Z hlediska bezpečnosti zdravotního stavu starého člověka, ale také z hlediska finančního. Nejsou tady lidi zvyklí na tento druh servisu, musíme je téměř v každém případě přesvědčovat.”

(Agentura A)

Péče o nemocné a staré lidi má intimní charakter, jelikož součástí péče je i tělesná hygiena – je úzce spojena s tělem a tělesností. Na základě rozhovorů s rodinami a agenturami se domnívám, že právě to je nejsilnějším důvodem volby ženské ošetřovatelky.

Gregson a Lowe (1994:3) argumentují: „Zaměstnavatelé chtějí víc než pracovní sílu. Často ve smlouvách vymíní konkrétní typ osobnosti, což ospravedlňují tím, že tato osoba bude pracovat u nich doma.” Jak jsem zjistila ve svém výzkumu, agentury konstruují ideální typ této osoby, jejíž charakteristiky jsou typicky ženské (feminní) vlastnosti: loajalita, ochota, vstřícnost, pracovitost a empatie. Tento diskurz podporuje i vizuální stránka webových stránek a marketingových materiálů, na kterých jsou vyobrazeny stylizované štihlé, usměvavé a atraktivní ošetřovatelky oblečené do světlých zdravotnických uniforem.

Klienti, tedy rodiny, které objednávají tuto službu pro své příbuzné, v rozhovorech také reflektovali typické vlastnosti, které si pro pečovatelku představují. Byly jimi zejména důvěra, loajalita, diskrétnost, ochota, pečlivost, čistotnost a empatie. Příkladem způsobu charakterizace vlastností „ideální“ pečovatelky může být vyprávění paní Jiřiny:

„No, tak musí to být taková citlivá ženská. Ochotná a milá. Neměla by být žádná šmudla, musí být pečlivá. A musím ji důvěřovat, jelikož máma má v bytě i cenné věci.”

Genderový charakter tohoto typu práce je postaven také na věku ukrajinských migrantek. Všechny mé informatorky byly ženy s osobní a aktuální zkušeností s mateřstvím a péčí

– jejich věk se pohyboval mezi 30 až 45 lety. Právě mateřství jim symbolicky „zvyšovalo“ kvalifikaci pro tento typ práce, kterou jako kvalifikované zdravotnice jistě nepostrádaly.

„To jsou prostě zkušené ženské, mámy od rodin. Umí pečovat o domácnost, jsou to silné ženské zvyklé tvrdě pracovat.“
(majitelka agentury)

Odvrácenou stranou hodnoty mateřství je v tomto případě jeho forma (Ezzeddine 2012). Transnacionální matky dlouhodobě žijí oddělené od svých rodin a dětí. Prožívají pocit viny, že nejsou přítomné v životě svých nejbližších, zároveň se od nich očekává, že budou naplňovat mateřské praktiky, tak jako je vymezuje společnost, ze které pocházejí.

Když si najmou Ukrajinu

Jak ukázal náš výzkum zaměřený na interní bariéry na českém trhu práce (Ezzeddine, Kocourek 2007), ukrajinští migranti a migrantky v porovnání s vietnamskými migranty/-kami vnímají svou etnicitu jako překážku na trhu práce. Domnívám se, že důvodů pro negativního hodnocení vlastní etnicity je více. Ukrajinští migranti/-ky pracují více v pozicích zaměstnanců a zaměstnankyň, kdy přicházejí do úzkého kontaktu s českými podřízenými, v porovnání například s vietnamskými migranty/migrantkami se nepohybují v uzavřených sociálních sítích své komunity, viditelně nejsou od majoritní společnosti odlišní a přicházejí z jedné postsocialistické země do jiné.

Ukrajinské migrantky v rozhovorech také často reflektovaly limity své etnicity. Hovořily o subjektivních pocitech občanek druhé kategorie, a to zejména v souvislosti s konfliktními situacemi, ke kterým docházelo v průběhu interakce s klienty a jejich rodinami.

„Starý pán si usmyslel, že mu chybí nějaká hotovost. A teď na mě křičel, že jsem ta Ukrajinka zlodějka. Že se nám nemá věřit. No a pak jsme prohrabali i s jeho dcerou celý byt a našli jsem je v koupelně. On to zapomněl. Je nemocný, ale není to příjemné, že mi nadává do špinavých Ukrajinek.“
(Alisa, 35 let)

„Já jsem změnila místo. Tam předtím si mysleli, že když najmou Ukrajinu, tak že tam budu dřít jak kůň. A žádné volno, nedodržovali smlouvu. A říkali pak, že mám být jako Ukrajinka vůbec ráda, že bydlím v „civilizaci“. A to jsem ze Lvova!“
(Natalie, 41 let)

I když agentury zprostředkovávají práci jen pro ukrajinské migrantky, v komunikaci s klienty používají termín zahraniční pomocnice v domácnosti, zahraniční pečovatelky nebo hospodyně. Etnicita se stala důležitým aspektem, který ukrajinské migrantky paradoxně zvýhodňoval na trhu práce. Etnický kapitál ukrajinských ošetřovatelek byl založen na tom,

že pocházejí z kulturně a jazykově blízké oblasti. Zejména v metropolitní oblasti Prahy jsou početně zastoupeny ve službách a servisu, kde přicházejí do kontaktu s majoritní společností; na těchto segmentovaných pozicích jsou vnímány jako „přirozená“ součást pracovního trhu (Ezzeddine, Kocourek 2007). V porovnání s filipínskými pomocnicemi v domácnosti je cena jimi poskytovaných služeb nižší, protože klienti nemusí propłácet letenky a administrativu spojenou s legalizací, jelikož agentury zaměstnávají pouze migrantky, které v České republice již legálně pobývají.

„My jsme chtěli aplikovat izraelský model původně a přivést sem Filipínky. Byli jsme překvapeni, že o ně nebyl zájem. Lidé jsou tady ještě xenofobní, bojí se něčeho nového. Tak jsme přešli na Ukrajinu. Ty se rychle naučí česky, vypadají stejně, rozumí životu tady.“
(majitelka agentury A)

„No, Ukrajinky jsou jak my. Není problém. Domluví se, zkrátka je to podobné. Staří lidé jsou konzervativní a těžko si vůbec zvykají na někoho, kdo není z jejich rodiny. Je to veliký průnik do soukromí, tahle práce.“
(majitelka agentury B)

Pro samotnou rodinu, která chce zaměstnat ve své domácnosti zahraniční ošetrovatelku, je téměř nemožné zaměstnat migrantku z tzv. třetích zemí. Tento fakt agentury obratně využívají a nabízejí „přijatelné“ řešení. Legalizace pobytu byla jedním z benefitů, který poskytovali svým klientům. Příkladem může být následující argumentace agentury, kterou umístila na své internetové stránky.

„YY (jméno agentury) vám zabezpečí kompletní administrativu, která je spojena s legalizací pobytu zahraniční pomocnice. V případě, že budete mít zájem, minimalizujeme nepříjemné a zdoluhavé vyřizování.“

Situace života v migraci ale není pro ukrajinské ošetrovatelky „bezpečná“. Povolení k pobytu pro cizince v České republice je závislé na platném pracovním povolení. Proto, když migrant/-ka ztratí práci, musí si urychleně hledat novou. To způsobuje značnou závislost migrantů na zaměstnavateli (Tollarová, 2006). Participantky mého výzkumu v průběhu rozhovorů vyjadřovaly pocity pobytové nejistoty, obavy a strachu vzhledem k jejich pobytovému statutu na území České republiky. V případě, že se potýkaly s problémy v práci (jako nerespektování pracovního času nebo změna náplně práce), citlivě zvažovaly radikální řešení odchodu z práce i z České republiky.

„To by byl problém ztratit práci, musela bych si rychle hledat jinou. Když nenajdeš práci, tak ztratíš pobyt. Tak přemýšlíš, je krize, práce málo i pro nás... Celá rodina na Ukrajině čeká na moje peníze. Jsem vdova, jsem za ně zodpovědná. Tak se raději snažíš dohodnout.“
(Olga, 44 let)

„Tak ten pán, o kterého jsem pečovala, byl těžký případ. Měl demenci, byl agresivní, chudák starý pán... no, já už jsem to nemohlo snášet fyzicky, psychicky... No, ale agentura neměla

pro mně nikoho jiného. Tak jsem musela zůstat a čekat. Pak mi pomohli, je to slušná firma. Normálně bych odešla, ale když jsi cizinka, tak je to problém."

(Nina, 33 let)

Závěr

Česká republika je ukrajinskými ošetřovatelkami volena jako cíl pracovní migrace zejména proto, že vzhledem ke geografické vzdálenosti je možné cirkulačně migrovat mezi oběma státy. Život „tu“ i „tam“ a mobilita ženské pracovní migrace dává na jedné straně ukrajinským matkám možnost koordinace produktivní a reprodukční práce, na druhé straně je ale „zachycuje“ v síti nekvalifikované práce a je pro ně velice obtížné získat stabilní pracovní pozici (Ezzeddine 2011).

Tolstokorova (2009) argumentuje, že ekonomický kapitál, který vzniká prací migrantek v zahraničí, je spotřebováván na přímou konzumaci, vzdělání a bydlení. Roste tedy ekonomická spotřeba rodin migrantek za cenu toho, že jsou dlouhodobě vzdálené od svých dětí. Bridget Anderson argumentuje (2000:118): „Zatímco evropský zaměstnavatel pokročil v emoční a podpůrné roli, migrantka má mnohem nižší emoční a morální vliv na výchovu svých dětí.“

Dá se očekávat, že proces stárnutí v České republice bude vést k nárůstu náboru zahraničních ošetřovatelek. Proto je důležité, aby byla (nejenom pro ně) zabezpečena všechna jejich sociální práva, zajištěn pobytový status a uznaná kvalifikace (v případě, že je potřebná) a aby byl umožněn kratší proces sloučení transnacionální rodiny.

Problémy a rizika práce jsou už na mezinárodní úrovni dostatečně reflektovány. Mezinárodní organizace pro práci (ILO) v červnu 2011 přijala *Convention on Decent Work for Domestic Workers*, kde se vůbec poprvé řeší pravidla pro práci v sektoru neformální ekonomiky. Speciální pozornost je zde věnována právě migrantkám, protože právě ony jsou stále více vystavovány špatnému a nerovnoprávnému zacházení. Státy již mají povinnosti dodržovat mezinárodní dohody, například *Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*, které také zahrnují ochranu práv těchto skupin. Ale realita migrantek pracujících v domácnostech v mnoha státech (včetně České republiky) je stále složitá. Migrantky pečují o naše seniory, nemocné a děti, proto bychom také my měli pečovat o ně.

Anderson, B. *Doing the Dirty Work: The Global Politics of Domestic Labour*. London and New York: Zed Books, 2000.

Ezzeddine P.; Kocourek, J. *Internal Restriction on Czech Labour Market*. IOM Prague, Global Development Network, 2007.

Ezzeddine, P. Mateřství na dálku. Transnacionální mateřství ukrajinských migrantek v České republice. 2012. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 1 (13):24-33.

Sotelo, P. *Doméstica. Immigrant Woman Cleaning and Caring in the Shadow of Affluence*. Berkeley: University California Press, 2001.

Hochschild, A. „Global Care Chains and Emotional Surplus Value“ . In Giddens, T. Hutton, W. *On the Edge: Globalization and the New Millenium*. London : Sage Publishers, 2003. s. 130-146.

Hondagneu ,Sotelo.P. *Doméstica. Immigrant Women Cleaning and Caring in the Shadow of iffluence*.Berkeley: University California Press, 2001.

Gregson, N.; Lowe, M. *Servicing in Middle Classes*, London: Routledge, 1994.

Kofman, E. Female ‘birds of passage’ a decade later: Gender and immigration in the European Union. 1999. *International Migration Review*, 33(2): 269-299.

Leontiyeva,J. ;Tollarová,B. *Results from a Survey of Foreigners’Incomes, Expenditures and Remittances -Main Findings Concerning Remittances*. Výzkumní zpráva. Praha: Sociologický ústav ČAV, 2011.

Souralová, A. „Nekupujete si lásku, kupujete si službu: (re)konstrukce péče o děti v prostředí agentur na hlídání.“ 2012. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 1 (13) : 33-42.

Tollarová, B. Integrace cizinců v Česku: pluralita, nebo asimilace? 2006. *Biograf* (39): 7-21.

Tolstokorova, A. „Where Have All The Mothers Gone? The Gendered Effect of Labour Migration and Transition of the Institution of Parenthood in Ukraine.“ 2010. *Journal of Eastern Anthropological Review*, Vol. 28, No. 1: 184-214.

Chůvou od narození? Reprezentace filipínských hospodyň prostřednictvím agentur práce a médií v Česku

Pavla Redlová

Když se na Filipínách narodí žena, je předurčena stát se chůvou. Tak se lze na Filipínky dívat, pokud bychom uvěřili slovům na webových stránkách jedné z českých zprostředkovatelských agentur: „Filipíny jsou tradiční zemí původu „nannies“ - neboli chův a hospodyní“. Jakýkoliv „text“ – ať psaný, nebo třeba vizuální – přináší specifický pohled na fenomén, událost, osobu: reprezentuje je a zároveň tvoří součást širších společenských diskurzů. Vypovídá o době a určité společnosti, která je takto vidí.

Stejně tak je to i s Filipínkami, které si v posledních třech letech začaly ve větší míře najímat některé české domácnosti a které se paralelně s tím stávají součástí místního mediálního, pracovně-tržního, akademického či politického prostoru. Právě fenoménu zaměstnávání filipínských chův v Česku se věnuji ve svém výzkumu¹, ve kterém zkoumám pracovní a životní podmínky těchto chův v Česku, roli zprostředkovatelských agentur i to, jak je práce hospodyň a chův konstruována. Způsob, jakým se mluví – nebo naopak mlčí – o filipínských chůvách a hospodyních, utváří nejen ideu toho, jaká by měla být dobrá chůva a její péče, ale i toho, jak by měla vypadat rodina, která chůvu zaměstnává. Tyto sociální konstrukce se samozřejmě liší podle toho, kdo je vytváří. Koexistují tak vedle sebe různé varianty. Reprezentace a diskurzy přitom do určité míry ovlivňují jednání a vnímání lidí (v tomto případě jejich pojetí domácích prací), i když nelze mluvit o přímé kauzalitě a vlivu textu na skutečnosti.²

V tomto článku se věnuji reprezentacím filipínských chův ze strany dvou aktérů – specializovaných agentur práce a médií, a to s cílem prozkoumat na příkladu zaměstnávání Filipínek veřejné vymezování práce v domácnosti a jeho souvislosti. Ptám se, jakým způsobem nabízejí zprostředkovatelské agentury služby filipínských chův coby specifického produktu pro specifickou klientelu a jak definují (a tím do určité míry prosazují vnímání) práce v domácnosti. Kromě těchto dvou otázek se v článku zabývám

1 Jedná se o výzkum *Etnicita, gender a péče: komodifikace péče a analýza pracovních podmínek filipínských chův v ČR*, který realizuji pod vedením Petry Ezzeddine, Ph.D. na Fakultě humanitních studií UK a který je financován z prostředků UK (GAUK, č. 618912).

2 Více k sociální konstrukci reality, ke konceptům diskurzu a reprezentace a ke kritice reprezentací v sociálních vědách si můžete přečíst například v Barker (2003), Berger, Luckmann (1999), Clifford, Marcus (1986), Reynoso (2003), Wetherell, Taylor, Yates (2001) aj.

stručně i tím, jak souvisí tyto reprezentace s širšími diskurzy a co napovídají o proměnách (části) české společnosti vlivem zapojení do globálních procesů. Jako zdroj informací pro tuto analýzu využívám česky psané webové stránky agentur, rozhovory se samotnými zprostředkovatelkami a tradiční média.

Komerzializace péče a filipínské chůvy v Česku

Migrace Filipínek do Česka je novodobý fenomén, prozatím relativně omezený co se týče jejich počtu (celkově žije v ČR přibližně tři sta osob původem z Filipín, přičemž nejvíce z nich pracuje právě v sektorech vzdělávání, komunikačních činnostech, v domácnostech a v tzv. ostatních službách³), ale významný z hlediska globálních souvislostí. Jednak tím, že velké množství Filipínek vykonává domácí práce v řadě zemí světa, odkud se šíří ona pověst filipínských chův a odkud přišla i inspirace pro mnohé české zaměstnavatelky a agentury. Dalším hlediskem je vzrůstající zapojení České republiky do *globálního řetězce péče* (Hochschild, 2000), kdy ženy obvykle z Jihu či Východu odjíždějí starat se o jiné (děti, nemocné, seniory atd.) na Sever, respektive Západ, a opouštějí přitom ty vlastní, aby se o ně staral někdo další. Jak uvádí socioložka Saskia Sassen, „zdá se rozumné předpokládat, že existují významné vazby mezi globalizací a – nucenou nebo dobrovolnou – migrací žen za pracemi, které dříve byly součástí úkolů žen z prvního světa v domácnostech“ (Zimmerman 2006:10). Přítomnost filipínských chův tedy poukazuje na jeden aspekt aktuální proměny české, postsocialistické společnosti.

Obecně lze říci, že prostřednictvím placených chův řeší rodiny, či častěji ženy, těžko splnitelné požadavky rodinného, pracovního a osobního života. Zároveň chůvy představují alternativu k státním zařízením, kterých jednak není dostatečné množství a zároveň nesplňují požadavky mnohých rodin. V reakci na existující poptávku vznikly a vznikají agentury, které zprostředkovávají tento typ služeb: některé se zaměřují na zprostředkování českých chův, jiné se specializují právě na ženy z Filipín.

Pečovatelské služby se přesouvají na trh práce, komercializují se. Tento proces se odehrává v mnoha zemích světa: americká socioložka Pierrette Hondagneu-Sotelo (2001) mluví o péči a osobních službách jako o nových produktech trhu 21. století; její britská kolegyně Fiona Williams označila komercializaci a komodifikaci za dva z aktuálních trendů globalizace péče.⁴ Arlie Hochschild (2003) používá termín komercializace

3 Statistiky získané z MPSV za rok 2011 uvádějí následující počty (dle klasifikace zaměstnání podle systému NACE): celkem 296 osob s povolením k práci a 18 bez nutnosti povolení; z toho 214 je žen. Jsou zaměstnány ve sféře: S – ostatní činnosti 107 osob (z toho 54 žen), P – vzdělávání 34 osob (33 žen), T – činnosti domácností jako zaměstnavatelů 20 (19), J – informační a komunikační činnost 25 osob (21 žen). Pokud vezmeme v úvahu, že ženy pracující v domácnostech mívají ve smlouvě uvedeno např. vzdělávání, pečovatelské služby nebo administrativu, mohlo by být v Česku přibližně 120 legálně zaměstnaných pracovníků v domácnostech.

4 To uvedla během své přednášky na konferenci *Transforming Gender Orders. Intersections of Care, Family and Migration*, realizované na Goetheho univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem v lednu 2012. Její i další příspěvky z této konference najdete online na: www.cgc.uni-frankfurt.de/genderorders/video.shtml.

soukromého života, kterým poukazuje na rozšiřující se procesy monetarizace a zásahy tržních forem do organizace domácích prací, dříve vykonávaných – primárně – matkami. Pečovatelská práce chův je agenturami komodifikována – je nabízena jako specifický produkt s konkrétními charakteristikami pro spotřebitele.

Metodologie výzkumu

Michel Foucault by řekl, že diskurz je „skupinou výroků, které poskytují jazyk pro mluvení o – způsob reprezentování znalostí/vědění o – určitém tématu v určitém historickém momentu“ (Hall 2002:72). Pro diskurz i reprezentace (které jsou součástí diskurzu, tvoří jej) je společné, že skutečné věci nereflektují, ale utvářejí jejich význam. Tento význam ale není fixní, postupně se proměňuje. Jsou to sociální aktéři, kteří diskurz svým užíváním buď potvrzují, nebo upravují. Právě prostřednictvím reprezentačních praktik se usiluje o fixaci a prosazení vybraného významu (Hall 2002: 325). Ostatně, stačí si uvědomit, jak se v průběhu historie proměňovala vymezení rodiny a domácnosti.

Pro studium aktuálních diskurzů o rodině (zejména jejího užšího vymezení jako rodiny dvou živitelů, disponující vysokým ekonomickým kapitálem), domácnosti a praktikách v domácnosti můžeme analyzovat jednak výroky o těchto konceptech (aneb, co je v souvislosti s rodinou/domácností považováno za samozřejmé? Jak se o nich smýšlí a mluví?), ale i o personifikovaných subjektech (jak se například vymezuje matka a její role v domácnosti a rodině? Jak otec? Chůva?). Zároveň lze analyzovat vztahy mezi jednotlivými aktéry, prostorové uspořádání domu, praktiky realizované v domácnostech i mimo ní a také různé snahy o změnu a důvody jejich (ne)úspěšnosti, které souvisejí i s odlišnou mírou moci aktérů.

Diskurzy přitom můžeme zkoumat na různých rovinách: jako sociální akce (jak se potvrzují či proměňují během interakcí), z hlediska sociálních aktérů (jak sebe lidé v rámci nebo nad rámec určitého diskurzu identifikují) a také z perspektivy politiky reprezentace – jak jsou označováni a definováni jiní, co a jak představují, jak se tyto reprezentace střetávají a jak souvisí s rozdělením moci (Wetherell 2011:14pp). Právě na způsoby reprezentace se zde zaměřuji. Specifickými způsoby reprezentují filipínské chůvy agentury a jejich zaměstnavatelé a proti jejich představám stojí verze dalších aktérů – mezi nimi samotných Filipínek, jejich asociací, nevládních organizací, akademiků, politiků a dalších.

Jedním z cílů mého výzkumu je popsat a analyzovat reprezentační praktiky vztahující se k filipínským chůvám v Česku, a to ze strany samotných zprostředkovatelských agentur (jejichž hlavní cílovou skupinou jsou potenciální zaměstnavatelky) a dále v rámci mediální produkce (která je naopak mířena na širší veřejnost). Internet a literatura samozřejmě poskytují mnohem více informací, zejména ze zahraničí, ale pro potřeby určitého vymezení se nyní – poněkud uměle – zaměřuji jen na český, respektive český psaný, kontext.

Zkoumáním reprezentací Filipínek se více dozvídáme nejen o pohledu autorů a případně čtenářů textů, ale i o současném stavu a vývoji společnosti (respektive její části): texty totiž implicitně vytvářejí a potvrzují také určitý popis domácnosti, rodiny a jejího fungování. Druhým cílem výzkumu je odhalení právě těchto implicitních diskurzů o tom, jak by měla vypadat rodina – zejména rodina, v níž oba rodiče vydělávají a která disponuje vysokých ekonomických kapitálem.

Aktuálně existují v Česku tři takové agentury; pro tento výzkum jsem tedy analyzovala webové stránky každé z nich⁵ a uskutečnila rozhovory s jejich třemi představitelkami. V tomto kontextu jsem zjišťovala, jak agentury reprezentují Filipínky pro své potenciální klient(ky) a jak vymezují práci těchto žen. Z hlediska širšího diskurzu jsem se zaměřila na to, jak reprezentují domácnosti a rodiny zaměstnávající filipínské chůvy: jak je popisována taková rodina? Jaké změny – zejména s ohledem na vykonávání domácích prací – vnáší do jejich životů chůva? Jak se proměňuje dělba práce?

Druhým zdrojem dat jsou zprávy z médií, které obsahovaly klíčová slova Filipínka/Filipínky a domácnost nebo chůva a které byly publikovány v rozpětí dubna 2011 a poloviny srpna 2012. Celkem takových textů bylo čtrnáct a publikovány byly primárně v celostátních denících a v České televizi.⁶ U nich mě primárně zajímaly způsoby reprezentace filipínských chův a jejich práce pro širší veřejnost a také rozdíly, které jsou patrné oproti reprezentacím chův jiného etnického původu.

Pro tento výzkum jsem zvolila metodu diskurzivní analýzy, která zkoumá vztahy mezi jednotlivými termíny a jejich významy, tedy to, co označují i s jakými kulturními hodnotami a významy se implicitně pojí. Model, či spíše orientační schéma, jsem čerpala od Christopa Köcka (2007). Analýza webových stránek je svým charakterem specifitější a odlišná od tištěných a klasických mediálních textů. Oproti běžným mediálním zprávám jsem proto rozlišovala mezi pozicemi textů v rozvětvené síti webové stránky: za nejdůležitější jsem považovala titulní stránku; postupně důležitost klesala v kategoriích na horní liště nebo v levém panelu zleva doprava a shora dolů.

Z popsaných postupů vyplývá, že se studie zabývá pouze produkcí reprezentací, nikoliv tím, jak je čtenáři text přijímán (i když do určité míry autoři přihlíží ke svým představám o chování čtenářů). Také se nevěnuji tomu, jak je vnímán jeho aktérkami (zejména Filipínkami) a jak na něj reagují. Tyto otázky zůstávají otevřené pro budoucí šetření.

5 Analyzovala jsem je ve své podobě z června 2012. Zároveň jsem vzala potaz i některé změny provedené do září 2012 tedy poté, co v médiích i na vládě proběhly diskuse kolem práce v domácnostech v souvislosti s (ne)ratifikací *Úmluvy Mezinárodní organizace práce o pracovních v cizích domácnostech*.

6 Textů bylo celkově více, ale neberu zde v potaz ty, které se nevěnovaly přímo filipínským chůvám. Co se týče médií, jednalo se konkrétně o (sestupně): Lidové noviny (4x), ČT 1 a ČT 24 (3x), Mf Dnes (2x) a po jednom textu v médiích Právo, Respekt, Týden, Euro a Literární noviny. Překvapivě nevyšel za sledovanou dobu žádný článek v bulvárním tisku, jako se tomu děje ve velké míře při obecném hledání termínu „chůva“. Formálně se nejčastěji jednalo o zprávy (7x), dále o rozhovory (3x), komentáře (2x) a reportáže (2x). Nejvíce média citovala zprostředkovatelské agentury (6 textů), dále nevládní organizace (5x) a zaměstnavatele (4x), v menší míře pak české nebo zahraniční chůvy, státní správu a akademiky.

Na českém pracovním trhu v současné době fungují tři zprostředkovatelské agentury, které nabízejí služby filipínských chův: dvě se specializují přímo na zprostředkování práce Filipínek a další poskytuje tuto službu jako doplněk jiných, vzdělávacích aktivit. Již na první pohled míří webové stránky svým vzhledem i slovy na mírně odlišné publikum – zatímco jedna představuje svým vizuálním i textuálním pojetím služby filipínských chův jako luxusní zboží, další dvě naopak tyto služby spíše „normalizují“ pro širší spektrum domácností.

Obě specializované agentury věnují reprezentaci filipínských chův logicky větší prostor a také jejich motta a názvy jsou v tomto směru propracovanější: obě kladou důraz na angličtinu a chůvy a prezentují je jako vhodné řešení pro fungující domácnost či pro rodinu. Třetí agentura pouze označuje podstránku heslem *anglicky mluvící chůvy*, tedy bez explicitních zmínek o přínosu pro rodinu a domácnost.

Filipínky jsou konstruovány jako „vždy-přítomné“, všestranné a pracovitě. Dále jsou vyzdvihovány určité osobní rysy; konkrétně se mluví o spolehlivosti, pečlivosti a loajalitě, „asijské“ tichosti a submisivnosti, což lze vnímat jako vlastnosti oceňované pro tzv. live-in formu domácích prací (tj. forma, kdy chůva bydlí tam, kde pracuje). Tyto vlastnosti přitom propagovaly zejména webové stránky a média, zatímco během rozhovorů uváděly představitelky agentur pestřejší obraz chův, založený spíše na vlastních zkušenostech. V médiích se dále vyzdvihovalo, že Filipínky nejsou levná pracovní síla a váží si práce, neboť pochází z chudé země.

Zatímco se na jiných agenturních webech obvykle mluví o proškolení a odbornosti chův, v případě těch filipínských se v textech vzdělání zmiňuje minimálně. Výjimku tvoří jen ošetřovatelky seniorů a na jednom webu i portréty nabízených hospodyň, které informují i o vzdělání. Můžeme se domnívat, že jsou filipínské chůvy samy o sobě považovány za kvalifikované pro tyto práce a tato kvalifikace se primárně odvíjí od jejich ženského pohlaví⁷ a etnicity. Takové interpretaci by nasvědčovalo i v úvodu citované konstatování, že „Filipíny jsou tradiční zemí původu „nannies“ – neboli chův a hospodyní“. A takto se o nich i mluví v médiích, které přitom často citují a reprodukují názory představitelk agentur. Filipínské chůvy jsou prezentovány jako zkušené a kvalifikované, ale další věty dávají tuto profesionalitu do kontextu zkušeností s výchovou dětí ve vlastní rodině: „Jejich výhodou je, že... jsou profesionální. ‘Filipíny mají péči o děti skoro jako národní řemeslo, skoro všichni mají několik dětí. Dívky jsou na ně zvyklé a umí se o ně starat’“, psalo se v Lidových novinách.⁸

Na druhou stranu ale zprostředkovatelky musí určitým způsobem vybírat mezi filipínskými ženami jako kandidátkami pro pečovatelskou práci. Úroveň angličtiny,

7 V Česku pracuje také několik mužů z Filipín, ovšem ti v domácnostech vykonávají tradičně „mužské práce“ jako starost o dům, psy nebo mytí aut.

8 *Chůva, stále žádanější “zboží”*, Lidové noviny, 3. října 2011.

rodinný status a věk, vzdělání, osobnostní rysy, zkušenost s domácími pracemi a ze zahraničí byly zprostředkovatelkami zmiňovány jako kritéria výběru chův a hospodyň – ovšem s poznámkou, že toto lze na dálku jen těžko ověřit. Osobnost chůvy a její znalosti tedy hraje také roli, i když se zakládá spíše na hrubých odhadech (obvykle jen na základě skype pohovorů) a pravděpodobně i na stereotypních představách tichých, pracovitých Asiatických.

Tento přístup se tedy liší od přístupu k Češkám, jak jej popsala socioložka Adéla Souralová. Ta na základě rozhovorů s agenturami zprostředkujícími české chůvy konstatuje, že důležitou stránkou péče je právě „kvalifikovanost, tzn. existence určitých vlastností a dovedností, které z ženy dělají kvalifikovanou chůvu“ (Souralová, 2012:38). Pod pojmem kvalifikovanost rozumí vzdělání i povahové vlastnosti, dovednosti a koníčky. Zároveň ale dodává, že Češky nejsou a priori vnímané jako dobré chůvy či „chůvy od narození“ a že potřebné kvalifikace je dosahováno dalším vzděláváním.

Média poskytují také tuto „pracovně-propagační“ reprezentaci filipínských chův coby tichých, pracovitých a anglicky mluvících členů domácností, ale zároveň ji doprovázejí dalšími typy diskurzů. Jedním z nich je lidsko-právní, který poukazuje na zranitelnost žen pracujících a žijících v soukromých domácnostech a rizika jejich zneužívání. Ten nejčastěji uvádějí představitelé nevládních organizací, ale i státní správy. Dalším je diskurz rodinné zodpovědnosti: ženy jsou ukázány a ukazují se jako sebe obětující se pro to, aby uživily rozšířenou rodinu na Filipínách a zajistily vzdělání a budoucnost pro děti. Jsou přirovnávány k Češkám vyjíždějícím za stejnými pracemi do Anglie, ovšem rozdílem je právě ten účel: „S Filipínkami v Česku je to v podstatě velmi podobné jako s českými au-pair v Anglii. Zásadní rozdíl je však v tom, že Filipínky do ciziny nemíří kvůli tomu, aby se naučily jazyk, ale aby živily své chudé příbuzné. V zemi se totiž velmi špatně shání práce.“⁹ Druhou stranou tohoto diskurzu je humanitární diskurz, kdy zaměstnavatelky či agentury ospravedlňují najímání si Filipínek právě těmito špatnými ekonomickými podmínkami v jejich vlasti.

Rozdíly mezi českými, ukrajinskými a filipínskými chůvami pak média konstruuje zejména s ohledem na míru jazykových znalostí a emancipace. Jak Češky, tak jiné, slovansky mluvící chůvy a hospodyně, jsou v této perspektivě příliš sebevědomé, mají vysoké nároky a narušují soukromí rodiny. Představitelky agentur byly v tomto směru ještě výmluvnější. Oproti jiným – opět zejména českým a ukrajinským – chůvám vyzdvihovaly u Filipínek nejen znalost angličtiny a zachování soukromí, ale i flexibilitu, pracovitost a „čistou hlavu“ pracovníků neboli odloučenost od rodiny a s tím spojených záležitostí a problémů. Každá z těchto představelek agentur přitom popisovala výhody či rozdíly z mírně odlišné perspektivy: Jedna se soustředila primárně na potřeby pracovně vytížených rodin, tedy vyzdvihovala pracovitost a submisivnost chův, akceptaci podmínek (oproti „nespokojeným“ Češkám), neustálou přítomnost a tedy větší flexibilitu pro rodiny; až na druhém místě byla angličtina. Druhá agentura naopak kladla hlavní důraz

9 *Filipínská hospodyně za 25 tisíc měsíčně*, Lidové noviny, 16. 02. 2012.

na angličtinu a na možnost získání soukromí. Třetí podtrhovala angličtinu v kombinaci s komfortem úklidu a flexibilním hlídáním. První strategii lze vnímat jako otevřenou možnost pro překračování délky pracovní doby i množství práce pro filipínské chůvy ze strany rodiny. Jejich pracovní – a bezkonfliktní – nasazení se přitom musí podřizovat zájmům a požadavkům platící rodiny neboli požadavkům trhu.

Celkově se na agenturních webech i v médiích opakují motivy všestranných, tvrdě pracujících, anglicky mluvících a diskretních žen, které nemají velké nároky, nestěžují se a příliš nezasahují do soukromí rodin. S tím se do velké míry pojí i zmíněná vystavenost rizikům pracovního zneužívání.

Povinnost žen nebo skutečné zaměstnání?

„Placená práce v domácnosti je příznačná ne tím, že by byla nejhorší na světě, ale tím, že je vnímána jako něco jiného než zaměstnání,“ konstatovala socioložka Pierrette Hondagneu-Sotelo (2001:9). S odkazem na dílo Mary Romero uvádí i důvody takového vnímání: odehrává se v soukromí, převládá vnímání té péče jako přirozené součásti ženské lásky k rodině (je tedy genderově definovaná) a zahrnuje emoční charakter těch úkolů, což je také v rozporu s běžným vnímáním práce (Hondagneu-Sotelo 2001:10). Do střetu se tedy dostává tato představa domácích prací jako role a povinnosti ženy a feministický požadavek po uznání této reprodukční práce jako stejně důležité vzhledem k ostatním pracím. V tomto kontextu mě proto zajímalo, jak české agentury konstruují práci filipínských chův: mluví o ni jako o pomoci, nebo zaměstnání? Co všechno obnáší? A liší se v něčem oproti vnímání českých chův? Je genderově definována?

Podíváme-li se na synonyma, jaká agentury používají pro filipínské hospodyně a chůvy, mluví a píší o nich jako o „zaměstnancích“ a „pracovnících“.¹⁰ Jedna z agentur je na webové stránce označuje jako pomocnice, ale v hovoru mluví už jen o zaměstnankyních. Soudě podle těchto výpovědí agentury konstruují práci v domácnostech jako zaměstnání (minimálně vůči vnějšímu okolí a mně coby výzkumnici a zároveň pracovníci nevládní organizace). Tento přístup je pochopitelný vzhledem k jejich právním povinnostem a statutu: migrantky vůči nim byly donedávna právně v zaměstnaneckém poměru.¹¹ Zároveň v tom lze spatřovat i distanc od stigma agentur, které vydělávají na „dovozu“ zahraničních pracovníků. Proto se agentury prezentují jako dodržující všechna práva.

10 Paralelně zprostředkovatelky mluvily o Filipínkách jako o holkách (i když často byly chůvy starší než ony samy), což souvisí zřejmě s jejich nerovnými pozicemi a evokuje to maternalistický až povýšený přístup k nim.

11 Od ledna 2012 nesmí agentury samy zaměstnávat cizince ze třetích zemí a poskytovat jej druhé straně (ať již rodině, nebo firmě), jako tomu bylo do té doby. Jejich role se omezila jen na zprostředkovávání – cizince či cizinku však musí zaměstnávat přímo rodina či firma.

Na druhou stranu agentury popisují filipínské chůvy jako připravené být 24 hodin denně k dispozici.¹² To je jednou z agentur považováno za jádro služby. Právě bydlení s rodinou, tedy „live-in“ forma domácí práce, je shledávána v mnoha zemích jako problematická z hlediska dodržování pracovních práv. Například již zmiňovaná antropoložka Hondagneu-Sotelo [2001] potvrzuje tuto až 24hodinovou pohotovost denně mezi migrantkami z Latinské Ameriky žijícími a pracujícími v losangelských domácnostech. České agentury tedy ve svých textech konstruují a potvrzují tento pracovní rytmus jako běžný. Konkrétní náplň práce hospodyň pak vystihují věty typu „v průběhu dne dělá vše, co je třeba“ a „[dělá] vše, podle vašich instrukcí“. Zahrnují vše od hlídání dětí (či seniorů, nemocných apod.) přes nákup a vaření až po úklid a „nemusíte se ostýchat ji požádat o mytí oken či venčení psů“.

Na webových stránkách se tak kombinují dvě, protikladné reprezentace práce v domácnosti: na jednu stranu jde až o 24hodinovou službu s širokým spektrem úkolů vykonávanou všestrannými ženami a na druhou stranu o standardní zaměstnání s 8hodinovou pracovní dobou.

Srovnat, jak je vymezována práce českých a jak filipínských chův, umožňuje opět článek Adély Souralové. V něm uvádí, že – v kontrastu k zahraničním definicím práce v domácnosti jakožto 3C, tedy vaření/*cooking*, uklízení/*cleaning*, péči/*caring* (Anderson 2000) – dochází v Česku ke specializaci: „Péče o děti je vyňata z rámce „prací v domácnosti“ (*domestic work*) a stává se výlučnou aktivitou. ... [č]eské agentury tyto jednotlivé činnosti striktně oddělují a soustředí veškerou svou pozornost právě na péči o děti“ (2012:37). Z výše uvedeného soupisu práce je zřejmé, že toto v případě filipínských hospodyní neplatí. Ty, podobně jako migrantky v USA nebo třeba v Itálii, vykonávají všechny 3C aktivity – jak ve skutečnosti, tak podle domovských stránek agentur.

Také média zdůrazňují diskusi o 24hodinové přítomnosti a riziku zneužívání. Více prostoru je věnováno veřejným politikám, konkrétně (ne)možnostem kontrol v domácnostech, (ne)potřebnosti dodatečné legislativy a také kritice existující byrokracie. Zároveň média uvádějí, že se z hlídání dětí stává „lukrativní byznys“ a že v Česku přibývá zahraničních hospodyň. Nelze je však vnímat jako levnou pracovní sílu. S tím souvisí i vysoké náklady na tyto služby a informace o rodinách, které si je najímají. Těmi jsou „movitější rodiny“, například rodiny „zdejších poslanců, celebrit nebo podnikatelů“. O tom svědčí i to, že v roli zaměstnavatelů vystupují v médiích osoby z těchto kruhů. Nerozlišují ale příliš v tom, jakou roli zastávají chůvy v rodinách a zda je práce v domácnosti genderově konstruována. Výjimku tvoří jeden z citátů, podle kterého „obě [zaměstnatelky] si své filipínské hospodyně ponechají. Jak tvrdí, oboustranně si změnilo kvalitu života. Filipínky mohou podporovat své rodiny a *ony* doma nemusí trávit čas úklidem ani vařením. Ale třeba jen tím, že si hrají s dětmi, a to je pro české ženy často luxus k nezaplacení.“¹³

12 Nutno dodat, že v souvislosti s větší medializací tématu domácí práce a jejích rizik jedna z agentur tyto informace odstranila.

13 *Nová vlna: Chůvy z Filipín*, ČT24, 29. 12. 2011.

Webové stránky i představitelky agentur jsou v tomto směru výmluvnější. Jeden z webů míří vysloveně na ženy, když potenciálním klientkám sděluje: „ušetřený čas budete moci věnovat dětem, manželovi a udělat něco i pro sebe“. Další sice oslovuje obecně rodinu, ale i zde je potvrzena „tradiční“ genderová dělba práce s tím, že starost o domov a domácnost patří ženám. Příznačný je citát z webu: „Chceme ji [sílu a energii] poskytnout také ženám a matkám, které vytvářejí domov. Pánům a otcům více času pro koníčky a záliby bez výčitek svědomí.“ Na všech fotografiích a ilustracích jsou zobrazeny pouze ženy a také všechny zprostředkovatelky potvrzovaly, že to jsou ženy, které s chůvami každodenně komunikují. Naopak muži zařizují proces dojednávání s agenturou, často ještě přemlouvají své ženy („on nechce, aby byla tak urvaná a chce jí tu službu zaplatit“), podepisují smlouvy a fungují jako smířčí soudy v domácnostech. Na fotografiích muži chybí. Jinými slovy, jsou to stále ženy, které mají na starosti domácnost a péči o děti. Chůvy tedy – soudě podle textů, což se nemusí vždy projevovat stejně v realitě – přinášejí právě úlevu v nárocích takového „druhého úvazku“ žen (Hochschild 1989) a ve výčitkách směřovaných mužům.

Jazyk pro mluvení o rodinách s filipínskými hospodyněmi

Jedním z diskurzů o rodině a poskytované péči, které agentury používají, je diskurz omezených kapacit nebo též zvýšených požadavků na rodiny dvou živitelů: Kombinace běžných prací v domácnosti, pracovních nároků a nárůstu potřeb dětí je v podstatě nesplnitelná i pro nejschopnější osoby. Je nutné si vybírat a specializovat se, aby omezený čas a energie mohly být věnovány tomu nejsmysluplnějšímu – což platí obzvláště pro ženy. Takto pojatý diskurz až na jednu odlišnost odpovídá postmodernímu modelu péče, jak jej popsala Arlie Hochschild (2003:213pp). Tím jedním rozdílem je upřednostňování mezi prací a péčí. Zatímco podle modelu postmoderní rodiny omezují matky péči poskytovanou dětem a domácnosti a svůj čas věnují především práci, diskurz vyjádřený na webových stránkách agentur vyzdvihuje jako nejvyšší prioritu harmonické vztahy v nejbližší rodině a péči o děti. Hospodyně jakožto „opory“ neboli „diskrétní členky rodiny“ sice podle tohoto diskurzu doplňují omezené kapacity matek zvládat dva úvazky najednou (tedy práci a rodinu), ale přebírají primárně jejich starost o domácnost a rutinní práce. Jsou to tedy ženy, které se starají o domácnost a děti, zatímco muži se věnují práci a svým zálibám. Potvrzuje se tak tradiční pojetí rodiny. Celkově můžeme mluvit o modelu postmoderně tradiční rodiny.

Menší měrou byl na webových stránkách reprezentován diskurz kulturního porozumění, podle kterého přítomnost Filipínky zajistí „přirozenou cestou“ výuku a znalost angličtiny i respekt k jiným kulturám. Můžeme říci, že chůva tedy do rodiny vnáší určitý kulturní kapitál (Bourdieu 1998). Zároveň je i distinktivním znakem mezi jednotlivými rodinami ve společnosti: filipínskou chůvu a hospodyně si najímají lidé s vysokým ekonomickým kapitálem. Sice se některé agentury snaží poukazovat na to, že chůva a hospodyně je v zahraničí běžnou součástí řady rodin, nejen těch z vyšších vrstev společnosti, ale

prozatím v Česku převažují spíše rodiny úspěšných podnikatelů, modelek či celebrit.

A právě proto je důležitá ještě jedna, často zmiňovaná a vyzdvihovaná hodnota – soukromí. To je požadavek na jakoukoliv chůvu, nicméně v případě Filipínek je snadno naplnitelný jejich jazykovou bariérou. Aneb, jak se píše na jednom webu: „Vašich hovorů se neúčastní, dokud nezačnete sami mluvit anglicky“. Zajištění soukromí kvůli neznalosti češtiny se ukazuje jako důležitý prvek v rozhodování o zaměstnání některým slovanským jazykem mluvící chůvy nebo raději Filipínky.¹⁴

Také média prezentují služby filipínských chův jako luxusní a prestižní zboží pro movitější rodiny. Dávají jej do souvislosti s bohatnutím společnosti, častějším zaměstnáváním žen/matek a nedostatečnými možnostmi flexibilního hlídání. Z mediální perspektivy přináší chůva rodinám kvalitu do života, zbavení se rutinních prací a flexibilitu, to vše se zachováním soukromí. Text v Respektu to shrnuje slovy: „Rodina si celkem za 25 tisíc měsíčně ... koupila komfort a spoustu volného času.“¹⁵ Potvrzují tak výše uvedený model postmoderní péče, který se ale vztahuje jen na rodiny s vysokým ekonomickým kapitálem.

Závěrem: práce v českých domácnostech

Zprostředkovatelské agentury nabízejí specifický produkt s konkrétními charakteristikami: anglicky mluvící ženu, která je tichá, pracovitá, nestěžuje si a udělá vše tak, jak si rodiny přejí. Vizuálně – upravená a usměvavá. Je diskrétním členem domácnosti, nenarušuje soukromí a umožňuje rodině více možností při volbě mezi tím, co chtějí a co musí dělat. Tato reprezentace se vymezuje vůči chůvám českým či například ukrajinským, které jsou – i když spíše v médiích a při osobním rozhovoru – vnímané jako příliš emancipované a navíc rozumí česky. Na druhou stranu jsou Filipínky reprezentovány jako přínosné pro rodinu primárně z hlediska bilingvnosti. Jsou spojovány (zejména v médiích) s prestiží a bohatstvím.

O rodinách, které chůvy potenciálně či skutečně zaměstnávají, se mluví jako o tradičních ve smyslu dělby práce a zároveň postmoderních vzhledem k pracovním, rodinným i osobním požadavkům a nemožnosti je všechny plně uspokojit.

Kvalifikace Filipínek se primárně odvíjí od ženství a stereotypní představy Filipínek coby chův od narození, i když jejich výběr se zakládá i na jejich – spíše však předpokládaných – dovednostech a znalostech. Oproti českým chůvám se do určité míry předpokládá, že se chůvami a hospodyněmi rodí a není nutné zajišťovat pro ně další vzdělávání. Rozdílné je také upravená náplň jejich práce: zatímco Češky se specializují, Filipínky vykonávají

14 Roli kulturních a sociálních norem (včetně definování soukromí) vyzdvihuje socioložka Birgita Pfau-Effinger jako jeden z faktorů rozhodujících o míře zaměstnávání migrantek v domácnostech (vedle obvykle uváděného nastavení migrační, rodinné politiky a jiných veřejných politik).

15 *Asijská služba*, Respekt, 22. 08. 2011.

všechny potřebné práce v domácnosti, tzv. 3C práce (*cleaning, caring, cooking*).

Práci v domácnostech konstruuji agentury dvojím způsobem: jako zaměstnání s osmihodinovou pracovní dobou, což je reakce na požadavky státu a české legislativy, ale zároveň jako 24hodinovou výpomoc, čímž odpovídají na předpokládané nároky rodin. Odpovědnost ovšem přesouvají na samotné Filipínky, neboť to ony jsou podle agentur připravené pracovat 24 hodin denně a šest dní v týdnu.

Dochází k dvojí, protichůdné reprezentaci práce v domácnosti, což v širším pohledu ukazuje na její nejasné společenské vymezení. Na mezinárodním poli na tuto nejasnost (a z ní plynoucí zranitelné postavení) zareagovala mimo jiných Mezinárodní organizace práce. Ta v loňském roce sepsala úmluvu, ve které definovala práva zaměstnankyň a zaměstnanců v cizích domácnostech a ve které volala po vytvoření systému zajišťujícího těmto osobám ochranu práv i možnost kontroly jejich dodržování – tzv. *Úmluvu o pracovnících v cizích domácnostech*. Jak v Česku přibývá Filipínek, dalších migrantek i Češek pracujících jako chůvy, hospodyně či ošetřovatelky, vzrůstá i zde důležitost jasného vymezení této práce.

Literatura

Anderson, B. *Doing the dirty work? The global politics of domestic labour*. New York: Zed Books, 2000.

Bakan, A. B., Stasiulis, D. K. „Making the Match: Domestic Placement Agencies and the Racialization of Women’s Household Work“ 1995. In *Journal of Women in Culture and Society*, 20 (2). s. 303–335

Barker C. *Cultural Studies. Theory and Practice*. London, Thousand Oaks: Sage, 2003.

Barker, Ch., Galasiński, D. *Cultural studies and discourse analysis. A dialogue on language and identity*. London, Thousand Oaks: Sage, 2001.

Berger P.L., Luckmann T. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologie vědění*. Brno: CDK, 1999.

Bourdieu, P. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.

Clifford J., Marcus G. E. *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press, 1986.

Ezzeddine, P. *Ztráty a nálezy transnacionálního mateřství /reflexe genderu v migraci/*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Katedra Obecné antropologie, 2011.

Hall, S. „Foucault: Power, Knowledge and Discourse“ 2001. in Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S.J. *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage

Hochschild, A., Machung A. *The Second Shift*. New York: Avon Books, 1989.

Hochschild, A. „Global Care Chains and Emotional Surplus Value“ 2000. in Giddens, T., Hutton, W.: *On the Edge: Globalization and the New Millennium*. London: Sage Publishers. s. 130-146.

Hochschild, A. *The managed heart. Commercialization of human feeling*. Berkeley Calif: University of California Press, 2003.

Hondagneu-Sotelo, P. *Doméstica. Immigrant workers cleaning and caring in the shadows of affluence*. New Berkeley, London: University of California Press, 2001.

Köck, Ch. „Kulturanalyse populärer Medientexte“. 2007. in Göttisch, S., Lehmann, A. (eds.): *Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen der Europäischen Ethnologie*. Berlin: Reimer. s. 343-363.

Lutz, H. (ed). *Migration and domestic work. A European perspective on a global theme*. Aldershot: Ashgate, 2008.

Parreñas, R. S. *Servants of globalization. Women, migration and domestic work*. Stanford: Stanford Univ. Press, 2001.

Reynoso C. (ed.). *El surgimiento de la antropología posmoderna*. Barcelona: Gedisa, 2003.

Souralová, A. „Nekupujte si lásku, kupujte si službu“: (re)konstrukce péče o děti v prostředí agentur na hlídání“ in *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Péče: kritika, analýza, alternativy. Ročník 13, číslo 1/2012. s. 33-41.

Zimmerman, M. K, Litt, J.S., Bose, C.E. (eds). *Global Dimensions of Gender and Carework*. Stanford: Stanford University Press, 2006.

Radka Dudová působí jako vědecká pracovnice oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Vystudovala sociologii na Filozofické fakultě UK a na Université Paris 5 – René Descartes v Paříži. V letech 2008 až 2010 pracovala jako postdoktorandka v Department of Political Science na univerzitě v Leidenu v Nizozemí. V současnosti se zaměřuje zejména na problematiku péče o děti a péče o závislé seniory. Její teoretický zájem se zaměřuje na provázanost institucí, norem a diskurzů. Využívá a rozvíjí kvalitativní přístupy k výzkumu v sociálních vědách.

Miluš Kotišová Překladatelka, lektorka, publicistka, "kostarikoložka". Spoluzaložila uskupení Česká prezidentka (2006). Věnuje se vzdělávací architektice v informálním kontextu (Kampaň jinak: "Strategické otázky pro ČR" měřící přidanou občanskou hodnotu - www.otazkyprocr.cz, koncept otevřené učebnice, doplňkové měny, kolektivní inteligence). Pro cizince upravila Čapkovu R.U.R., napsala čítanku pádových příběhů (Na každý pád) a sestavuje online výkladový slovník češtiny. Z překladů např. kniha jungiána V. Šolce Ve jménu Boha (Triton, v tisku).

Pavla Redlová vystudovala etnologii na FF UK v Praze. V současné době je koordinátorkou Programu migrace ve společnosti Člověk v tísní a zároveň realizuje doktorské studium na FHS UK, s výzkumným tématem zaměřeným na filipínské chůvy pracující v českých domácnostech a na roli prostředkovatelských agentur. Dlouhodobě se zajímá o témata migrace a integrace cizinců a také o politickou a sociální situaci zejména v Latinské Americe.

Zuzana Uhde se zabývá feministickou a sociální teorií. V současnosti se věnuje rozpracování kritického konceptu péče ve vztahu ke globální spravedlnosti a zkoumání genderových aspektů sociálních nerovností v kontextu globalizace. Je šéfredaktorkou časopisu Gender, rovné příležitosti, výzkum a pracuje v oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.

Marta Vohlídalová absolvovala magisterské studium sociologie na FSV UK, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu. Od roku 2005 pracuje v oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., kde se specializuje na vztah mezi osobním a pracovním životem, sociologii rodiny, na problematiku genderové struktury pracovního trhu a sexuální obtěžování ve vysokoškolském prostředí. Podílí na také činnosti Národního kontaktního centra - ženy a věda.

Alena Wagnerová spisovatelka, kulturní publicistka a orální historička se narodila v Brně, kde také vystudovala biologii a pedagogiku, později divadelní vědu. Žije v Praze a Saarbrückenu. Systematicky a různými formami se věnuje kulturním dějinám Střední Evropy a otázkám postavení ženy v moderní společnosti. Spolupracovala na projektu Paměť žen. Z jejích publikací jsou nejznámější monografie *Die Frau im Sozialismus – Beispiel CSSR*, biografie Mileny Jesenské, Sidonie Nádherné a ženských členů rodiny Kafkovy *V ohnisku* nepokoje. Německým antifašistům ze Sudet je věnována kniha *A zapomenuti vejdemo do dějin*.

Lada Wichterlová vystudovala českou literaturu na FPF SU v Opavě a mediální studia FSV UK v Praze, do Gender Studies nastoupila v roce 1998 jako knihovnice. Spolupracovala na publikační činnosti GS (Alice a Charlotta Masarykovy, Bertha von Suttner). V současné době se zabývá genderovými aspekty rodinné politiky a penzijní reformy, vede projekt Penzijní reforma optikou genderu. Je manažerkou sekce organizace zaměřené na práci s veřejností, zejména skupinami ohroženými diskriminací, členkou Výboru pro sladění pracovního, soukromého a rodinného života při Radě vlády pro rovné příležitosti žen a mužů a Komise pro rodinnou politiku Rady hlavního města Prahy.

Poznámky